DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik XXX številka 77 december 2014

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revijo izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. /
Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Glavna urednica / Main editor: Alenka Švab

Uredniški odbor / Editorial board:
Milica Antić Gaber, *Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani*
Karmen Erjavec, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Valentina Hlebec, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Tanja Kamin, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Matic Kavčič, *Zdravstvena fakulteta in Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Tina Kogovšek, *Filozofska fakulteta in Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Alenka Krašovec, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Roman Kuhar, *Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani in Mirovni inštitut*
Miran Lavrič, *Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru*
Blaž Lenarčič, *Znanstveno-raziskovalno središče, Univerza na Primorskem*
Vesna Leskošek, *Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani*
Majda Pahor, *Zdravstvena fakulteta, Univerza v Ljubljani*
Mojca Pajnik, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani in Mirovni inštitut*
Tanja Rener, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Mateja Sedmak, *Znanstveno-raziskovalno središče, Univerza na Primorskem*
Miroslav Stanojević, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Zdenka Šadl, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Karmen Šterk, *Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani*
Nina Bandelj, *University of California, Irvine*
Ladislav Cabada, *University of West Bohemia, Pilsen*
Sonja Drobnič, *University of Bremen*
Jana Javornik Skrbinšek, *Universtiy of Leeds*
Thomas Luckmann, *Prof. Emeritus, University of Konstanz*
Sabina Mihelj, *Loughborough University*
Katarina Prpić, *Institute of Social Research in Zagreb*
Sabrina P. Ramet, *Norwegian University of Science and Technology, Department of Sociology and Political Science*
Zlatko Skrbiš, *Monash University*
Judit Takács, *Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences*
Zala Volčič, *Pomona College, Claremont, ZDA*

Tehnična urednica / Technical editor:
Tjaša Žakelj, *tjasa.zakelj@zrs.upr.si*

Urednica recenzij knjig / Reviews editor:
Andreja Vezovnik, *andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si*

Jezikovno svetovanje / Language editors:
Nataša Hribar, Tina Verovnik, Murray Bales

Bibliografska obdelava /
Bibliographical classification of articles:
Janez Jug

Oblikovanje naslovnice / Cover design:
Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset:
Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print:
Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 320

Naslov uredništva / Editors' postal address:
Revija Družboslovne razprave
Alenka Švab
Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana
Tel. /Phone: (+386) 1 5805 202
Elektronska pošta / e-mail:
alenka.svab@fdv.uni-lj.si
Spletna stran / Internet:
http://www.druzboslovnerazprave.org/sl/

Revijo sofinancira / The Journal is sponsored by:
Izid publikacije je finančno podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije iz naslova razpisa za sofinanciranje domačih in znanstvenih periodičnih publikacij / Slovenian Book Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):
individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate:16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address. Če želite prekiniti naročniško razmerje, nam to sporočite najkasneje do 15. decembra. /If you decite to cancel the subscription, please write to editors' postal address by 15th of December.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: CEEOL (Central and Eastern European Online Library), COBIB.SI, CSA (Cambridge Scientific Abstracts): ▪ CSA Worldwide Political Science Abstracts ▪ CSA Social Services Abstratcs ▪ Sociological Abstracts (Online), EBSCOhost ▪ Current Abstracts ▪ Political Science Complete ▪ SocINDEX ▪ SocINDEX with Full Text ▪ TOC Premier, OCLC ▪ Sociological Abstracts (Online) ▪ DOAJ (Directory of Open Access Journals) ▪ Ulrich's Web ▪ De Gruyter ▪ dLib

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegialno recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopke sprejema članke v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, poltitologije in kulturologije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Družboslovne razprave is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and address the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and methodological respects the journal stands for pluralism.

Kazalo / Table of contents

ČLANKI / ARTICLES:

THE CRUMBLING OR STRENGTHENING OF SOCIAL CAPITAL? THE ECONOMIC CRISIS' IMPACT ON SOCIAL NETWORKS AND INTERPERSONAL TRUST IN SLOVENIA / Krhanje ali rast socialnega kapitala? Zaupanje in socialna omrežja v Sloveniji v času ekonomske krize
Hajdeja Iglič 7

LOKALNE SKUPNOSTI IN SKUPNOSTNA SKRB NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA: PERSPEKTIVA UPRAVNIH SUBJEKTOV, IZVAJALCEV IN UPORABNIKOV / Local communities and community care in the area of mental health: The perspectives of administrative entities, providers and users
Vesna Zupančič, Doroteja Kuhar, Majda Pahor 27

NEENAKOSTI STARIH LJUDI V SODOBNIH ZAHODNIH DRUŽBAH KOT PREDMET SOCIALNE GERONTOLOGIJE / Inequality between old people in Western society as the subject of social gerontology
Katarina Štebe 49

MED QUEER TEORIJAMI, QUEER POLITIKAMI IN GEJEVSKO-LEZBIČNIMI GIBANJI / Between queer theories, queer politics and gay and lesbian movements
Nina Perger 71

RECENZIJE KNJIG

Marko Štempihar: Portret nomada: Deleuzova socialna filozofija. Ljubljana: Založba Krtina, Krt, 2013.
Danijela Tamše 93

Bernard Nežmah: Časopisna zgodovina novinarstva: na Slovenskem med letoma 1797–1989. Ljubljana: Študentska založba, 2012.
Igor Vobič 95

Maca Jogan: Sociologija in seksizem. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2014.
Nina Perger 97

Mitja Velikonja: Rock'n'retro: Novi jugoslavizem
v sodobni slovenski popularni glasbi. Ljubljana: Sophia, 2013.
Robert Bobnič 99

Žiga Vodovnik. A Living Spirit of Revolt: The Infrapolitics of Anarchism.
Oakland: PM Press, 2013.
Tjaša Pureber 101

Vladimir Batagelj, Patrick Doreian, Anuška Ferligoj, Nataša Kejžar:
Understanding Large Temporal Networks and Spatial Networks:
Exploration, Pattern Searching, Visualization and Network Evolution.
New York: Wiley, Wiley Series in Computational
and Quantitative Social Science, 2014.
Mojca Vizjak Pavšič 103

ČLANKI / ARTICLES

Original scientific paper UDK 316.472.4:338.124.4(497.4)

Hajdeja Iglič

THE CRUMBLING OR STRENGTHENING OF SOCIAL CAPITAL? THE ECONOMIC CRISIS' IMPACT ON SOCIAL NETWORKS AND INTERPERSONAL TRUST IN SLOVENIA

ABSTRACT: The economic crisis is bringing uncertainty, change, worries and distress into the everyday lives of people, which has an effect on the level and form of social capital. The literature offers two opposing arguments regarding the impact of shocks and material uncertainty on social capital. The first one emphasises the instrumental nature of interpersonal relations and claims that the increased need for mutual help and support that arises during crisis periods strengthens social networks. In contrast, the second argument brings forward the problem of a social networks overload, which threatens to break them up during crises. More importantly, interpersonal dependence can lead to the closing off of social responsibility and solidarity into narrow family networks, thus reducing social capital among social groups and in society in general. In this paper, we empirically confront these two arguments in the context of the economic crisis of 2008 in Slovenia. We compare the characteristics of social networks and interpersonal trust before the crisis with those measured several years after it began.

KEYWORDS: social capital, social networks, trust, economic crisis, welfare state

Krhanje ali rast socialnega kapitala? Zaupanje in socialna omrežja v Sloveniji v času ekonomske krize

IZVLEČEK: Ekonomska kriza vnaša v vsakdanje življenje ljudi spremembe, negotovost in skrbi, kar vpliva na njihov socialni kapital. V literature zasledimo dva nasprotujoča si argumenta o vplivu kriznih dogodkov in materialne negotovosti na socialni kapital. Prvi poudarja instrumentalno naravo medosebnih odnosov in pomen osebne odvisnost za razvoj družbene odgovornosti. Trdi, da povečana potreba po socialni opori, ki se pojavi v času krize, krepi socialna omrežja. V skladu z drugim argumentom pa medosebna odvisnost vodi v zapiranje družbene odgovornosti in solidarnosti v ozka družinska in sorodstvena omrežja, s čimer se krha socialni kapital med družbenimi skupinami in v družbi na splo-

šno. Še dodatno lahko prevelika obremenjenost družinskih omrežij pripelje do njihovega razpada. Veljavnost obeh argumentov preverjamo s kvantitativno analizo podatkov o stanju socialnega kapitala v Sloveniji v času pred krizo in nekaj let po začetku krize.

KLJUČNE BESEDE: socialni kapital, družbena omrežja, zaupanje, ekonomska kriza, država blaginje

1. Introduction

The economic crisis and the anti-crisis policies in Europe, with their emphasis on austerity and reduced public spending, have sharply increased uncertainty, distress and change in the daily lives of people. Individuals and families have suddenly been faced with lower incomes, rising unemployment and limited access to public services and the welfare state's support systems. At the same time, most countries have seen a continued trend of rising social inequality, which points to the fact that the burden of the crisis has not been shouldered equally by all social classes.

The drastic changes in the economic sphere are causing changes in the social integration of individuals through their networks and interpersonal trust. There is, however, strong disagreement in the literature about the predicted direction of these changes. On one side, we find the argument that the weakening economic situation of individuals in the labour market and the contraction of the welfare state are leading to the crumbling of the social solidarity, triggering a weakening of social networks in public and private spheres. On the other side, some argue that the reversal of responsibility for material well-being from the state back to the individual and their families, civil society, and local communities is leading to increased interpersonal responsibility that is strengthening social networks in private and public spheres.

The contrasting views on the effect of economic and political changes on social integration extend beyond scientific debate among social scientists and enter into the field of political discourse about the welfare state's past achievements and its future development. Social integration is a value in itself and the contribution of social security systems to social welfare is also measured by the extent it stimulates or hinders the development of social networks and interpersonal trust. The welfare state's potential negative impact on social integration would provide an additional argument to critics of the modern welfare state, while a positive impact would support those who caution against the disintegrative logic of the neoliberal attack on the welfare state at a time of economic crisis.

Data are readily available for exploring the economic crisis' impact on social capital. Survey data were collected within the framework of international research projects such as the European Social Survey and the World Values Study. Based on an analysis of these data, we will chart the trends in social networks and trust during the second half of the 2000s in order to see whether there have been changes in social capital, what have been the patterns of those changes, and how deep have they reached into the social fabric. We will attempt to answer the central research question of whether the worsening of the economic situation is leading to the consolidation or disintegration of social networks and interpersonal trust in Slovenia.

2. Economic uncertainty and social capital

Analysis of the social consequences of changes in the economic conditions of individuals lies at the centre of interest in two research fields. The first one explores the influence of different types of shocks on the lives of people in small local communities. A shock is understood as an unusual event that in a relatively short time can change relations in a community's social networks. Rather than considering unusual and sudden events, the second field focuses on long-term social processes wherein part of the responsibility for the welfare of individuals is transferred from the family and networks in local communities to state-run social security systems. The two fields of study approach the question of the impact of material uncertainty on social capital from two different vantage points: during shocks the material uncertainty of individuals and their families increases, while in the case of development of the welfare state material uncertainty declines.

2.1 Shocks and changes in social trust

Communities can face different types of shocks such as an economic crisis with related unemployment and reduced economic opportunities, the building or the closure of a nuclear power plant, natural disasters, the construction of highways and other infrastructural projects affecting the normal lives of people. Communities react to shocks in different ways. In some communities, a shock can lead to the strengthening of social capital followed by the restoration or even improvement of the quality of living in the community (Couch and Kroll-Smith 1994). This is because communities faced with collective threats come together, which results in the development of community networks and interpersonal help, cooperation among residents in the search for solutions and in their readiness for the joint mobilisation of resources. But shocks can also reduce social capital and the quality of life when they trigger large social divisions and conflicts in the community (Freudenberg and Jones 1991). How a community will react does not depend so much on the nature of the shock itself as on the how the shock is interpreted by residents in the process of managing the consequences (Besser, Recker et al. 2008). A shock has a destructive effect on the social capital in a community when the benefits, costs and risks related to the shock are not equally distributed, and when in the process of managing the consequences of the shock differences in the values and social status of the residents are strengthened.

Despite creating economic uncertainty at the level of the individual, an economic crisis can thus lead to higher or lower levels of social capital. However, it is most frequently expected to have a destructive impact on social integration. A substantial number of studies exploring the factors of generalised trust[1] established that lower GDP, when that also means lower social welfare, hinders the development of trust, making

1. Generalised trust is one of the elements of social capital, along with social networks and norms of reciprocity (Putnam 2000). It is measured by the question: "Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?" Answers to this question express trust in anonymous others.

trust seen as a 'luxury' which cannot be afforded by everyone (Knack and Keefer 1997; Zak and Knack 2001; Beugelsdijk, de Groot et al. 2004; Algan and Cahuc 2010; Steijn and Lancee 2011). People with access to fewer resources have greater difficulty covering their losses following a potential abuse of their trust, which is why they are more cautious in placing their trust in others. Trust is also seen to go down with the rise of social inequality that accompanies economic crises. In these circumstances, social inequality implies taking advantage of and a lack of care for others, leading people to distrust others in general. While a higher degree of equality and material well-being enables an optimistic view of the world in which socialising with others creates life opportunities, in the situation of greater inequality and shrinking resources socialising with others is not seen as something that would produce opportunities (Knack and Zak 2002; Uslaner 2002; Rothstein and Uslaner 2005; Uslaner and Brown 2005; Berggren and Jordahl 2006; Leigh 2006; Bjornskov 2007; Gustavsson and Jordahl 2008).

In contrast to the above-mentioned studies, Searing (2013), when analysing the social consequences of the recession in the states of Latin America, found a positive effect of the economic recession on social capital. She showed that the longer the recession continued the more the social capital grew, although great shocks in terms of large drops in GDP slowed down the dynamics of social capital's increase. An important factor contributing to the rise of social capital during the economic crises was institutional trust which expressed a positive valuation of the ways in which the elites were striving to manage the crises situation. The quality of political institutions, particularly the degree to which the rule of law is developed, the non-corruption of public employees and the extent to which democracy is developed, encourage generalised trust as they, in the same way as social equality, testify to the trustworthiness of politicians, their adherence to universalistic norms and caring for others in general (Rothstein 2001; Iglič 2004; Delhey and Newton 2005). In the case of Latin America, however, institutional trust tended to be maintained through political populism (Searing 2013). But regardless of the source of institutional trust, if it recedes during a crisis, the impact of the crisis on social capital shifts towards the negative side.

Beside institutional trust, the dynamics of social capital during an economic crisis depend on so-called positive and negative loops acting as the mechanism for reproducing inequality in social capital (Bourdieu 1986; Lin 2000). When facing a shock, attempts to unequally distribute the costs of the shock and to widen the social divisions among the residents, which both tend to further reduce social capital, are more likely to occur in communities with a low initial level of social capital. Conversely, residents of communities with a high initial level of social capital tend to react to a shock by trying to evenly distribute its costs while also cooperating across the social divisions in the community. In this case, the experience of the shock will strengthen the community's social capital. In their study of national reactions to the 2008 crisis among OECD countries, Helliwell, Huang et al. (2014) found that a high level of social capital influenced the countries' ability to manage the crisis in a way that further strengthened their social capital, and led to greater satisfaction among the population.

2.2 Social networks in the welfare state context

Another research area relevant to our study is the examination of changes in social capital in the context of the welfare state's increased role in the second half of the 20th century. In this case, economic uncertainty was reduced. The central question here is whether solidarity organised by the state is supplanting the solidarity created within family networks, local communities and civil society organizations.

According to the *communitarian* argument, the development of the welfare state caused personal responsibility to be replaced by social responsibility which put an end to the intermediary organizational and communal social structures. When social obligations become public, citizens refer their needs for help to the state instead of to their co-citizens, which makes social bonds and networks lose their meaning, and isolated individuals, who no longer need each other, lose their ability for self-organisation, moral sense of responsibility for the community in which they live, and capacity to place trust in each other (De Swann 1988; Wolfe 1989; Etzioni 1995; Fukuyama 2000; Putnam 2000). The interdependence of individuals is considered to be the most important glue binding social networks together, which presumes an expressly instrumental understanding of social relations.

Not only according to the communitarian argument, but also to the authors of the 'third way' the modern welfare state should be adjusted so as to again be able to revitalise the potential of civil society (Giddens 1998); they see solutions in the so-called enabling welfare state aiming to assist individuals and communities in developing self-help mechanisms. Others, however, are sceptical of this argument, claiming that in the past few decades the supporting functions of the family and local community networks have eroded to the extent that they are no longer able to take on the tasks of providing welfare to their members (LeGrand 1997; Taylor-Gooby 1998). Also addressing this issue, a study on social policy in Portugal finds that while the Mediterranean type of welfare state is based on families being responsible for the care of their members, this does not necessarily mean that primary networks actually perform this task (Wall, Aboim et al. 2001). The absence of public systems for the provision of social security does not automatically imply that, in the case of economic uncertainty, the care will in fact be shouldered by social networks.

The opposing, *liberal* argument calls attention to the fact that, rather than being supplanted by the welfare state, intermediary structures and their development are even stimulated by it. The most frequently stated example is Scandinavian states where development of the third sector is stimulated by the welfare state by the latter's transfer to the former of the responsibility and financial resources to carry out social welfare activities (Kuhnle and Alestalo 2000; Rothstein 2001). Moreover, the welfare state is considered to have a positive influence on the individual's involvement and active participation in civil society associations. People who do not live in economic uncertainty, and have more time and money to develop their social capital by participating in various formal and informal networks, also show a high degree of trust in other people, take on responsibility for others and act in solidaristic rather than opportunistic

ways (Skocpol 1996; Salamon and Sokolowski 2003; Gelissen, Oorschot et al. 2012). Therefore, instead of limiting individuals the state enables their involvement in social networks by ensuring their right to social security. Social relations are assumed to have an intrinsic or expressive value, rather than simply an instrumental one.

Empirical analyses indeed show a positive statistical correlation between different indicators of social capital and the welfare state, operationalised either by the share of GDP earmarked for social security or by the type of welfare regime (universalistic, liberal, conservative, Mediterranean, post-socialist). In countries in which a large part of GDP is set aside for social security, and in the universalistic welfare regimes, people more often become members of voluntary associations, dedicate more time to voluntary work and show greater trust in other people and in institutions (Gaskin and Smith 1995; Costa and Kahn 2001; Hooghe and Stolle 2003; Van Oorschot and Arts 2005; Kaariainen and Lehtonene 2006; EU 2007; Larsen 2007; Wallace and Pichler 2007; Kaasa and Parts 2008). In fact, in Europe, the lowest levels of social capital are found in the Mediterranean and post-socialist welfare regimes (Oorschot, Arts et al. 2005; Kääriäinen and Lehtonen 2006) with low levels of social spending.

Rather than assessing a joint level of social capital, some authors suggest differentiating between *bonding* and *bridging* social capital. The first one measures individuals' integration into networks of strong bonds (family and close friends), while the second one measures their connecting into multiple networks of weaker bonds (co-workers, neighbours, members of organisations). A high level of bonding social capital is found in the Mediterranean welfare system, with an equally high level also present in Slovenia and the Czech Republic, although these are classified within the post-socialist type of regime. In contrast, the level of bridging social capital is highest in the universalistic welfare regime, followed by the liberal and conservative regimes (Kääriäinen and Lehtonen 2006).

While social networks or social capital represent the *possibility* of access to social support, the developed welfare state affects the *need* for social support. Contrary to the expectations of communitarian authors, the bonding social capital that prevails in countries with weaker welfare states, does not guarantee a high degree of social support, even though residents of these countries show a greater need for social support than those in countries with a stronger welfare state. Social support is weaker in countries with the Mediterranean and post-socialist welfare regimes, including Slovenia (Kääriäinen and Lehtonen 2006).[2] Closed family networks tend to hinder the availability of social support, since it is wider social networks which could offer various kinds of support. Therefore, formal systems of social security developing under the protection of the welfare state do not prevent but, conversely, stimulate the development of larger social networks and bridging social capital which is an important source of various types of social support.[3]

2. Slovenia displays a lack of social support mainly in situations where people need someone to turn to for help while experiencing psychological problems or bigger financial difficulties (Iglič 2004).
3. The relation between the welfare state and development of the bridging type of social capital is not necessarily unambiguous, although for the case of the USA both Uslaner (2002) and

A study carried out in Slovenia on the impact of the political transition on social networks showed that in the first decade after the transition the increase in uncertainty as a result of the great institutional and economic changes led to the contraction of social networks (Hlebec, Filipović Hrast et al. 2010). In their study of support networks, Mandič and Hlebec (2005) also find that during the 1990s community networks were far less responsive to the newly emerging risks and problems than personal networks of social support. We expect a similar effect to take place in the case of the economic crisis happening two decades later.

Social capital has been shown to be affected by economic uncertainty and contraction of the welfare state (Gelissen, Oorschot et al. 2012) through a reduction of the available resources and decreased generalised trust, both of which have led to a lower degree of involvement in associational and communal networks. The economic crisis is increasing mutual dependence among individuals, and requires higher, more frequent and unpredictable investments in terms of help, which is why support networks are closing in, forming bounded solidarities of reciprocity and decreasing general social responsibility. Low social responsibility is very vividly expressed in the cultural phenomena of "amoral familialism" (Banfield 1958) where a high degree of solidarity within the family circle is correlated with a lack of wider solidarity and lower level of readiness to offer help to individuals and social groups who are not part of the family network. This process is in stark contrast with the expectations of the communitarian view presented at the beginning of this section, which predicted that in the conditions of greater interpersonal dependence and need for help, social networks would enlarge and provide social support to a wide circle of acquaintances.

2.3 Research Model and Data

Our central research question is how economic crises influences social networks and interpersonal trust due to its deepening of the economic uncertainty facing citizens. Data used in the analysis were collected as part of two international projects, namely the European Social Survey and the World Value Survey (the ESS and WVS, respectively). In both cases, social capital levels will be compared in the last survey conducted prior to the crisis (ESS 2008 and WVS 2005–2009) and in the first survey carried out after the crisis started (ESS 2010 and WVS 2010–2014). Our study explores the short-term effects of the crisis, bearing in mind that the period of just a few years is not long enough to reveal the contours of any long-term social changes.

Patulny (2004) show that the fall in trust occurred following the contraction of the welfare state and the rise in social inequality. Some consider this a reciprocal causal relation with the welfare state and social capital strengthening each other: not only does the welfare state enable the development of bridging social capital, but the latter influences the formation of policies that strengthen the welfare state (Henriksen and Bundesen 2004). According to a third belief, however, the relationship is spurious, with the welfare state and bridging social capital both resulting from the same cause, such as the level of economic development (Inglehart 2003) or the democratic tradition of the state (Halman 2003).

Based on the arguments presented above regarding the impact of the economic shock and the development of the welfare state on social capital, a model of four possible scenarios was prepared (Figure 1). Arguments 1a and 1b speak about the changes in bridging social capital, while arguments 2a and 2b refer to bonding social capital. The left side of the model corresponds to the 'pessimistic' and the right one to the 'optimistic' scenario of the transformation of social networks during a crisis.

Figure 1: Impact of an economic crisis on social capital

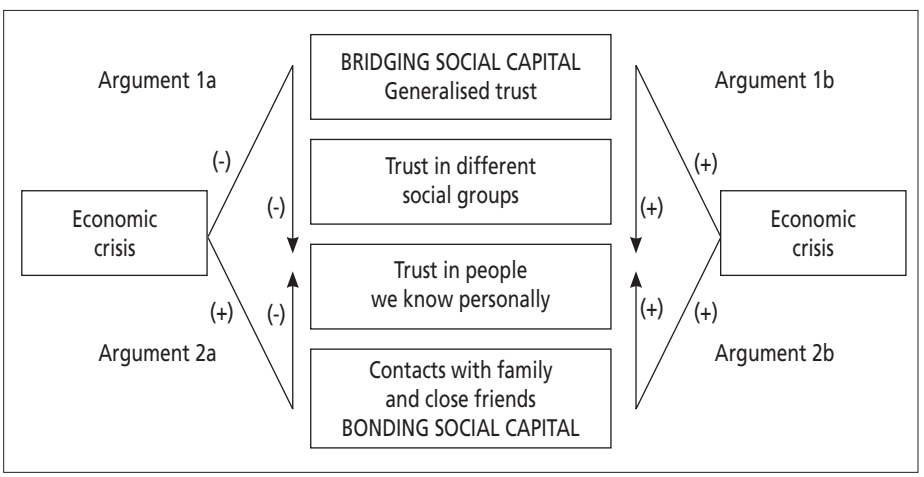

Argument 1a. In the first argument it is contended that during a crisis, when prosperity is falling and inequality is rising, generalised trust in people as an indicator of bridging social capital is also falling. The drop in generalised trust influences the decrease in trust at lower levels of social system, that is trust in different social groups, such as other nations, ethnic and religious groups, and people we know personally. The drop in generalised trust is thus expected to result in the contraction of social networks in the intermediary social sphere, namely networks that are formed in work and voluntary organisations, in local communities and in wider circles of friends and acquaintances.

Argument 1b. While the second argument also speaks about the influence of a crisis at the level of bridging social capital, it predicts the positive rather than the negative development of social capital. This scenario can be expected in the situation of an existing high level of social capital in society, and in the situation in which the crisis is being managed in a way which enables people to maintain their trust in institutions. Institutional trust spills over onto generalised trust that provides the basis for the building of wider social networks.

Argument 2a. This involves the assumption that a crisis has a positive impact on the power of bonding social capital through increased needs for larger and more demanding forms of social support, such as financial support during unemployment. Social support that requires larger investments in terms of time and financial resources is usually provided by strong social bonds (Wellman 1990). However, the intensification of social support within networks of strong bonds is not necessarily correlated with

broader social responsibility and, as we have already elaborated, in the conditions of insufficient generalised trust family networks might start closing off and complying with the syndrome of "amoral familialism" (Banfield 1955).

Argument 2b. Similar to the above argument, this argument also presumes support networks at the level of family and close friends become stronger while contending, however, that in the conditions of high level of generalised trust social responsibility and the building of social networks also occur on a wider scale, within civil society and local communities. This argument differs from Argument 2a by predicting that the complementarity of networks at different levels.

3. Results

The presentation of the results of the analysis is arranged so that we move from bridging to bonding social capital. After reviewing changes at different levels of social capital – from generalised trust to trust in different social groups to contacts in the private sphere – it will be established which of the above scenarios corresponds to the Slovenian situation.

3.1 Generalised trust and attitudes towards immigrants

Since 2002, the European Social Survey has offered a biennial measurement of generalised trust on a ten-level scale. Generalised trust is operationalised by the following question: "Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?". Moreover, the attitude towards other people is measured by two more questions: "Do you think that most people would try to take advantage of you if they got the chance, or would they try to be fair?" and "Most of the time people try to be helpful or that they are mostly looking out for themselves?" The generalised trust variable used in the analysis expresses the mean value of the answers to all three questions.[4]

According to the argument presented in the previous section, a drop in generalised trust is expected during an economic crisis due to the fall in GDP and increased inequality. This drop could be stopped by institutional trust provided the public would share its belief in the political elites responding adequately and justly to the crisis. The World Bank World Development Indicators data show that in Slovenian the GDP per capita dropped from USD 27.02 in 2008 to USD 24.05 in 2009 and USD 22.89 in 2010. At the same time, according to data from the Standardised World Income Inequality Database (Solt 2013) income inequality before taxes and transfers, measured as the Gini index, rose from 33.91 in 2008 to 34.60 in 2010, which is the highest Slovenian inequality rate after the year 2000.[5] This rise in income inequality was not alleviated

4. For the problems related to the measuring of generalised trust in cross-national survey research see Adam (2008) and Volf (2005).
5. During the first half of the 2000s, income inequality after taxes and transfers was falling steadily, dropping from 23.42 in 2002 to 22.84 in 2007, when it started rising again. Its biggest growth occurred between the crisis years of 2009 and 2010 (Solt 2013).

by the taxation policy and social transfers. Trust in political institutions and actors[6] also decreased in this period. After the year 2000 political trust was rising until it reached its peak value of 3.76 in 2008, after which it dropped to 2.49 in 2010.

Figure 2: The movement of generalised trust in Slovenia (2002–2010)

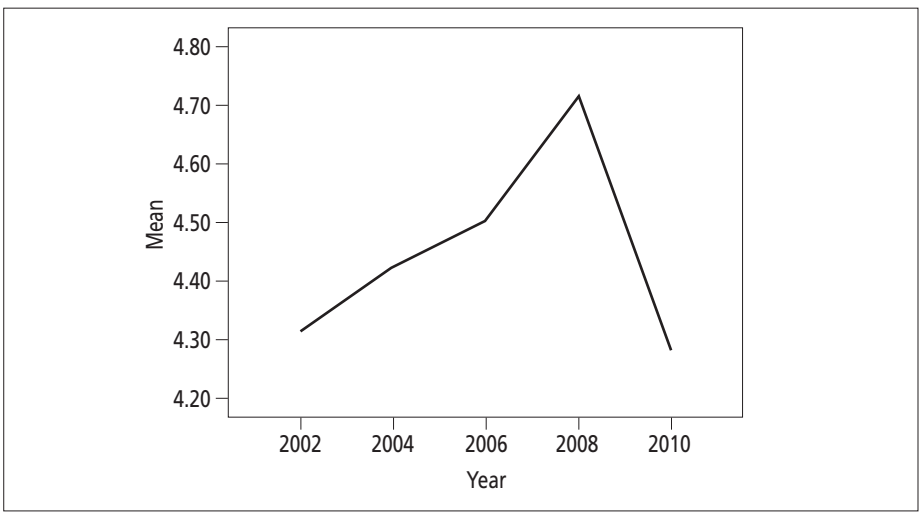

Figure 2 shows the changes in generalised trust in Slovenia since 2002. Generalised trust grew from 2002 to 2008, until its rate dropped in 2008–2010 below the level from the early 2000s. The 2008–2010 drop in trust was assessed by regression analysis[7] which also included several variables at the individual level: education, generation and gender, political trust and income[8]. The impact of the time variable (or "crises" variable) is statistically significant in the bivariate model, but its effect decreases when we include the economic variable, and disappears when the political trust variable is

6. Political trust is the mean trust expressed by the respondents towards the National Assembly, politicians and political parties. It is measured on a scale from 0 "do not trust at all" to 10 "trust completely". The data come from the European Social Survey.
7. The "crisis" variable is defined as a dichotomous variable with the value 0 for "the year 2008" and 1 for "the year 2010."
8. The level of education achieved is measured on a four-level scale and, for the purpose of this analysis, the following four dichotomous variables were formed from the original variable: primary education or lower, lower secondary education, higher secondary education and tertiary education. Generations are defined according to the year of birth in the following way: born before 1946, born between 1946 and 1960, born between 1961 and 1975, born between 1976 and 1980, and born after 1980. Gender is a dichotomy in which the value 0 is attributed to the female gender. The income was expressed as the monthly available household income defined by the upper value of the decile to which the respondent or his/her household belong. The data on the upper limit of the deciles were collected by the SILC research and refer to the year prior to that in which the European Social Study was carried out. Political trust is operationalised as trust in political institutions and actors (national assembly, political parties and policies) and trust in state systems (police, judiciary).

added to the model. In Slovenia, generalised trust has mainly decreased due to the low political trust accompanying the economic crisis, and only to a smaller extent due to the decrease in income and household living standards. Rather than by changes in material wellbeing as such, social capital has more significantly been influenced by the way in which the economic crisis is managed.

Generational differences are noteworthy in this regard: it is the youngest generation that has experienced the highest drop in generalised trust. Young people are also those whose generalised trust has been taken away due to their distrust in politics as opposed to older generations whose generalised trust has diminished due to the worsening of the material conditions of their lives.

Table 1: Multivariate regression analysis of generalised trust and attitudes towards immigration (standardised coefficients)

	Generalised trust	Immigration
Wave (1=2010)	.016	.030
Gender (1=male)	.069**	.006
Education, primary	-.020	-.004
Education, lower secondary	(base)	(base)
Education, higher secondary	.036	.037
Education, tertiary	.151***	.164***
Cohort born before 1946	.058*	.013
Cohort born 1946–1960	-.022	.012
Cohort born 1961–1975	(base)	(base)
Cohort born 1976–1990	.002	.025
Cohort born after 1990	.035	.042
Household income	.157***	.071**
Trust – political institutions	.215***	.110***
Trust – state institutions	.180***	.085**
Active in vol. organisations	-.016	
Generalised trust		.167***
R2 adj.	**.211**	**.137**

*NOTE: *sig. <0.05 **sig. < 0.01 ***sig. < 0.001*

The next step in our analysis involves observation of the attitudes towards social groups which are different from the respondent's. In the ESS the question regarding the attitude to immigrants which we used in our study reads: "Is your country made a worse or a better place to live by people coming to live here from other countries?"[9] A positive attitude to immigrants was growing up until 2006, when it started to fall. The analysis shows that the change in attitude to immigrants between the two time points is again statistically significant, and that this change can be explained by both decline in the political trust and income although the effect of political variables is

9. Answers to this question were measured on a 10-level scale in which the lower values express a critical attitude to immigrants.

again stronger than the effect of economic variable.[10] The young and highly educated have a more positive attitude to immigrants than other demographic categories and the changes in the attitude of young people are mainly a result of their increasing political distrust. The attitude to immigrants is also strongly influenced by generalised trust spilling over onto specific objects of trust, in our case the group of immigrants.[11]

3.2 Everyday contacts

Everyday contacts include social ties with people individuals meet in formal and informal social contexts, from work and voluntary organisations to local community and circles of friends and acquaintances. In the WVS, the respondents were asked about their membership and active participation in ten types of voluntary organisations: church and religious organisations; sports and recreational organisations; artistic, educational and musical organisations; trade union organisations; political parties; environmental organisations; professional organisations; humanitarian and charity organisations; consumers' organisations and others. The data show that membership in organisations dropped from 1.48 to 1.39, and active membership from 0.72 to 0.67.[12] Membership fall principally occurred in traditional voluntary organisations, i.e. church and religious organisations and trade unions, which have older membership.

10. Reduced material wellbeing causes the feeling of economic deprivation and cultural threat due to immigration. This is testified to by answers to the following questions: "Is immigration bad or good for our country's economy?" and "Do immigrants pose a threat to our culture?" which highly correlate with the basic question of whether immigration is good or bad for a society.
11. As opposed to the previous model, this time the equation also includes the variable of generalised trust, in accordance with the thesis that the impact of generalised trust trickles down: those who trust people in general also trust specific social groups.
12. The numbers express the average number of memberships and active memberships per capita in ten groups of organisations.

Table 2: Multivariate analysis of participation in voluntary organisations, neighbourhood trust and importance of friends (standardised regression coefficients)

	All membership	Active membership	Neighbourhood trust	Importance friends
Wave (1=2010)	-.029	.028	-.036	-.083***
Gender (1=male)	.049*	.083***	.058**	.005
Education, primary	-.045	-.049*	.020	.023
Education, lower secondary	(base)	(base)	(base)	(base)
Education, higher secondary	-.042	.045*	-.010	.016
Education, tertiary	.076**	.070**	-.043	-.012
Cohort born before 1946	-.131**	-.068**	.146***	.048
Cohort born 1946–1960	-.111**	-.037	.036	.031
Cohort born 1961–1975	(base)	(base)	(base)	(base)
Cohort born 1976–1990	-.035	.007	-.038	.135***
Cohort born after 1990	.019	.056**	.020	.082***
Household income	.044	.048*	.005	.049*
Generalised trust	.039	.071*	.084**	.060**
Trust in the family	.021	.005	.217***	.041
R^2 adj.	**.042**	**.050**	**.102**	**.045**

*NOTE: *sig. <0.05 **sig. < 0.01 ***sig. < 0.001*

The difference between the years before and after the beginning of economic crises is statistically significant only when we examine the decrease in active participation in organisations. The inclusion of different groups of variables in the model shows that the drop is influenced mainly by changes in generalised trust and income: the effect of the time is completely eliminated when all variables are included in the model (Table 2). These results tell us that parallel to the reduction of the available income and generalised trust occurs the reduction of people's active participation in voluntary organisations, and the re-directing of their resources and time to some other activities and social networks.

In the next step, our focus moved from formal organisational contexts towards the local community. The question we used asks about trust in the neighbourhood and can be found in WVS questionnaire.[13] The average level of neighbourhood trust was slightly lowered during the economic crises due to the reduction of the share of those stating that they »completely trust« their neighbourhood from 17% to 14%, while there was a corresponding rise in the share of those who only »trust partly«.

Lowering of neighbourhood trust is directly related to decrease in generalised trust – those who trust people in general also trust individual categories of others including

13. The question "How much do you trust people in your local community?" is measured on a scale from 1 "trust completely" to 4 "do not trust at all". For the needs of this analysis, the variable was dichotomised into 1 "trust completely" and 0 "trust less or not at all".

neighbours and acquaintances from the local community. But trust in neighbourhood also highly correlates with trust in the family which means that the economic crises has double effect on neighbourhood trust. While the decreasing generalised trust supresses neighbourhood trust, increases in the bonding social capital positively effect trust in the communal networks. This positive spill-over effect of bonding social capital was not discerned in the case of participation in associational networks.

The next question refers to informal networks of friends. We measure changes in friendship networks with the question asking about the importance of friends in one's life. This question is available in the WVS where it is contained in a set of questions including the family, free time, politics, work and religion.[14] Table 5 shows that the valuation of friends in terms of their importance in the individual's life was reduced with the economic crises. Not only friends but most other activities included in the survey's question (work, religion, free time) are less important after the crises than before the crises. The only exception is family which remained equally important as before the crisis; we address this phenomenon in the next section. Although younger generations consider friends more important than the older generations, this generational change is not strong enough to reverse the trend of falling importance of friends. Decrease in generalised trust and changes in income have direct impact on the weakening of the social bond with friends.

The analyses presented so far have shown that during the crisis the levels of social capital diminished both at the level of generalised trust, trust in specific social groups as well as in every day social networks. While the changes are small, they are telling enough to allow us to conclude about the economic crisis' negative impact on bridging social capital and weak social ties. Thus, Argument 1a is confirmed and Argument 1b is refuted. In the next section, Arguments 2a and 2b will be addressed with the aim of identifying the impact of the crisis on the networks of strong ties.

3.3 Close social contacts

Strong ties networks will be studied through the questions about the trust in the family and access to persons with whom one can talk about intimate and personal matters.[15] In Slovenia, 86% of respondents express a high level of trust in the family in 2010 and about 89% of respondents see the family as very important, both testifying to the great centrality of the family for the Slovenians compared to Western and Northern European countries.

14. The importance of friends is measured on a scale from 1 "very important" to 4 "not at all important", which was in our analysis dichotomised into 1 "very important" and 0 "all other".
15. In the WVS, the survey participants answered the question about the importance of the family in their lives on a scale of 1 "very important" to 4 "not at all important", which was transformed into the dichotomous variable: 1 "very important" and 0 "all others". Also the question about trust in the family which was measured on a scale from 1 "trust completely" to 4 "do not trust at all" is taken from the WVS. The respondents answered with 0 "no" and 1 "yes" to the question from the ESS asking if they had anybody with whom they can talk about intimate or personal matters.

Table 3: Multivariate analysis of the family relations and the availability of intimate bonds (standardised regression coefficients)

	Trust family	Intimate support
Wave (1=2010)	.055**	.031
Gender (1=male)	.005	-.013
Education, primary	-.010	.002
Education, lower secondary	(base)	(base)
Education, higher secondary	-.001	.091**
Education, tertiary	.018	.116***
Cohort, born before 1946	.037	-.135***
Cohort, born 1946-1960	.024	-.026
Cohort, born 1961-1975	(base)	(base)
Cohort, born 1976-1990	.012	.033
Cohort, born after 1990	.031	.062**
Household income	.080**	.058*
Generalized trust	-.046*	.076**
R2 adj.	**.010**	**.053**

*NOTE: *sig. <0.05 **sig. < 0.01 ***sig. < 0.001*

The crisis has not brought any dramatic changes in the individual's relations with his or her family, although there are some indications that these bonds have even been reinforced as trust in the family has grown (Table 3). At the same time, the results of the analysis show a generally negative relationship between trust in the family and trust in other people. This tells us that trust in the family does not coincide with generalised trust and that the two represent opposing patterns of social integration where strong integration into the family networks is accompanied by weak integration into wider networks and generalised trust. Thus the Slovenian case resembles most closely the scenario 2a where bonding social capital increases at the same time as bridging social capital decreases. In this process reinforcement of family ties helps strengthen the dividing line with weak ties outside the family circle, in particular with ties established in the contexts of voluntary associations and networks of friends and acquaintances. Also lowering of the income during the crises did not bring about less trust in the family despite the generally positive relationship between the family trust and income. This means that although low income, controlled for age and education, usually implies weaker family integration, lowering of the income during the period of economic crises did not undermine family trust.

As suggested in the literature, the intimate support is positively related with bridging social capital. Intimate support is to a larger extent available to those with higher level of generalised trust, and to younger and more educated people. The availability of intimate support has not changed during the economic crises, largely because the affect of crises which runs through the variable of generalised trust has been offset

by the generational changes. Without the generational change which is reflected in different patterns of socialising between the younger and older generation, Slovenian respondents would have less intimate contacts as a result of the economic crises. The analysis of the close social ties thus confirms the 2a scenario.

4. Discussion

The economic crisis that started in 2008 has brought about reduced access to material resources of households and increased social inequality in Slovenia. It has also lowered political trust since people were not satisfied with the ways the political elites managed the consequences of the crises. Both decrease in the well-being and in the political trust have had important consequences for social capital, understood in terms of social networks and interpersonal trust.

Previous research has drawn attention to the impact of the economic crisis at the level of individuals including stress, mental disease, and exposure to risky ways of living. But economic crisis also produces cracks in the social fabric since it, along with worries related to questions of everyday survival, decreases trust in others and discourages people from participating in voluntary association and building social ties in various formal and informal networks.

In the Slovenian context, at the same time as bridging social capital is eroding, family networks, which are traditionally very strong, are becoming even stronger. The erosion of generalised trust coincides with the increase of trust in strong family bonds which offer material social support in the times of uncertainty and distress. In contrast to communitarian argument, the escalation of interpersonal dependence does not lead to a strengthening of wider social solidarity, but to the formation of islands of strong loyalty and trust. One of the results of strengthening of bonding social capital is also lower availability of intimate social support which is usually provided by the bridging social capital and social ties which emerge as a result of generalised trust. The Slovenian case in many ways testifies to the liberal argument about the importance of material security for the development of bridging social capital.

Changes perceived by surveys refer to a short period: in the case of the European Social Survey data to a period of two years, and in the case of the World Valus Survey to six years. Possibly, our research has identified the initial effects of the crisis that are a result of the huge drop in GDP in a short time period, and which will over time gradually turn in a positive direction. Yet, the results of our analysis clearly imply that the path to the positive spiral of social capital in times of a crisis is paved in political trust, including trust in political actors and institutions. Therefore, it could be concluded that the management of the crisis has just as big, if not a bigger, impact on social capital than the crisis itself.

Bibliography

Adam, Frane (2008): Mapping Social Capital Across Europe: Findings, trends and methodological Shortcoming of Cross-national Surveys. Social Science Information, 47: 159-186.

Algan, Yann, and Cahuc, Pierre (2010): Inherited Trust and Growth. American Economic Review, 100:2060-2092.

Banfield, Edward C. (1958): The Moral Basis of a Backward Society. Free Press, New York.

Berggren, Niclas, and Jordahl, Henrik (2006): Free to Trust? Economic Freedom and Social Capital. Kyklos, 59:141-169.

Besser, Terry R., Recker, Nicholas, and Agnitsch, Kerry (2008): The Impact of Economic Shocks on Quality of Life and Social Capital in Small Towns. Rural Sociology, 73:580-604.

Beugelsdijk, Sjoerd, de Groot, Henri, and van Schaik, Anton B.T.M. (2004): Trust and Economic Growth: A Robustness Analysis. Oxford Economic Papers – New Series, 56:118-134.

Bjornskov, Christian (2007): Determinants of Generalized Trust: A Cross-country Comparison. Public Choice, 130:1-21.

Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. In J. Richardson (ed.): Handbook of Theory and Research for Sociology: 241-258. Greenwood, New York.

Costa, Dora, and Kahn, Matthew (2003): Understanding the American Decline in Social Capital, 1952-1998. Kyklos, 56:17-46.

Couch, Stephen R., and Kroll-Smith, Steve (1994): Environmental Controversies, Interfactial Resources, and Rural Communities: Siting Versus Exposure Disputes. Rural Sociology, 59:25-44.

Delhey, John, and Newton, Kenneth (2005): Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? European Sociological Review, 21:311-327.

De Swann, Abram (1988): In Care of the State: State Formation and Collectivization of Healthcare Education and Welfare in Europe and Africa in the Modern Era. Polity Press, Oxford.

Etzioni, Amitai (1995): The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda. Fontana Press, London.

EU (2007): Social Cohesion, Trust and Participation: Social Capital, Social Policy and Social Cohesion in the EU Countries and Candidate Countries. European Commission, Brussels.

Freudenberg, William, and Jones, Timothy R. (1991): Attitudes and Stress in the Presence of a Technological Risks: A Test of the Supreme Court Hypothesis. Social Forces, 69:1143-11 68.

Fukuyama, Francis (2000): Social Capital and Civil Society. IMF Working paper 00/47, Washington.

Gaskin, Katharine, and Smith, Justin D. (1995): A New Civic Europe? A Study of the Extent and Role of Volunteering. The Volunteer Center: London.

Gelissen, John P.T.M., van Oorschot, Wim J.H., and Finsween, Ellen (2012): How Does the Welfare State Influence Individual Social Capital? European Societies, 14:416-440.

Giddens, Anthony (1998): The Third Way: The Renewal of Social Democracy. The Polity Press, Cambridge.

Gustavsson, Magnus, and Jordahl, Henrik (2008): Inequality and Trust in Sweden: Some Inequalities are More Harmful than Others. Journal of Public Economics, 92:348-365.

Halman, Loek (2003): Volunteering, Democracy, and Democratic Attitudes. In Paul Dekker and Loek Halman (eds): The Values of Volunteering: 179-198. Kluwer Publishers, New York.

Helliwell, John F., Huang, Haifang, and Shun Wang (2014): Social Capital and Well-Being in Times of Crises. Journal of Happiness Studies, 15:145-162.

Henriksen, Lars, and Bundesen, Peter (2004): The Moving Frontier in Denmark: Voluntary--State Relationships since 1850. Journal of Social Policy 33:605-625.

Hlebec, Valentina, Filipovič Hrast, Maša, and Kogovšek, Tina (2010): Social Networks in Slovenia: Changes During the Transition Period. European Societies, 12:697-717.

Hooghe, Marc, and Stolle, Dietlind (2003): Introduction: Generating Social Capital. In M. Hooghe and D. Stolle (eds.): Generating Social Capital. Civil Society and Institutions in Comparative Perspective. Palgrave Macmillan: New York.

Iglič, Hajdeja (2004): Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. Družboslovne razprave, 20:149-175.

Iglič, Hajdeja (2004): Tri ravni socialnega kapitala v Sloveniji. In B. Malnar, I. Bernik (eds.): S Slovenkami in Slovenci na štiri oči. Ob 70-letnici sociologa Nika Toša. Dokumenti SJM, FDV, Ljubljana.

Inglehart, Ronald (2003): Modernization and Volunteering. In P. Dekker and L. Halman (eds.): The Values of Volunteering: 55-70. Kluwer Publishers, New York.

LeGrand, Julian (1997): Knights, Knaves or Pawns? Human Behavior and Social Policy. Journal of Social policy, 26:149-169.

Leigh, Andrew (2006): Trust, Inequality, and Ethnic Heterogeneity. Economic Record, 82:268-280.

Kaasa, Anneli, and Parts, Eve (2008): Individual-level Determinants of Social Capital in Europe: Differences Between Country Groups. Acta Sociologica 51:145-168.

Kääriäinen, Juha, and Lehtonene, Heikki (2006): The Variety of Social Capital in Welfare State Regimes – a Comparative Study of 21 Countries. European Societies, 8:27-57.

Knack, Stephen, and Keefer, Philip (1997): Does Social Capital Have an Economic Pay-off? A Cross-country Investigation. Quarterly Journal of Economics, 112:1251-1288.

Knack, Stephen, and Zak, Paul J. (2002): Building Trust: Public Policy, Interpersonal Trust, and Economic Development. Supreme Court Economic Review, 10:91-107.

Kuhnle, Stein, and Alestalo, Matti (2000): Introduction: Growth, Adjustments and Survival of European Welfare States. In S. Kuhnle (ed.): Survival of the European Welfare State: 3-18. Routledge, London.

Larsen, Christian A. (2007): How Welfare Regimes Generate and Erode Social Capital: The Impact of Underclass Phenomena. Comparative Politics, 40:83-101.

Lin, Nan (2000): Inequality in Social Capital. Contemporary Sociology, 29:785-795.

Mandič, Srna, and Hlebec, Valentina (2005): Socialno omrežje kot okvir upravljanja s kakovostjo življenja in spremembe v Sloveniji med letoma 1987 in 2002. Družboslovne razprave, 21:263-285.

Patulny, Roger (2004): Social Capital and Welfare: Dependency or Division? Examining Bridging Trends by Welfare Regime, 1981-2000. Social Policy Research Centre, Sydney.

Putnam, Robert D. (2000): Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster, New York.

Rothstein, Bob (2001): Social Capital in the Social Democratic Welfare State. Politics & Society, 29:207-241.

Rothstein, Bob, and Uslaner, Eric M. (2005): All for All: Equality, Corruption, and Social Trust. World Politics, 58:41-72.

Salamon, Lester, and Sokolowski, Wojciech (2003): Institutional Roots of Volunteering. In P. Dekker and L. Halman (ed.): The Values of Volunteering, 71-90. Kluwer Publications, New York.

Searing, Elizabeth A.M. (2013): Love thy Neighbor? Recessions and Interpersonal Trust in Latin American. Journal of Economic Behavior & Organization, 94:68-79.

Skocpol, Theda (1996): Unraveling from Above. American Prospect, March-April: 20-25.

Steijn, Sander, and Lancee, Bram (2011): Does Income Inequality Negatively Affect General Trust? Examining Three Potential Problems with the Inequality-Trust Hypothesis. GINI Discussion Paper No. 20.

Taylor-Gooby, Peter (1998): Markets and Motives: Implications for Welfare. CCWS Working Paper, University of Kent.

Uslaner, Eric M. (2002): The Moral Foundations of Trust. Cambridge University Press, Cambridge.

Uslaner, Eric M. and M. Brown (2005): Inequality, Trust and Civic Engagement. American Politics Research, 33:868-894.

Pichler, Florian, and Wallace, Claire (2007): Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe. European Sociological Review, 23:423-435.

Van Oorschot, Wim, and Arts, Wil (2005): The Social Capital Of European Welfare States: the Crowding Out Hypothesis Revisited. Journal of European Social Policy, 15:5-26.

Van Oorschot, Wim, Arts, Wil, and Loek Halman (2005): Welfare State Effects on Social Capital and Informal Solidarity in the EU: Evidence form the 1999/2000 European Values Survey. Policy & Politics, 33:33-54.

Volf, Tomaž (2005): Problem zaupanja v sodobnih družbah (doktorska disertacija). Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Wall, Karin, Aboim, Sofia, Cunha, Vanessa, and Vasconcelos, Pablo (2001): Families and Informal Support Networks in Portugal: The Reproduction of Inequality. Journal of European Social Policy, 11:213-233.

Wellman, Barry, and Wortley, Scot (1990): Different Strokes from Different Folks: Community Ties and Social Support. American Journal of Sociology, 96:558-588.

Worms, Jean-Pierre (2002): Old and New Civic and Social Ties in France. In Putnam R.D. (ed.): Democracies in Flux: the Evolution of Social Capital in Contemporary Society. Oxford University Press, Oxford.

Wolfe, Alan (1989) Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation. University of California Press, San Francisco.

Zak, Paul J., and Knack, Stephen (2001): Trust and Growth. Economic Journal, 111:291-321.

Data sources

ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010). Data file edition 3.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data. *http://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS5e03_1&y=2010*

ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 4.2. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data. *http://www.europeansocialsurvey.org/download.html?file=ESS4e04_2&y=2008*

WORLD VALUES SURVEY Wave 6 2010-2014 OFFICIAL AGGREGATE v.20140429. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: Asep/JDS, Madrid SPAIN. *http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp*

WORLD VALUES SURVEY Wave 5 2005-2008 OFFICIAL AGGREGATE v.20140429. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: Asep/JDS, Madrid SPAIN. *http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV5.jsp*

Author's data:

Associate Professor Hajdeja Iglič, PhD
Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenia
Telephone: +386 1 5805 216
E-mail address: *hajdeja.iglic@fdv.uni-lj.si*

Izvirni znanstveni članek UDK 316.334.55/.56:364-783.4:613.86

Vesna Zupančič, Doroteja Kuhar, Majda Pahor

LOKALNE SKUPNOSTI IN SKUPNOSTNA SKRB NA PODROČJU DUŠEVNEGA ZDRAVJA: PERSPEKTIVA UPRAVNIH SUBJEKTOV, IZVAJALCEV IN UPORABNIKOV

IZVLEČEK: Članek osvetljuje vlogo lokalne skupnosti pri razvoju skupnostne skrbi na področju duševnega zdravja, kot jo vidijo tri skupine deležnikov: občinski uslužbenci (uslužbenci lokalnih skupnosti/upravnih subjektov), izvajalci v mreži programov in storitev za duševno zdravje ter uporabniki teh storitev. Gre za presečno študijo primera zdravstvene regije Novo mesto s kombinacijo kvantitativnih in kvalitativnih metod, s cilji oceniti sedanje stanje skrbi in ugotoviti, ali obstajajo razlike v razumevanju vloge lokalnih skupnosti pri razvoju skupnostne skrbi za duševno zdravje. Ugotovitve raziskave nakazujejo nekatere priložnosti za izboljšanje procesov skupnostne skrbi.

KLJUČNE BESEDE: duševno zdravje, skupnostna skrb, lokalna skupnost/upravni subjekt, izvajalci skupnostne skrbi, uporabniki skupnostne skrbi.

Local communities and community care in the area of mental health: The perspectives of administrative entities, providers and users

ABSTRACT: The contribution highlights the local community's role in community care development in the area of mental health as seen by three participating groups: municipal officials (local community/administrative entity officials), providers within the network of mental health programmes and services, and users of these services. A cross-sectional case study was carried out in the Novo mesto health region using a combination of quantitative and qualitative methods aimed at evaluating the current state of care and establishing whether differences are present in the understanding of local communities' role in community mental health care development. The findings of the study indicate opportunities for improving community care processes.

KEY WORDS: mental health, community care, local community/administrative entity, community care providers, community care users

1. Uvod

Prizadevanja za razvoj skupnostne skrbi na področju duševnega zdravja (v nadaljevanju DZ) se povečujejo. Procesi dehospitalizacije, deinstitucionalizacije in demedikalizacije[1] (Flaker 1998; Videmšek 2013) so uporabnikom storitev omogočili pravico do izbire lokacije obravnave, ki se je udejanjila šele ob prestrukturiranju obstoječih zmogljivosti, povečanju vpliva uporabnikov storitev in zagotavljanju večje kakovosti življenja za ljudi s težavami v DZ v njihovem domačem okolju (Urek 2005; Škerjanec 2010). Skupnostna skrb pomeni povezovanje interdisciplinarnih služb, ki osebam s težavami v DZ zagotavljajo zdravstveno in socialno varstvo, delovno usposabljanje, zaposlovanje, izobraževanje, nastanitev s podporo in druge rehabilitacijske storitve (Švab 2011: 4; Thornicroft in Tansella 2004).

Tematika skupnostne skrbi za DZ je znanstveno relevantna in v tujini pogosto predmet raziskav, v slovenskem prostoru pa je na tem področju malo empiričnega znanja (Zupančič in Pahor 2014), še posebej na ravni lokalnih skupnosti (v nadaljevanju LS), kjer je v zadnjih letih prišlo do največjih sprememb. V prostoru kompleksnega sistema storitev LS namreč poteka integracija različnih izvajalcev skupnostne skrbi (Zakon o duševnem zdravju 2008). V nadaljevanju zato predstavljamo, kdo so izvajalci te pomoči v Sloveniji, idejo povezave različnih deležnikov s ciljem deinstitucionalizirati obravnavo, potrebo po omogočanju nemedikamentoznih oblik obravnave in nekatere možnosti krepitve moči uporabnikov storitev. Opis stanja in problemov je izhodišče za raziskavo, ki ugotavlja, kako sistem dejansko deluje na ravni LS.

V LS se uvajajo novi poklicni profili strokovnjakov skrbi za DZ. To so koordinatorji obravnave v skupnosti, ki so zaposleni na centrih za socialno delo, koordinatorji nadzorovane obravnave, zaposleni v psihiatričnih bolnišnicah, v okviru katerih delujejo tudi timi ACT (Assertive Community Treatment), in timi skupnostne psihiatrične oskrbe (SPO) v okviru zdravstvenih domov. Ti se umeščajo v že obstoječe mreže izvajalcev obravnave v skupnosti[2] kot del javne mreže za DZ. Prihaja do nove delitve dela, pojavljajo pa se tudi različni pogledi na to, kdo so člani podporne mreže za DZ prebivalcev LS in kakšna je njihova vloga v razvoju skupnostne skrbi. Pri tem pa se, kot ocenjuje poročilo posveta »Duševno zdravje – zagotavljanje stabilnosti sistema kot podlage za

1. Pomen dezinstitucionalizacije za uporabnike storitev je prikazan skozi analizo bivanja v instituciji v knjigi Odpiranje norosti (Flaker 1998). Uporabniška gibanja so opozorila predvsem na pokroviteljsko držo države in neustreznost obstoječe opore, da bi do uresničevanja ciljev lahko prihajalo nemoteno.
2. Izvajalci obravnave v skupnosti so javni socialnovarstveni zavodi, druge pravne in fizične osebe s koncesijo ali dovoljenjem za opravljanje socialnovarstvenih storitev, izvajalci socialnovarstvenih programov in storitev, ki te izvajajo na področju DZ, izvajalci psihiatričnega zdravljenja, NVO s področja DZ, ki izpolnjujejo pogoje za izvajanje javne službe po zakonu, ki ureja socialno varstvo (Zakon o duševnem zdravju 2008: 4. čl.).

razvoj podporne mreže za duševno zdravje« (Državni svet 2013),[3] pojavljajo ovire v dostopnosti, dosegljivosti in sodelovanju.

Raziskave povezovanja različnih deležnikov s ciljem deinstitucionalizirati obravnavo, omogočati oblike obravnave[4] in doseči boljšo odzivnost na stisko se posvečajo problematiki zagotavljanja kontinuirane zdravstvene obravnave z obravnavo v skupnosti ob pomoči multidisciplinarnih timov (Agius in dr. 2009). Druge presegajo zdravstvene okvire z usmerjanjem na raziskovanje pogojev za zagotavljanje kakovosti življenja oseb s težavami v DZ v skupnosti (Janardhana in Naidu 2012) ali npr. vrednotenja obstoječih programov promocije DZ (Greacen in dr. 2012). Pogoje in ovire za multidisciplinarni pristop ter integrirano obravnavo vidijo v zagotavljanju celovitosti storitev, upoštevanju uporabnika storitev, geografski pokritosti s programi pomoči, standardiziranju izvajanja skrbi prek multidisciplinarnih timov, informacijskem sistemu, strukturi upravljanja, organizacijski kulturi, vodenju in uspešnosti menedžmenta ter finančnem upravljanju (Suter in Armitage 2011).

V raziskavi organiziranosti in delovanja javne zdravstvene službe in nevladnih organizacij (NVO) na področju DZ v Sloveniji (Jeriček Klanšček in dr. 2009: 105) so poleg ugotovitev o ozemeljsko neenakomerni pokritosti s psihiatričnimi službami in razporejenosti zdravstvenih delavcev v mreži ter posledično različni dostopnosti opozorili na pomanjkljivo sodelovanje med vladnimi in nevladnimi (ter drugimi zasebnimi) ustanovami. Šprah, Novak in Dernovšek (2011) dokazujejo, da je za Slovenijo značilna precejšna socioekonomska in demografska heterogenost znotraj posameznih geografskih območij. Pri tem izpostavljajo problem regijske neenakosti v razpoložljivosti, dostopnosti in uporabi služb s področja DZ ter potrjujejo, da je v Sloveniji število oseb s težavami v DZ, ki vstopijo v obravnavo, veliko manjše od pričakovanega, kar je kot problem izpostavljeno tudi v drugih raziskavah (Wittchen in Jacobi 2005: 357; Kamin in dr. 2009: 44). V raziskavi je preverjanje dostopnosti (štetje služb) na področju DZ potekalo po evropskem obrazcu za mapiranje služb (ESMS), ki upošteva, da je v Sloveniji zaradi »majhnosti« pri ugotavljanju opremljenosti s storitvami na področju DZ treba upoštevati, da lahko osebe s težavami v DZ pomoč poiščejo tudi izven LS in da je primerjava smiselna šele na ravni regij. Zaradi močne stigmatiziranosti področja (Brown in dr. 2010; Švab 2009) je taka primerjava res smiselna, vendar pa se ob tem ne sme prezreti opozorila, da ljudje, ki doživljajo hude in dolgotrajne duševne stiske, sodijo tudi med najrevnejše in najbolj socialno izključene (Urek in Ramon 2008). Filipović (2007: 163) ocenjuje, »da so to skupine, ki so manj vpete v nove globalne procese in imajo omejene možnosti izbire, zaradi česar je njihova osredotočenost na lokalne vezi stvar potrebe in nuje«.

3. Posvet je z namenom preverjanja obstoječega stanja na terenu ob svetovnem dnevu DZ 2013 organiziral Državni svet Republike Slovenije. Udeležili so se ga strokovni delavci vladnih in nevladnih organizacij ter uporabniki storitev na področju DZ v Sloveniji, ter člani nacionalne platforme, ki je bila ustanovljena 10. 2. 2012 (Šent 2013).
4. Med nemedikamentozne oblike zdravljenja sodijo vse druge oblike zdravljenja, ki ne vključujejo zdravljenja z aplikacijo različnih zdravil (kemičnih proizvodov farmacevtske industrije).

Pri preučevanju te ranljive skupine tako prihaja tudi do potrebe po razmisleku o konceptih, kot so npr. *skupnostna skrb*, *(lokalna) skupnost*, *družbena kohezija*, *krepitev moči in DZ*, ki so bili v Sloveniji že znanstveno obravnavani v drugih kontekstih, in po zbiranju informacij s strani udeleženih subjektov, predvsem uporabnikov storitev, da »iz pasivnih prejemnikov storitev prevzamejo vlogo aktivnih iskalcev rešitev« (Videmšek 2011: 7).

Koncept skupnosti za prebivalce največkrat predstavlja prostorsko bližino in namerno omrežje socialnih odnosov, formalnih in neformalnih dejavnosti ter storitev, ki naj bi podpirale blaginjo ljudi v vseh fazah njihovega življenja, ki je po eni strani avtonomno, po drugi pa del kompleksnejših sistemov – države, družbe in različnih korporacij (Bahovec 2005: 225; Jeriček Klanšček 2004: 220). Hunter (1979: 269) navaja, da je LS unikatno povezana enota družbenoprostorske organizacije, ki obstaja med silami institucij širše družbe in lokaliziranimi rutinami posameznikov v njihovem vsakdanjem življenju z različnimi vlogami: ekonomsko (proizvodno in porabniško), administrativno (umestitev javnih storitev v prostoru), politično, socializacijsko in družbeno (identifikacija, predanost in interakcija). Dobro vodenje LS pa ne pomeni samo izpolnjevanja potrebnih nalog in zagotavljanja vrste lokalnih služb, pač pa tudi varovanje življenja in svobode prebivalcev ter pospeševanje rezultatov, ki bogatijo kakovost življenja v LS (Haček 2012: 13).

Kako skupnost deluje kot akter skrbi (v smislu odzivnosti na stisko), je možno razumeti skozi odnose med ljudmi in opremljenost skupnosti s storitvami za pomoč (Hlebec in dr. 2012: 111). Filipović (2007: 101) navaja, da občutek skupnosti »poudari skupnostni duh, medsebojno izmenjavo ter način vpliva skupnosti na člana in obratno ter izpolnjevanje določenih potreb člana skupnosti«. Vpliva na vsakdanje življenje ljudi – pri občutenju sprejetosti, domačnosti in varnosti v poznanem okolju s »stalno prisotnostjo vsaj manjše praktične pomoči« (Henning in Lieberg 1996; Hlebec in dr. 2012: 105). Adam s sodelavci (2004) tako skupnost obravnava v kontekstu kohezivne družbe, za katero je značilno, da bolj ali manj uspešno obvladuje probleme dezintegracije in izključenosti ter pozna določene mehanizme solidarnosti, kar odgovarja na sekundarne posledice duševne bolezni (socialna izolacija, izguba službe). V tem pomenu se navezuje na širše razumevanje pojma »skrbeti« − biti v skrbeh za dobrobit drugih oseb z namenom pomoči, če je ta potrebna. Porta (2003) omenja relacijsko moč v odnosu do nekoga, ki je ravno dovolj velika za želeni odziv in temelji na empatiji. Tancig (2008) meni, da je empatija sposobnost razumevanja čustev in misli drugih ljudi ter odzivanje nanje z ustreznimi čustvi. Gre za delovanje po telesnem in kognitivnem kanalu, zaradi katerega smo zmožni prevzeti perspektivo nekoga drugega. Zagotovo pa je na potrebe oseb kot uporabnikov storitev treba gledati tudi v kontekstu osebnosti kot celote, znotraj družbeno-kulturnega okolja LS ter virov za zdravje in kakovost življenja (Zupančič in Pahor 2014), kar lahko povežemo s potrebo po krepitvi moči. Ta se nanaša na participacijo oseb pri storitvah in na gibanja samopomoči na splošno, v okviru katerih osebe ali skupine izvajajo različne aktivnosti za izboljšanje svoje situacije, in sicer v sodelovanju z obstoječimi zakonskimi uredbami ali neodvisno od njih (Boškić 2005: 181). Krepitev moči (e*mpowerment*) kot sredstvo za njeno dosego omogoča, da razmeroma nemočni

ljudje delajo skupaj za povečanje nadzora nad dogodki, ki določajo njihovo življenje in zdravje. Krepitev moči v skupnosti označujejo nenehne spremembe v razmerjih moči med različnimi posamezniki in družbenimi skupinami. Pri tem se osebi s težavami v DZ povečata individualna pristojnost in dojemanje osebnega nadzora, s čimer ima neposreden vpliv na svoje zdravje (Laverack 2006: 113).

Svojo vlogo pri interdisciplinarnem zagotavljanju skrbi na področju DZ imajo vsi akterji v LS. Osnovni oris razsežnosti skupnostne skrbi pa lahko predstavlja 16 ciljev psihosocialnega prijema in načinov njihovega uresničevanja[5] po T. Lamovec (1998: 22–23). Ponekod se sicer skupnostna skrb še pojmuje kot nasprotje institucionalne oskrbe (Loughran 2003: 15; Hlebec in dr. 2012: 105), kot označba za razvoj različnih storitev, ki osebam s težavami v DZ omogočajo kakovostno bivanje in obravnavo v domačem okolju. Sodobna skupnostna skrb vključuje tudi definirane odnose med institucionalno in skupnostno obravnavo za promocijo in sodelujoče izvajanje dejavnosti za DZ ter kakovost življenja posameznika, skupine ali skupnosti (Zupančič in Filej 2013). Flaker (1998: 227) sicer opozarja, da je skupnostna skrb več kot le skrb v skupnosti ter da temelji na resničnih spremembah v skupnosti, večji solidarnosti in podružbljeni skrbi. Svoje izhodišče utemelji v biopsihosocialnem modelu zdravja, ki zdravstveno stanje, pojav bolezni in njen potek pojasnjuje kot rezultat interakcij med biološkimi, psihološkimi in socialnimi dejavniki.

Za vzpostavljanje skupnostne skrbi na področju DZ v LS pa je treba vedeti, kako jih razumejo in vrednotijo različni deležniki, ki v proces vstopajo vsak s svojimi pravicami in dolžnostmi, željami in pričakovanji.

2. Namen in cilj raziskave ter raziskovalno vprašanje

Namen raziskave je bil preučiti vlogo LS pri razvoju skupnostne skrbi na področju DZ z zornih kotov treh skupin udeležencev: uslužbencev občine ter izvajalcev in uporabnikov storitev. Cilja raziskave sta bila: (1) oceniti sedanje stanje skrbi za DZ prebivalcev LS in (2) ugotoviti razlike v razumevanju vloge LS pri razvoju skupnostne skrbi za DZ z vidika treh skupin udeležencev. Izhodišče raziskave je raziskovalno vprašanje: »Kakšne razlike se pojavljajo pri razumevanju vloge LS v razvoju skupnostne skrbi za DZ z vidika treh skupin udeležencev?«

Pri tem smo se v okviru študije primera osredotočili na zdravstveno regijo Novo mesto. Informacije o DZ na tem območju imamo v glavnem prek zdravstvene službe, kažejo pa na podpovprečno dostopnost in njeno uporabo. Po številu obiskov v psihiatrični specialistični dejavnosti na tisoč prebivalcev je regija na zadnjem mestu v Sloveniji z od dva- do trikrat manjšim obiskom kot ljubljanska, ki je med zdravstvenimi regijami v ospredju (Zdravstveno statistični letopis 2013). Zdravstvenovzgojna dejavnost s področja DZ je na tem območju pod slovenskim povprečjem, novomeška regija pa je tudi v deprivilegiranem položaju glede razpoložljivosti služb v primerjavi s stopnjo tveganja za razvoj težav v DZ (Šprah in dr. 2011).

5. Lamovec je v delu Psihosocialna pomoč v duševni stiski že leta 1998 opredelil cilje v smislu celostnega pristopa, neozirajoč se na medsektorske meje ali ravni.

3. Metode

Da bi odgovorili na raziskovalno vprašanje, smo uporabili podatke, zbrane na podlagi metodološkega okvira študije primera novomeške zdravstvene regije s 17 LS (občinami). Gre za presečno študijo, ki je potekala fazno, s kombinacijo kvantitativnih in kvalitativnih metod ter z namensko razvitimi instrumenti za zajemanje podatkov s perspektive treh skupin udeležencev: (1) uslužbenci občine, (2) izvajalci v podporni mreži za DZ, (3) osebe s težavami v DZ in njihovi svojci kot uporabniki storitev. Podatke smo zbirali s spletnim anketiranjem, intervjuji in fokusnimi skupinami (Preglednica

Preglednica 1: Predstavitev raziskovalne metodologije

Vzorec (v okviru študije primera novomeške zdravstvene regije)		**Uporabljena metoda**	**Čas zajemanja podatkov**
Uslužbenci občine	N = 17 (eden iz vsake lokalne skupnosti oziroma glede na dodeljene naloge s področja duševnega zdravja)	kvantitativna metoda spletno anketiranje s pomočjo orodja 1KA	oktober 2013
Izvajalci	N = 41 (1–3 izvajalci iz vsake organizacije s področja zdravstvenega in socialnega varstva, ki delujejo v mreži programov in storitev za duševno zdravje v novomeški zdravstveni regiji)	kvantitativna metoda spletno anketiranje s pomočjo orodja 1KA	februar, marec 2014
	N = 7 (izvajalci, ki delujejo na ključnih delovnih mestih kot kontaktne osebe za vstop v obravnavo oseb s težavami v duševnem zdravju)	kvalitativna metoda intervjuvanje	oktober 2013 - marec 2014
Uporabniki storitev (tudi svojci)	N = 44 (do uporabnikov in njihovih svojcev smo dostopali priložnostno, predvsem prek nevladnih organizacij)	kvalitativna metoda intervjuvanje individualno in v štirih fokusnih skupinah	

Za preverjanje ustreznosti instrumentov je bila uporabljena metoda spletnega kognitivnega intervjuja (Mohorko in Hlebec 2013). Vsi sodelujoči so se v raziskavo vključili prostovoljno, na podlagi osebne privolitve. Za intervjuvanje izvajalcev v organizacijah javne mreže programov in storitev na področju DZ je dalo soglasje tudi njihovo vodstvo, za intervjuvanje uporabnikov pa so dali soglasje strokovni direktorji, vodje centrov za DZ v skupnosti, predsedniki sveta uporabnikov ali skrbniki, zastopniki posamezne osebe.

Za analizo kvantitativnih podatkov je bil uporabljen računalniški program SPSS.20, za analizo kvalitativnih pa NVIVO 10. Zvočni posnetki intervjujev in fokusnih skupin so bili dobesedno prepisani. Besedila so bila večkrat prebrana v celoti in odprtokodirana, da so bile prepoznane glavne teme. Izjave so bile razvrščene na podlagi lastnosti teh kategorij in anonimizirane. Imena uporabnikov storitev so izmišljena, izvajalci so poimenovani glede na sektor, iz katerega prihajajo, ali poklic. Kot vir analize so bile uporabljene predvsem izjave, ki osvetljujejo razumevanje vloge LS pri razvoju skupnostne skrbi za DZ z vidika različnih deležnikov. Končna analiza zbranih podatkov je temeljila na osnovi triangulacije podatkov (Creswell in Clark 2007: 63–64).

4. Rezultati

Rezultati so predstavljeni v petih vsebinsko povezanih sklopih: (1) ocena značilnosti lokalnih skupnosti, (2) ocena skrbi za DZ v LS, (3) predstavitev vloge LS na primerih dobre prakse s področja skupnostne skrbi, (4) vizija razvoja skupnostne skrbi za DZ v regiji na ravni LS in (5) vidik deležnikov, ki združujejo vsaj dve vlogi.

4.1 Ocena značilnosti lokalnih skupnosti (občin)

To oceno so dali uslužbenci občin, ki so zadolženi za področje DZ, in izvajalci skupnostne skrbi. V treh občinah so ti uslužbenci zadolženi samo za področje DZ, v petih še za druge sorodne lokalne zadeve javnega pomena, v devetih pa pokrivajo zelo različne zadeve javnega pomena.

Ocena značilnosti LS na podlagi petstopenjske ordinalne lestvice je po opredeljenih kazalnikih v obliki povprečne vrednosti ($\bar{x}$) in standardnega odklona (σ) predstavljena v Preglednici 2.

Preglednica 2: Ocena značilnosti lokalne skupnosti

	Uslužbenci občine		Izvajalci		stat. znač.	
Trditev[1]	$\bar{x}$	σ	$\bar{x}$	σ	Sig.	t-test
dobro življenjsko okolje	3,91	2,22	3,27	2,19	0,32	–0,99
dobra prometna infrastruktura	3,89	2,22	2,46	2,24	0,03	–2,26
dobre stanovanjske razmere	2,89	2,56	3,0	2,18	0,87	0,17
veliko turističnih znamenitosti	3,17	2,62	3,0	2,23	0,80	–0,25
visoka stopnja urbanizacije	1,67	2,00	2,05	2,01	0,08	–1,79
visoka povprečna starost prebivalcev	2,44	2,81	3,46	2,44	0,01	2,96
visoka povprečna izobrazba	2,56	2,64	2,44	2,36	0,99	–0,01
brezposelnost pod slovenskim povprečjem	2,33	2,59	2,42	2,39	0,84	–0,2
BDP nad slovenskim povprečjem	2,00	2,74	2,39	2,50	0,94	0,80
redka pojavnost nasilja in prestopništva	2,56	2,45	1,37	1,84	0,30	–1,04
visoka stopnja solidarnosti med prebivalci	2,67	2,47	1,71	2,17	0,19	–1,32
nizka potreba po socialni pomoči	1,61	2,00	2,34	2,38	0,64	0,48
veliko kulturnih dogajanj	2,89	2,54	1,29	2,02	0,58	–0,56
športne NVO so aktivne	3,22	2,62	2,49	2,48	0,57	0,57
kulturne NVO so aktivne	2,94	2,55	2,49	2,54	0,32	–1,01
dobra mreža zdravstvenih storitev	2,66	2,47	2,66	2,57	0,70	0,39
dobra mreža socialnih storitev	2,28	2,52	2,26	2,43	0,57	–0,58
delovanje NVO v splošnem dobro	2,44	2,36	2,05	2,46	0,74	–0,33
zdravstveno stanje prebivalcev dobro	3,06	2,84	2,37	2,46	0,91	–0,11
duševno zdravje prebivalcev dobro	3,39	2,99	1,56	2,03	**0,03**	–2,30

[1] *Trditve iz anketnega vprašalnika so v tabeli smiselno skrajšane. Uporabljena je lestvica **1** – sploh se ne strinjam, **2** – se ne strinjam, **3** – niti se ne strinjam niti se strinjam, **4** – se strinjam, **5** – povsem se strinjam.*

Vrednosti standardnega odklona nakazujejo na razlike v oceni upravnih subjektov in izvajalcev, vendar pa nismo mogli dokazati korelacije glede na različne okoliščine (oddaljenost od mestnih središč, velikost, število prebivalcev, gostota naseljenosti, imenovana kontaktna oseba za področje duševnega zdravja itd.). Statistično pomembne razlike (pri $p < 0,05$) se med obema skupinama pojavijo pri oceni prometne infrastrukture, povprečne starosti in DZ prebivalcev.

Pri svojem delu se tako uslužbenci občine kot izvajalci večinoma ne opirajo na statistične podatke. O socialnem in zdravstvenem stanju ter številu samomorov imajo samo delne podatke. Nimajo podatkov o stopnji socialne integracije prebivalcev, o nasilju in prestopništvu ter podatkov s področja DZ.

Rezultati kvalitativne raziskave med uporabniki in izvajalci so osvetlili še druge razsežnosti ocenjevanja značilnosti LS. Uporabniki storitev značilnosti LS ocenjujejo predvsem z naslednjih vidikov: (1) finančnega: *od potrebnih potnih stroškov do možnosti pomoči* (Miha); (2) možnosti za zaposlitev: *vse je propadlo, kje naj sedaj dobim zaposlitev, še zdravi je ne dobijo* (Jure); (3) dogajanja v okolju: če se veliko dogaja, potem dan hitro mine*; najhujše je ob praznikih, ko dnevni center ne dela, ko se nimaš kam dati* (Ružica), *ker je tukaj malo prebivalcev, se vsi med sabo poznamo; pa takoj potem s prstom nate kažejo, ko zvedo, da si bil na psihiatriji* (Jože), čeprav je dnevni center blizu, je problem, ker te potem vsi vidijo, ko zaviješ notri, rajši se zapeljem drugam (Simenon). Podobno zadevo opisujejo tudi koordinatorji obravnave v skupnosti: *da so ljudje tukaj absolutno slabo povezani, da se bojijo pristopati, ker se tako zelo bojijo stigmatizacije.* Po njihovem mnenju *povezanost ljudi narašča v smeri od urbanega proti ruralnemu. V ruralnih predelih bolj pomagajo drug drugemu.*

4.2 Ocena skrbi za duševno zdravje v lokalnih skupnostih

Rezultati analize podatkov spletne ankete med upravnimi subjekti kažejo, da se med prioritetnimi vprašanji LS področje DZ uvršča na zadnja mesta. V Preglednici 3 je predstavljeno, kako so upravni subjekti razvrstili deset navedenih področij od najpomembnejšega (1) do najmanj pomembnega (10), vsota (sum) doseženih točk, povprečne vrednosti ($\overline{x}$) in standardni odklon (σ).

Ocena skrbi za DZ v LS na podlagi petstopenjske ordinalne lestvice je po opredeljenih kazalnikih v obliki povprečne vrednosti ($\overline{x}$) in standardnega odklona (σ) predstavljena v Preglednici 4. Predstavljene so tudi ocene izvajalcev in rezultati t-testa.

Preglednica 3: Prioritetna področja delovanja v lokalnih skupnostih zdravstvene regije Novo mesto

Prioritetna področja delovanja občine	Rang	Sum	x̄	σ
sanacija infrastrukture (električne, cestne ipd.)	**1**	24	1,41	3,26
spodbujanje gospodarstva	**2-3**	36	2,12	2,76
ohranjanje zdravega življenjskega okolja	**2-3**	36	2,12	3,39
reševanje socialne problematike	**4**	50	2,94	3,4
pospeševanje razvoja NVO	**5**	66	3,88	4,06
zmanjševanje neenakosti v zdravju s podporo ranljivim družbenim skupinam	**6**	67	3,94	3,89
spodbujanje solidarnosti	**7**	76	4,47	4,22
delo z mediji	**8**	80	4,71	4,88
razvoj organizacij na področju duševnega zdravja	**9**	89	5,24	4,78
spodbujanje aktivnosti za zgodnje prepoznavanje depresije in preprečevanje njenih posledic	**10**	100	5,88	5,44

Preglednica 4: Ocena sedanjega stanja skrbi za duševno zdravje v lokalnih skupnostih zdravstvene regije Novo mesto

	Uslužbenci občine		**Izvajalci**		**Stat. znač.**	
Trditev[1]	x̄	σ	x̄	σ	Sig.	t-test
številni programi promocije duševnega zdravja	1,67	1,24	2,17	1,26	0,16	1,42
ustanovljene lokalne akcijske skupine za področje duševnega zdravja	1,67	1,61	2,68	1,71	**0,04**	2,14
številni strokovnjaki s področja duševnega zdravja	1,78	1,40	2,12	1,25	**0,03**	0,94
število strokovnjakov s področja duševnega zdravja je pričakovano glede na oddaljenost od mestnega središča	2,50	1,95	2,54	1,6	0,85	0,07
programi organizacij s področja duševnega zdravja so pričakovani glede na oddaljenost od mestnega središča	2,5	1,86	2,34	1,59	0,95	–0,34
številne storitve za osebe z depresijo	1,56	1,15	2,10	1,34	0,14	0,10
prizadevanja za sistematično prepoznavanje oseb z depresijo	1,44	1,25	2,31	1,66	0,75	0,32
finančna podpora preprečevanju depresije	2,28	1,80	2,17	2,10	0,56	–0,59
finančna podpora preprečevanju samomora	2,11	1,78	2,15	2,15	0,42	0,82
protokoli sodelovanja med vladnimi in nevladnimi organizacijami na področju duševnega zdravja so jasno definirani	2,06	2,15	2,24	2,07	0,66	0,45
povečanje števila izvajalcev v podporni mreži je vplivalo na povečano sodelovanje med njimi	2,67	2,3	2,29	2,19	0,56	–0,59
sodelovanje med izvajalci javnih in nevladnih ter drugih zasebnih organizacij je dobro	2,11	1,74	2,56	2,03	0,42	0,82
sodelovanje med organizacijami socialnega in zdravstvenega varstva je dobro	2,17	1,86	2,39	1,74	0,66	0,45

[1] *Trditve iz anketnega vprašalnika so v tabeli smiselno skrajšane.*

Predstavniki upravnih subjektov in izvajalcev so izrazili nizko stopnjo strinjanja z vsemi navedenimi trditvami. V obeh skupinah je bila izražena najmanjša stopnja strinjanja s trditvijo, da so na voljo številne storitve za osebe z depresijo. Statistično značilna razlika (pri $p \leq 0{,}05$) se je pokazala pri kazalnikih *ustanovljene lokalne akcijske skupine za področje DZ* in *prisotnost številnih strokovnjakov s področja DZ*, kjer so izvajalci dali statistično značilne višje ocene.

Izvajalci so skrb za DZ v LS ocenjevali predvsem z naslednjih vidikov:

(1) dostopnosti: *pri nas v lokalnem območju še vedno ni dovolj NVO.* Koordinatorji obravnave v skupnosti kot izvajalci ocenjujejo, *da nudi/j/o tudi dosti osebne pomoči, ko ne najde/j/o izvajalcev v skupnosti*;
(2) dosegljivosti: *v nekaterih LS so slabe socioekonomske razmere, nizka stopnja izobrazbe, veliko brezposelnih ljudi z duševnimi težavami.* Pri tem pa strokovna delavka NVO navaja, da so imeli za odprtje enote *soglasje LS, ne pa tudi ministrstva*;
(3) sodelovanja med izvajalci: *zakon je popolnoma jasen, ne bi smelo prihajati do težav, pa vendar prihaja, znotraj LS je treba marsikaj razčistiti.* Koordinatorji obravnave v skupnosti vzpostavljajo *sodelovanje na podlagi ciljev in potreb uporabnika, samo od sebe ne bi bilo nič, da bi tako teklo kot sistem*. Ravno tako je kritičen strokovnjak za javno zdravje: *prav področje promocije DZ postaja še posebej aktualno, saj je bilo do sedaj zanemarjeno*;
(4) potrebe uporabnikov storitev: *po eni strani imamo tako težke uporabnike, da niti ne izrazijo ničesar, po drugi strani imajo pa včasih zelo nerealna pričakovanja*, *Jaz mislim, da niso ravno čisto zadovoljni z obravnavo, ker so pri nas bistvena stvar tablete. Da ponujaš rešitve, to ni dovolj, treba je spremeniti okoliščine.* Koordinatorja obravnave v skupnosti poudarjata: *tisti moment moraš zagrabiti, ko je človek pripravljen sprejeti pomoč*, če nekdo že pride in išče pomoč, je tak*rat odprt. Čez en dan ne bo več. To je prva kritična točka, tudi zaradi števila samomorov*, *oni ne marajo preveč tolažnikov, ampak rajši, da jih dvigneš, to jim bolj paše*.

Uporabniki storitev ob tem izpostavljajo potrebe po:

(1) motiviranju: *ko si v depresiji, potrebuješ nekoga, da te prisili, da vstaneš, potem pa že nekako gre* (Ljubica);
(2) uporabniški samopodpori: *sicer pa se v okviru skupin za samopomoč medsebojno opozarjamo, da si z domišljanjem, da vsi vedo, kaj je narobe z nami, z zapiranjem med štiri stene pa zmanjšujemo kakovost življenja, in kar je še huje, da sami sebe oropamo za življenjske priložnosti* (Jani);
(3) empatiji: *tudi če kot uporabniki pravimo, da nikogar ne potrebujemo, ga v resnici potrebujemo in želimo, čeprav tega ne zmoremo izreči ali celo zanikamo* (Marija), *včasih imam občutek, da sploh ne razumejo, kaj pomeni duševna bolezen* (Kristina);
(4) informiranju: *malo smo zmedeni zaradi teh novih strokovnjakov, imen, ker ne vemo, kaj kdo dela* (Danilo).

4.3 Predstavitev vloge lokalne skupnosti na primerih dobre prakse

Na podlagi opisa različnih aktivnosti s področja DZ občinski uslužbenci kot primer dobre prakse vrednotijo projekte *Zdrava občina, Živimo zdravo, Ozarin veliki pok, Občine po meri invalidov.* Omenjajo tudi *preventivne delavnice za šolarje* in *vsakoletni medsektorski posvet z vsemi vključenimi organizacijami, ki delajo s temi ljudmi*. Vlogo LS vidijo:

(1) v materialni podpori: *pri zagotavljanju prostorov v svojem okolju*;
(2) pri odločanju v politiki: *nujno bi morala imeti vpliv pri oblikovanju politik, programov in mreže izvajalcev pomoči, treba je izkoristiti njeno poznavanje terena*.

Izvajalci pa so izpostavili pomembnost LS (kot upravnega subjekta) pri konkretnih vsakodnevnih potrebah/situacijah predvsem v smislu preventivnega delovanja v vlogah:

(1) informatorja: *informiranje o predavanjih in preventivnih programih na področju DZ*;
(2) motivatorja za spremembe: *motiviranje in spodbujanje k skrbi za svoje zdravje (hrana, gibanje, samozavest ...)* (specialist javnega zdravja);
(3) izvajalca: *pomoč pri vključevanju oseb v obravnavo, da ne pride do hospitalizacije* (psihiater), *obiski patronažnih medicinskih sester na terenu* (patronažna medicinska sestra), *pomoč pri iskanju izvajalcev načrta obravnave v skupnosti, vodenje skupine za samopomoč za uporabnike*;
(4) koordinatorja *skupne delovne akcije za razrešitev kompleksne situacije, ko je vključena vsa LS, celo vojska* (koordinatorica obravnave v skupnosti). Specialist javnega zdravja pa dodaja, da *pri nas recimo ni take prakse, da bi bila občina kaj dosti vpeta, ko govorimo o DZ, našli so se deležniki, zdravstveni dom in nevladne strukture in so se dobivali predvsem, da skupaj delajo na tem, da bi izboljševali DZ na tem območju*.

Uporabniki storitev pa izpostavljajo vidika:

(1) odgovornosti: *skrb družbe, vsakdo ima pravico do človeka dostojnega življenja. Družba mora ustvariti možnost, da si ga potem lahko vsakdo doseže sam* (Mija) in
(2) zadovoljevanja potreb: pozorni so tudi na to, kako poteka sodelovanje z drugimi ob izraženih potrebah z njihove strani. Izpostavljajo pomen telefonskega svetovanja, *ki omogoča pomoč ob času, ko jo potrebujemo, doživljamo krizo ipd.* (Simon), *Največkrat potrebujemo pozornost, sprejemanje, posluh za težave, pomoč pri svojcih* (Barbara).

4.4 Vizija razvoja skupnostne skrbi za duševno zdravje v regiji na ravni lokalnih skupnosti

Uslužbenci občine vizijo razvoja skupnostne skrbi za DZ prebivalcev kot lokalno zadevo javnega pomena vidijo predvsem v:

(1) mreženju: *za dobro sodelovanje med vladnim in nevladnim sektorjem*, *v kombiniranju programov vladnih in nevladnih organizacij*, *v povezovanju sistemov med državno in lokalno ravnijo*, *v povezovanju med zdravstvenim in socialnim varstvom*, *v vzpostavitvi sistema koordinacije med izvajalci*;

(1) preventivi: *v skrbi za stalne preventivne programe*, *naša vizija je zagotavljati zdrave pogoje za življenje in omogočati prebivalcem pogoje za zdrav življenjski slog na vseh področjih življenja*;
(2) dostopnosti: za *ustrezno mrežo programov pomoči osebam s težavami v DZ, ki mora biti čim bližje uporabnikom*. Želijo si *ustanovitve medgeneracijskega centra*, veselijo se pričetka delovanja svetovalne pisarne, kar povezujejo *z večjo dostopnostjo za ljudi s težavami v DZ, z več predavanj in delavnic na temo DZ.*

Izvajalci vizijo razvoja vidijo še bolj aplikativno, in sicer v:

(1) kadrovskih ukrepih: *več zaposlenih na področju DZ*, *povečanju strokovne mreže, tako da je možno pokrivati teren, kajti mnogi ne zmorejo priti do pomoči zaradi finančne stiske*;
(2) izboljševanju kakovosti dela: *v boljšem povezovanju različnih institucij*, (socialna delavka), večjem sodelovanju med strokovnimi delavci (socialni delavci, psihiatri, psihologi, šole, vrtci ...), *v manj rivalstva med podobnimi organizacijami* (strokovna delavka NVO). Strokovnjak javnega zdravja vidi skupnostno skrb kot *celostno obravnavo, kjer morajo biti vključene različne institucije, ker tukaj ne gre samo za področje zdravstva, ne gre samo za področje sociale, ne gre samo za ekonomski vidik, ne gre samo za zaposlitveni vidik, vidim to kot eno celostno obravnavo.* Vizijo razvoja skupnostne skrbi vidijo tudi v:
(3) boljši odzivnosti in odnosu izvajalcev: *v večji angažiranosti posameznika in omenjenih LS* (strokovnjak s področja zdravstvenega varstva), *vedno je in bo pomemben osebni odnos* (strokovnjak s področja socialnega varstva);
(4) izobraževanju: *organizaciji brezplačnih delavnic socialnih veščin, veščin reševanja konfliktnih situacij za uporabnike storitev* (patronažna medicinska sestra);
(5) večji finančni podpori uporabnikov: *nujno urediti povračilo stroškov prevoza osebam iz oddaljenih krajev v posamezne programe z namenom enakih možnosti oz. dostopnosti programov* (strokovna delavka NVO);
(6) boljši organizaciji: *vstopna točka v sistem ne bo enotna, različne službe se bodo dopolnjevale in imele različne vstopne prage v sistem obravnave*;
(7) razvoju prostovoljskega dela: *Mogoče nam je to izziv, kako sedaj privabiti ljudi, da bi imel eno skupinico ljudi v vsaki občini, ki bi bila pripravljena delat na tem, bi bila na razpolago v nujnih primerih*, *da bi bilo manj prisilnih hospitalizacij*, *mogoče ena delovna akcija, kakršne so bile pred dvajsetimi, tridesetimi leti* (koordinatorica obravnave v skupnosti).

Uporabniki storitev si v prihodnosti želijo:

(1) boljšo dostopnost: *možnost humane obravnave tudi popoldne*, *ob nedeljah in praznikih* (Zdenka);
(2) boljšo obravnavo: *da bi zdravstveni delavci namenili obolelim več časa* (Zoran), *več možnosti za zaposlitev in samostojno življenje* (Katarina)*, da bi imeli v vsaki LS terenskega motivatorja in dežurnega poslušalca* (Emil), *izboljšanj/e/ dela z njihovimi svojci* (Janez);

(3) brezplačno obravnavo: *da bi imeli v NVO in drugje še več brezplačne ponudbe prostočasnih dejavnosti* (Zvonko), *brezplačne psihoterapije, saj je cena za eno srečanje tudi 50 EUR in več* (Elvis), *brezplačn/a/ predavanj/a/ na temo depresije in skrbi za svoje zdravje – kaj lahko naredimo sami?*(Sara);

(4) destigmatizacijo in ozaveščanje: *potrebna je aktivna destigmatizacija zdravstvene službe* in *prepoznava, osveščanje javnosti o duševnih težavah, destigmatizaciji* (Mojca).

4.5 Vidik deležnikov, ki združujejo vsaj dve vlogi

Kot potrebne ukrepe v prihodnosti, ki so jih izpostavili udeleženci, katerih vloge se prekrivajo,[6] povzemamo še prizadevanja po:

(1) povečanju političnih dejavnosti: z vidika ozaveščanja o pomenu skrbi za DZ, vključevanju medijev v njihovo zgodbo, nadzorovanju inšpekcijskih služb, povečanje informiranja v LS, dolgoročnost programov ne glede na to *katera politična stranka je na položaju in na vseh izpostavljenih področjih*;

(2) preventivnih dejavnostih: *organizacija nizkocenovnih posvetov, kjer bojo imeli uporabniki storitev pomembno vlogo*. Nadalje kot pomembne izpostavljajo tudi

(3) vzgojo in izobraževanje: *vzgoja in znanje za zdravo samozavest in neobremenjeno delovanje v odnosu z uporabnikom*;

(4) kakovost obravnave: *da je poslovni interes ekvivalenten s kakovostjo obravnave*, razvoj novih metod dela v okviru promocije DZ, diagnostike, zdravljenja, rehabilitacije in socialne reintegracije, preprečevanje samomorilnega vedenja, boj proti stigmi in socialni izključenosti;

(5) raziskovanje: *usmerjanje v izvajanje aplikativnih raziskav na nivoju LS v okviru magistrskih in doktorskih del v sodelovanju med* študent*om, uporabnikom, strokovnjakom iz kliničnega okolja in učiteljem iz fakultete*, *razvijanje različnih orodij za preverjanje, motiviranje ter vrednotenja vertikalnega in horizontalnega sodelovanja*;

(6) ukrepe za izboljšanje kakovosti življenja: *spodbujanje družbene odgovornosti, prostovoljskega dela in prispevek le tega h kakovosti življenja posameznika in družbe*;

(7) osebnostne lastnosti vseh izvajalcev v sistemu: *pripravljenost delati dobro, biti fleksibilen, vedeti kdaj postaviti ostro mejo, da boš strokovno ravnal in bo učinek največji, spoštovanje drug drugega in empatija, da se poskušamo vživet v to, kaj se dogaja v človeku, ko je kriza,* človek z izkušnjo *mora občutiti spoštovanje drugih, da bo zopet spoštoval sam sebe.*

6. S tem mislimo na osebe, ki npr. poklicno delujejo kot izvajalci v mreži programov in storitev na področju DZ in so se s težavami v DZ že soočili sami ali pa spremljajo svojca s kroničnimi težavami v DZ, oziroma so bili nekoč izvajalci, zdaj pa so uporabniki storitev ali pa morda uslužbenci občine. Gre za različne kombinacije vlog.

5. Razprava

V raziskavi smo ocenili sedanje stanje skrbi za DZ prebivalcev LS z vidika treh skupin deležnikov. Ob preučevanju, kako obstoječe stanje skupnostne skrbi na področju DZ ocenjujejo uslužbenci občine, izvajalci in uporabniki storitev ter na kakšen način bi lahko še bolje delovali, je bilo smiselno poiskati skupni imenovalec v odnosih med njimi v kontekstu »odzivnosti na stisko s skupnostnim odgovorom«. Ugotavljamo, da »skupnostni odgovor na stisko« zagotovo še ni zagotovljen v celoti, ker so deležniki večinoma mnenja, da sedanje aktivnosti v skrbi za DZ prebivalcev niso zadostne, ne glede na to, ali gre za število aktivnosti, *delovanje izvajalcev*, *finančno podporo* ali *sodelovanje med organizacijami*. V kontekstu razumevanja vloge LS z vidika »odzivnosti na stisko s skupnostnim odgovorom nanjo« lahko izpostavimo problem informiranosti. Pojavlja se vprašanje, koliko uslužbenci občine ali izvajalci v LS sploh vedo o prebivalstvu na svojem ozemlju, o vseh skupnostnih službah na področju DZ in o težavah, ki jih imajo osebe s težavami v DZ. Podatki namreč kažejo, da uslužbenci občine in izvajalci nimajo ali ne uporabljajo statističnih podatkov, čeprav so njihove subjektivne ocene primerljive z objavljenimi statističnimi podatki. Zlasti v manjših LS, kjer na občini npr. ni določene osebe za to področje, so pogosteje navedli, da ne vedo, kakšno je DZ prebivalcev. Pod vprašajem pa je tudi pravica prebivalcev do enakih možnosti v zdravju. Ugotavljamo, da je medikalizacija pojmovanja zdravja močno prisotna in da je zdravje še vedno najpogosteje razumljeno kot medicinski, in ne družbeni problem. Vendar pa glede na vizijo deležnikov o skupnostni skrbi kljub temu lahko ocenimo, da razvoj obravnave v skupnosti že poteka v skladu z začrtanimi smernicami za področje DZ v Sloveniji in Evropi, ki izhajajo iz potreb uporabnikov (Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2014, WHO Mental Health Gap Action Programme, 2014). Kot problem v razvoju skupnostne skrbi lahko izpostavimo tudi povezanost med odnosom prebivalcev v skupnosti in procesom stigmatizacije. Deležniki sicer ocenjujejo, da bolj ko gre za ruralno LS, bolj si ljudje med sabo pomagajo. Po drugi strani pa povezanost ljudi ocenjujejo kot slabo in opozarjajo na strah ljudi pred stigmatizacijo zaradi medsebojnega poznavanja. Pri tem se pojavi dilema, kaj je bolje za DZ – bivati v majhni, povezani, a nadzorovalski skupnosti ali v večji, bolj anonimni, ki omogoča večjo individualizacijo. Bon (2007) ocenjuje, da je stigmatizacija drugačnih v sodobni družbi vse bolj nesprejemljiva v vsakdanjem pogovoru, vendar se seli na bolj prikrite ravni in celo narašča, kar je značilno za ruralna okolja. Oreški (2008: 150) predstavlja krožni model diskriminatornih praks, s katerim opozarja na neugodno družbeno stanje in elemente/akterje, ki dodatno prispevajo k diskriminaciji. Pri tem pa je treba seveda ločiti, kot ugotavljata Link in Phelan (2001), da stigmo v zvezi s težavami v DZ delimo glede na zaznavo javnega ponižanja – stereotip zavesti (prepričanje udeležencev, da so ljudje na splošno stigmatizirani v družbi), osebno stigmo – stereotip odgovora (udeleženčeva osebna prepričanja o težavah v DZ) in samostigmo (pogled udeležencev na lastno težavo DZ).

Tudi oceno sodelovanja deležnikov v mreži programov in storitev lahko ovrednotimo kot oviro v razvoju skupnostne skrbi. Pri tem moramo izpostaviti dilemo disciplinske

omejenosti. Ta se pojavlja kot ovira v preučevanju in procesu skupnostne skrbi, ki je po definiciji povezovalna, meddisciplinska in medsektorska. Ugotovitve naše raziskave sicer kažejo na težave v sodelovanju med javnimi in nevladnimi organizacijami, vendar pa so npr. NVO že aktivno udeležene pri izobraževanju novih skupnostnih delavcev (Šentprima 2014). Hkrati pa ugotavljamo, da je sodelovanje bolj odvisno od samoinciativnosti posameznih izvajalcev, kako dobro mrežo si vzpostavijo v svojem okolju in širše. Kakovost vidijo skozi sodelovanje *vsi skupaj in /v/ razširanju kroga sodelujočih organizacij. Cilj je zagotoviti pluralizem in nizati službe okoli uporabnika storitev.* Pomembna točka v razvoju skupnostne skrbi je tudi promocija zdravja in preventiva. Deležniki izpostavljajo te dejavnosti, zato bi se morale v lokalnih skupnostih še okrepiti, tako njihovo število kot kakovost. Smiselno bi bilo oceniti že potekajoče programe, in sicer z oceno kakovosti njihove vsebine na podlagi smernic, ki so bile pripravljene v okviru projekta PROMISE (Gracen in dr. 2012). Za razvoj na tem področju je kot primer dobre prakse treba omeniti Pismo o nameri za ustanovitev partnerstva za pripravo in implementacijo Regijske strategije za zmanjševanje neenakosti v zdravju s pomočjo krepitve zdravja (Harlander 2011), ki so ga podpisali župani 13 občin v zdravstveni regiji Novo mesto, česar pa nihče od deležnikov (razen strokovnjaka za javno zdravje) ni omenil. Korak v razvoju je tudi želja po oblikovanju s*kupinice prostovoljcev za pomoč v času krize*, da se prepreči hospitalizacija in omogoči zdravljenje v domačem okolju. Upoštevati pa je treba, *da uporabniki ne potrebujejo tolažnikov*; treba jih je predvsem spodbujati k aktivnosti. Namen aktivnosti izvajalcev je povečevati stopnjo samooskrbe obravnavane osebe in krepiti kakovost njenega življenja, da bo razvila samospoštovanje, da bo sposobna samoodločanja (Laverack 2006: 114) in da bo, kot je navedeno v ottawski listini (World Health Organization 1986), povečala nadzor nad dejavniki, ki vplivajo na determinante zdravja, in na tej osnovi izboljševala svoje zdravje. Krepiti moč ne pomeni podeliti moč drugi osebi, temveč jo oseba sama okrepi znotraj sebe prek vzpostavljenega odnosa, sodelovanja s tistim, ki ima moč (Laverack 2006: 114). Pravila med izvajalci in uporabniki so jasno določena tudi v individualnem načrtu obravnave (Zgonc in Smerdu 2005). Izvajalci opažajo, da so uporabniki storitev nezadovoljni zaradi prevelike medikalizacije in plačljive psihoterapije, kar še vedno nakazuje na neizenačenost v obravnavi težav v fizičnem in psihičnem zdravju. Neenakost v možnostih za zdravje se zagotovo odraža v procesih rehabilitacije.

Na raziskovalno vprašanje, kakšne razlike se pojavljajo pri razumevanju vloge LS v razvoju skupnostne skrbi za DZ z vidika treh skupin udeležencev, je možno odgovoriti, da je med deležniki več razlik kot podobnosti. Pri razumevanju vloge LS so deležniki izhajali iz svoje vloge, ki jo imajo v sistemu, in pri tem izpostavili zanje aktualna področja. Ugotavljamo, da uslužbenci občine svojo vlogo v LS vidijo predvsem v materialni podpori deležnikov in sodelovanju pri političnih odločitvah. Izvajalci vlogo LS povezujejo s procesi informiranja in motiviranja k spremembam ter jo vidijo kot koordiniranje dejavnosti, uporabniki storitev pa v kontekstu odgovornosti in zadovoljevanja njihovih potreb. Deležniki, katerih vloge se prepletajo, pa vlogo LS vidijo tako v vzgoji in izobraževanju deležnikov kot pri zagotavljanju kakovosti obravnave. Zagotovo ima izobrazba močan vpliv ne samo na opravljanje poklicne

dejavnosti, ampak oblikuje tudi način mišljenja, vrednostni sistem in stališča (Pahor 2007: 44). O odnosu in empatiji imajo največ pripomb uporabniki storitev in njihovi svojci. Goleman (2011) ugotavlja, da imajo posamezniki z večjo stopnjo empatije večji posluh za pritajene, subtilne znake drugih. Osebe s težavami v DZ pa npr. lahko s tovrstnimi znaki napovedujejo bližajočo se duševno stisko.

Uslužbenci občine vidijo razvoj v izboljšanju povezovanja in sodelovanja, dostopnosti storitev in preventivnih dejavnostih. Izvajalci ga vidijo v kadrovskih ukrepih, izboljšanju kakovosti dela, boljši odzivnosti in medsebojnem odnosu med deležniki, v izobraževanju, večji finančni podpori uporabnikom storitev in boljši organizaciji dela ter razvoju prostovoljskega dela v skupnostni skrbi na področju DZ. Uporabniki storitev si želijo boljše dostopnosti do obravnave, ki bo ne glede na njeno vrsto brezplačna. Izpostavili so potrebo po programih destigmatizacije tako za zdravstvene delavce kot v lokalni skupnosti ter za ozaveščanje o pomenu DZ in težavah v DZ. Tudi deležniki, ki so hkrati v vsaj dveh vlogah, vidijo rešitev v povečanju političnih in preventivnih dejavnosti, v raziskovanju, ukrepih za izboljševanje kakovosti življenja ter v izboljšanju delovanja izvajalcev z vidika odnosa, empatije in spoštovanja.

Na podlagi rezultatov lahko povzamemo naslednje vsebinske sklepe:

(1) Vloga LS je pri razvoju skupnostne skrbi na področju DZ izjemno pomembna. Razvoj skupnostne skrbi je uspešen samo, če so priznane in upoštevane kvalitativne razlike med različnimi deležniki v skupnostni skrbi.

(2) Priložnosti za izboljšanje procesov skupnostne skrbi na področju DZ temeljijo na odnosu in delovanju deležnikov v skupnostni skrbi. Ustrezen odnos določajo dobro medsebojno opazovanje, visoka stopnja empatičnosti in medsebojno spoštovanje. Ustrezno delovanje pa določajo informiranost in znanje, osebna motiviranost, odzivnost in samoinciativnost ter usmeritev v (re)aktivacijo uporabnika storitev.

(3) Razvoju skupnostne skrbi in vlogi LS mora slediti tudi izobraževanje izvajalcev skrbi in raziskovanje z aktivnim vključevanjem uporabnikov storitev. Gre za formalne oblike izobraževanja v okviru priprave na poklic in vseživljenjskega učenja ter neformalne oblike med različnimi deležniki.

(4) Skupnostna skrb na področju DZ je interdisciplinarni problem, ki vključuje (združuje) tako aktivnosti skrbi za zdravje in kakovost življenja kot aktivnosti za celostno, integrirano, koordinirano in kontinuirano obravnavo oseb s težavami v DZ.

6. Zaključek

Sistem razvoja skupnostne skrbi na ravni LS še ne deluje dovolj dobro, da bi lahko v celoti podpiral procese deinstitucionalizacije, dehospitalizacije in demedikalizacije ter zgodnji vstop v obravnavo in kontinuiranost obravnave oseb ob pojavu težav. V kontekstu »odzivnosti na stisko s skupnostnim odgovorom« so se skozi raziskavo pokazale pomanjkljivosti obstoječega stanja skupnostne skrbi na področju DZ, izoblikovalo pa se je tudi nekaj predlogov za njihovo premostitev. Predstavljena analiza ima sicer glede svojih ugotovitev vse tiste omejitve, ki so značilne za študijo primera s kombinacijo kvantitativne in kvalitativne raziskovalne metodologije. Gradiva, ki ga je zajela, še ni

dokončno izčrpala. Ocenjujemo pa, da je raziskava lahko korak na poti k sestavljanju podobe prizadevanj za celovito in kontinuirano integrirano obravnavo ter k razvoju skupnostne skrbi za DZ. Nekatere od njih so deležniki že zajeli v svojem videnju vizije razvoja skupnostne skrbi na področju DZ. Pomembno pa je tudi izoblikovanje palete potrebnih aktivnosti za prepoznavanje potrebe po skrbi, ustrezno ukrepanje in prevzemanje odgovornosti (»poskrbeti za«), zadovoljevanje konkretnih potreb (»udejanjati skrb«) in ustvarjanje odnosa (»biti udeležen/deležen skrbi«) (Sevenhuijsen 2003: 20). Gre za dejavnosti vseh treh skupin deležnikov v sodelovanju z drugimi akterji, ki so soodgovorni za aktivno sodelovanje (ne z vidika poslovnih, temveč normativnih in moralnih interesov), ter tudi izobraževalcev za načrtno vzgajanje in izobraževanje izvajalcev v poklicih za skupnostno skrb. Najpomembnejši generator usklajenega delovanja vseh vrst akterjev so namreč sinergično delujoči povezani posamezniki s strokovnim znanjem, komunikacijskimi veščinami in osebno motiviranostjo.

Literatura

Adam, Frane, Rončević, Borut, in Tomšič, Matevž (2004): Družbena kohezivnost. Dostopno prek: http://www.slovenijajutri.gov.si/fileadmin/urednik/dokumenti/dkoh.pdf (4. 7. 2014).

Agius, Mark, Bulič Vidnjevič, Ivna, Jerič, Andreja, Furlan, Mirjana, Žajdela, Brigita, in Švab, Vesna (2009): The Development of Community Treatment in Slovenija. Slovenia – First Outcomes. Psychiatria Danubina, 21 (1): 78–80. Dostopno prek: http://hrcak.srce.hr/49512 (13. 6. 2014).

Bahovec, Igor (2005): Skupnosti: teorije, oblike, pomeni. Ljubljana: Sophia.

Bon, Jurij (2007): Nevroznanost religioznega doživljanja. V Psihoterapija v luči nevroznanosti: telo, čustva in zavest – revolucionarne povezave: 2–3. Prvi mednarodni znanstveni psihoterapevtski kongres Slovenske krovne zveze za psihoterapijo. Rogla: Slovenska krovna zveza za psihoterapijo.

Boškić, Ružica (2005): Krepitev moči – kritična presoja koncepta. Družboslovne razprave, XXI (48): 177−194. Dostopno prek: http://druzboslovnerazprave.org/clanek/2005/48/10/ (1. 6. 2014).

Brown, Charlotte, Conner, O Kyaien, Copeland, Valire, Carr, Grote, Nancy, Beach, Scott, Battista, Deena, in Reynolds III, F. Charles (2010): Depression Stigma, Race and Treatment Seeking Behavior and Attitudes. Journal of Community Psychology, 38 (3): 350−368. Dostopno prek: lj.si/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&hid=104&sid=f829bc0f-4530-4950-9dbb-e44560a9ae63%40sessionmgr112 (15. 6. 2014).

Creswell, W. John, in Clark, Plano (2007): Designing and conducting mixed methods research Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.

Državni svet (2013): Skrb za duševno zdravje – zagotavljanje stabilnosti sistema kot podlaga za razvoj: Zapisnik posveta [Internet]. Državni svet Republike Slovenije. Dostopno prek: http://www.ds-rs.si/node/229 (13. 6. 2014).

Filipović, Maša (2007): Družbena kohezija in soseska v pozni moderni. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Flaker, Vito (1998): Odpiranje norosti. Vzpon in padec totalitarnih ustanov. Ljubljana: Založba/*cf.

Goleman, Daniel (2011): Čustvena inteligenca: zakaj je lahko pomembnejša od IQ. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Greacen, Tim, Jouet, Emmanuelle, Ryan, Peter, Cserhati, Zoltan, Grbenec, Vera, Griffiths, Chris, Hansen, Bettina, Leahy, Eithne, Maravic da Silva, Ksenija, Šabič, Amra, De Marco, Angela, in Florez, Paz (2012): Developing European guidelines for training care professionals in mental health promotion. BMC Public Health, 12: 1114. Dostopno prek: http://www.biomedcentral.com/1471-2458/12/1114 (13. 6. 2014).

Haček, Miro (2012): Upravljavska sposobnost slovenskih občin: primeri dobrih praks. Ljubljana, Zagreb: Fakulteta za družbene vede, Friedrich Ebert Stifung.

Harlander, Dušan (2011): Regijska strategija za zmanjševanje neenakosti v zdravju s pomočjo krepitve zdravja na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju za obdobje 2010–2015. Novo mesto: Zavod za zdravstveno varstvo.

Henning, Cecilija, in Lieberg, Mats (1996): Strong or weak ties? Neighborhood networks in a new perspective. Scandinavian Housing and planning research, 13 (1): 3–26. Dostopno prek: http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/02815739608730394 (23. 6. 2014).

Hlebec, Valentina, Filipovič Hrast, Maša, Kump, Sonja, Jelenc-Krašovec, Sabina, Pahor, Majda, in Domanjko, Barbara (2012): Medgeneracijska solidarnost v Sloveniji. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.

Hunter, Albert (1979): The urban neighbourhood. Its analytical and social contexts. Urban affairs quarterly, 14 (3): 267–288. Dostopno prek: http://uar.sagepub.com/content/14/3/267.full.pdf+html (25. 6. 2014).

Janardhana, Navaneethamin, in Naidu, D. M. (2012): Inclusion of people with mental illness in Community Based Rehabilitation: need of the day. The International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 16 (1): 130−138. Dostopno prek: http://www.psychosocial.com/IJPR_16/Inclusion_of_People_Janardhana.html (13. 6. 2014).

Jeriček Klanšček, Helena, Gabrijelčič Blenkuš, Mojca, in Zorko, Maja (2009): Sklepne ugotovitve. V H. Jeriček Klanšček in dr. (ur.): Duševno zdravje v Sloveniji: 100−105. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije.

Jeriček Klanšček, Helena (2004): Skupnost, izziv osamljenosti; (ne)trivialni socialni sistemi: raziskovanje in delovanje v skupnosti. Ljubljana: Jutro.

Kamin, Tanja, Jeriček Klanšček, Helena, Zorko, Maja, Bajt, Maja, Roškar, Saška, in Dernovšek, Zvezdana Mojca (2009): Duševno zdravje prebivalcev Slovenije. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja.

Lamovec, Tanja (1998): Psihosocialna pomoč v duševni stiski. Visoka šola za socialno delo.

Laverack, Glenn (2006): Improving Health Outcomes through Community Empowerment: A review of the Literature. Journal of Health Population Nutrition, 24(1): 113–120. Dostopno prek: http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16796158 (2. 7. 2014).

Loughran, Kevin (2003): The idea of community, social policy and self. Belfast:AJP Publications.

Link, Bruce G., in Phelan, Jo. C. (2001): Conceptualizing stigma. Annual Reviews of Sociology, 27: 363–385. Dostopno prek: http://www.jstor.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/stable/2678626 (23. 4. 2014).

Mohorko, Anja, in Hlebec, Valentina (2013): Razvoj kognitivnih intervjujev kot metode predtestiranja anketnih vprašalnikov. Teorija in praksa, 50 (1): 62–95.

Oreški, Suzana (2008): Družbeno pojmovanje duševnega zdravja: primer dveh slovenskih medijev (doktorska disertacija). Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.

Pahor, Majda (2007): Sodelovanje med medicinskimi sestrami in zdravniki kot družbeni pojav. Zdravstveni vestnik, 76: 43–47.

Porta, Donatella (2003): Temelji politične znanosti. Ljubljana: Sophia. Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2014–2018 (2014). Dostopno prek: file:///C:/Users/Vesna%20Zupan%C4%8Di%C4%8D/Downloads/NPDZ.3.J%20(15).pdf (3.7. 2014).

Resolucija o nacionalnem programu duševnega zdravja 2014–2018 (Predlog): Javna obravnava, 30. 1. 2014. Dostopno prek: file:///C:/Users/Vesna%20Zupan%C4%8Di%C4%8D/Downloads/NPDZ.3.J%20(21).pdf (3. 8. 2014).

Suter, Esther, in Armitage, D. Gail (2011): Use of a knowledge synthesis by decision makers and planners to facilitate system level integration in a large Canadian provincial health authority. International Journal of Integrated Care, 11 (jan−mar). Dostopno prek: http://www.ijic.org/index.php/ijic/article/view/576/1236 (28. 1. 2014).

Sevenhujisen, Selma (2003): Prostor za skrb. Pomen etike skrbi za socialno politiko. V S. Sevenhujisen in A. Švab (ur.): Labirinti skrbi: pomen perspektivne etike skrbi za socialno politik: 13−39. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne in politične študije.

ŠENT – Slovensko združenje za duševno zdravje (2013). Dostopno prek: http://www.sent.si/index.php?m_id=novice&n_id=109 (10. 6. 2014).

Škerjnec, Jelka (2010): Prispevek uporabnikov socialno varstvenih storitev k oblikovanju konceptov za praktični študij socialnega dela. Ljubljana: FSD.

Šprah, Lilijana, Novak, Tatjana, in Dernovšek, Mojca Zvezdana (2011): Ocena tveganj za razvoj težav v duševnem zdravju prebivalcev Republike Slovenije: analiza tveganj za razvoj težav v duševnem zdravju prebivalcev Republike Slovenije v posameznih statističnih regijah s pomočjo prilagojene metodologije Indeksa boljšega življenja: elaborat. Ljubljana: Družbenomedicinski inštitut Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dostopno prek: http://www.mz.gov.si/fileadmin/mz.gov.si/pageuploads/javno_zdravje_2013/Raziskava.Ocena_tveganj_za_razvoj_tezav_v_dusevnem_zdravju_prebivalcev_RS.2011.pdf (13. 2. 2014).

Šentprima (2013): Duševno zdravje v skupnosti. Dostopno prek: http://www.cnvos.info/UserFiles/File/Informiranje/cNVOs_INFO/zdravje%20in%20sport/DUSEVNO%20ZDRAVJE%20V%20SKUPNOSTI_program_JUNIJ2013.pdf (3. 7. 2014).

Švab, Vesna (2011): Z dokazi podprto načrtovanje na področju duševnega zdravja. V J. Farkaš Lainščak in L. Zaletel Kragelj (ur.): Z dokazi podprto javno zdravje: zbornik prispevkov Cvahtetovi dnevi javnega zdravja: 73–77. Ljubljana: Medicinska fakulteta, Katedra za javno zdravje.

Švab, Vesna (2009): Duševna bolezen in stigma. Ljubljana: Šent – Slovensko združenje za duševno zdravje.

Tancig, Simona (2008): Razvoj empatije, teorije uma in metareprezentacije: interdisciplinarni pogledi. Mednarodna multi-konferenca Informacijska družba: 353–357. Ljubljana: Institut Jožef Stefan.

Thornicroft, Graham, in Tansella, Michele (2004): Components of a modern mental health service: a pragmatic balance of community and hospital care. British journal of pshychiatry, 185: 283–290. Dostopno prek: http://bjp.rcpsych.org/content/185/4/283.long (3. 7. 2014).

Urek, Mojca (2005): Zgodbe na delu. Ljubljana: *Cf.

Urek, Mojca, in Ramon, Shula (2008): Uveljavljanje načela enakopravnosti glede etničnosti in spola v duševnem zdravju. Socialno delo, 47 (3–6): 177–186.

Videmšek, Petra (2011): Vpliv ljudi s težavami v duševnem zdravju na delovanje skupnostnih služb za duševno zdravje v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana: FSD.

Videmšek, Petra (2013): Iz institucij v skupnost: stanovanjske skupine nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Wittchen, Hans-Ulrich, in Jacobi, Frank (2005): Size and burden of mental disorders in Europe – a critical review and appraisal of 27 studies. European Neuropsychopharmacology, 15: 357–376. Dostopno prek: http://www.europeanbraincouncil.org/pdfs/

Publications_/Size_Burden%20of%20Mental%20Disorders%20-%20ecnp.pdf (29. 6. 2014).

WHO Mental Health Gap Action Programme (2014): World Health organization. Dostopno prek: http://www.who.int/mental_health/mhgap/en/ (23. 6. 2014).

World Health Organization (1986): Ottawa Charter for Health Promotion. Dostopno prek: http://www.who.int/healthpromotion/conferences/previous/ottawa/en/index1.html (24. 6. 2014).

Zakon o duševnem zdravju (ZDZdr). Uradni list št. 77/2008. Dostopno prek: http://www.uradni-list.si/1/content?id=88016 (2. 7. 2014).

Zdravstveni statistični letopis (2013). Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno prek: http://www.stat.si/publikacije/pub_letopis_prva.asp (12. 2. 2014).

Zgonc, Špela, in Smerdu, Maja (2005): Individualno načrtovanje za samostojno življenje. Ljubljana: Šent – Slovensko združenje za duševno zdravje.

Zupančič, Vesna, in Filej, Bojana (2013). Koncept skupnostne skrbi iz perspektive znanja študentov. V D. Železnik, B. M. Kaučič, in U. Železnik (ur.): Sedanjost in prihodnost zdravstvenih ved v času globalnih sprememb: 66–75. Slovenj Gradec: Visoka šola za zdravstvene vede.

Zupančič, Vesna, in Pahor, Majda (2014): Skrb za osebe z depresijo v Sloveniji: pregled literature. Obzornik zdravstvene nege, 48 (2): 136–146.

Summary

Mental health care is one of the strategic objectives of the European Union's policy, as the emergence of mental health disorders is not just a personal but a social problem. Increasing international and national efforts for the design of so-called community care can be observed in policies, legislations and mental health services. In 2008, Slovenia saw the adoption of the Mental Health Act regulating the system of health care and social assistance in the field of mental health, defining activity holders and the rights of people during treatment. Also in place is the 2014-2018 Resolution on the National Mental Health Plan. These documents shape the public health measures to maintain, foster and promote mental health, and the design of community treatments for people with mental health disorders. The public support network of providers who carry out programs and services for mental health includes providers of psychiatric treatment, social assistance programs and services, controlled treatments and community treatments. Thus, local communities are gaining significance within the network of program and service providers who promote community mental health care.

The system of services provided by local communities involves the integration of various treatment providers in the community e.g. coordinators for community treatment, controlled treatment, and teams for community psychiatric treatment. Before,

assertive community treatment teams and NGOs were operating in local communities through housing groups, day centers, counseling offices and counseling phones. However, there are still problems in the field of mental health in Slovenia, mainly in terms of inequality in accessing services, inclusion of people with mental health disorders into treatment and the recognition of the role of distinct providers. The design of community mental health care is discussed in terms of integration, rights and solutions for comprehensive treatment of people with mental health disorders. The research focuses on administrative bodies in the local community in light of their statutory competences to promote designing mental health care for residents.

The research question was whether local communities and administrative bodies support the network of mental health service providers and programs. We tried to establish if local communities, according to select criteria, and the association of statistical indicators of local community specifics (via the Statistical Office of RS) and the evaluation of administrative bodies, can be classified into groups to determine necessary adjustments in the design and realization of programs to maintain, foster and promote residents' mental health, and to encourage them to enter into treatment upon the onset of mental health disorders.

To answer the research question, we developed a methodology framework for the case study in the Novo mesto Health Region. The sample included all 17 municipalities/local communities. Data was gathered quantitatively by an online survey sent out to administrative bodies for mental health in respective local communities, and by statistical databases where statistical data is available by local communities. The analysis involved a basic descriptive method, hierarchical method of grouping and discriminant analysis.

The results show that local communities in a region may differ and that administrative bodies are mostly unaware of the local community specifics. Their evaluations of single criteria differ from existing statistical data for local communities. Unfortunately, data in the field of health care is not available by local communities. Administrative bodies reported that most local communities have no designated contact person for mental health, and residents' mental health care is not among their priorities. They are neither satisfied nor dissatisfied with the present mental health network of health and social services and the work of NGOs. They rate the cooperation between mental health network organizations as inadequate. Based on the association of answers by administrative bodies in the survey and statistical indicators of the specifics of local communities it is possible to logically divide local communities into three groups: self-sufficient local communities, developing local communities and local communities with urban traits, in order to facilitate the adjustments in the design and realization of programs to maintain, foster and promote residents' mental health, and to encourage their entering into treatment upon onset of mental health disorder symptoms.

Administrative bodies in local communities need extra support to gain better insight into the residents' mental health care. It is crucial for administrative bodies to review statistical data on the specifics of local communities and their residents in light of their statutory competences and to define priority actions in local communities.

Administrative bodies in local communities should also be informed of the significance of residents' mental health and ongoing promotion of active partnership in the mental health support network. Based on the specifics of the identified local community groups, mental health experts in local communities could design more efficient programs to maintain, foster and promote residents' mental health, and encourage them to enter into treatment upon onset of mental health disorder symptoms.

Podatki o avtoricah:

Vesna Zupančič, mag. vzg. in men. v zdr., univ. dipl. soc. ped, dipl. med. s.
Fakulteta za zdravstvene vede Novo mesto
e-mail: *vesna.zupancic@guest.arnes.si*

Doroteja Kuhar, dr. med., spec. jav. zdr.
Nacionalni inštitut za javno zdravje, Območna enota Novo mesto
e-mail: *doroteja.kuhar@nijz.si*

red.prof. dr. Majda Pahor, univ. dipl. soc.
Zdravstvena fakulteta Univerze v Ljubljani
e-mail: *majda.pahor@zf.uni-lj.si*

Pregledni znanstveni članek UDK [316:613.98]:316.346.32-053.9

Katarina Štebe

NEENAKOSTI STARIH LJUDI V SODOBNIH ZAHODNIH DRUŽBAH KOT PREDMET SOCIALNE GERONTOLOGIJE

IZVLEČEK: Članek predstavlja dosedanja teoretiziranja družbenih vidikov staranja socialne gerontologije in pomen najnovejšega spoznavnega težišča, raznovrstnosti staranja, za razumevanje neenakosti starih ljudi. V pregledu literature vrednotimo razumevanje raznolikosti starih ljudi različnih družboslovnih intelektualnih tradicij z vidika družbene neenakosti v modernih državah blaginje, ki so na izzive staranja prebivalstva v zadnjem obdobju začele odgovarjati s politiko aktivnega staranja. Kritika te politike je pojasnjevanje makroravni izkušnje staranja kritične struje, saj izpostavlja, da so različnosti starih ljudi vezane na vprašanja družbene pravičnosti. Ugotavljamo, da kritična struja v postindustrijskih zahodnih družbah staranja 21. stoletja s svojimi teoretiziranji prispeva k temu,da zaloga vednosti gerontologije prispeva h krepitvi moči te družbene skupine in bolj kakovostni starosti vseh, tudi marginalnih družbenih skupin.

KLJUČNE BESEDE: teoretiziranje družbenih vidikov staranja, družbena neenakost, moderna država blaginje, aktivno staranje, kakovostna starost.

Inequality between old people in Western society as the subject of social gerontology

ABSTRACT: The purpose of the article is to give an overview of the theoretical development in social gerontology. In the interdisciplinary field of different paradigms, the most recent bring to the fore the heterogeneity of ageing and therefore the issues of solidarity and social inequality. Through our analysis of established explanations of the social aspects of ageing we expose the role of the theoretical perspectives developed in sociology for understanding the diversity of old age and the experiences of it. The main focus is on questions of social inequality in the modern welfare state, which in recent times has been responding to the challenges of an ageing population with a policy of active (productive) ageing. In seeking to answer these questions at the macro level, the most recent critical gerontology exposes the fact that the diversity of old people is tied to issues of social justice. In a field that sees itself as an advocate for old people in ageing post-industrial societies, this critical strand is accumulating knowledge that helps empower this social group and supports even marginal social groups in these populations in achieving a quality life in old age.

KEYWORDS: cumulative development of theory, social aspects of ageing, social inequality, modern welfare state, successful ageing, quality of life in old age

1. Uvod

Staranje prebivalstva je tema, ki je v zadnjih desetletjih postala ena od osrednjih tem tako v družboslovnem raziskovanju kot tudi v političnem delovanju. V družboslovne obravnave tega pojava je zajetih več vidikov, ki pa nimajo enotnega teoretičnega izhodišča. K preučevanju različnih pristopov spodbuja v novejšem času vedno več znakov krize in ogroženosti socialne države, ki je izredno pomembna urejevalka sistema blaginje v (post)industrijskih družbah (več o tem glej na primer v Estes in Phillipson 2002).[1]

Splošno strinjanje raziskovalcev, strokovnjakov, politikov in družbenih skupin je, da je staranje del življenjskega poteka, a pri opredeljevanju, zlasti v družboslovnih disciplinah, denimo v določanju, kot je npr. kaj je normalno staranje, kdo je odgovoren za (ne)uspešno staranje posameznikov oz. za dobro starost, kakšno je razmerje med javnim in zasebnim upravljanjem staranja in starosti itd., te enotnosti ni (Estes in dr. 2003: 8).

Z zornega kota teoretiziranj pristopov se ta različnost kaže npr. v usmerjanju spoznavnega zanimanja na mikroraven (posamezna oseba kot samourejevalni sistem *per se*) ali makroraven (s težiščem na družbenostrukturnih dejavnikih določanja položaja in vloge starih ljudi) (Bengtson in dr. 1997; Marshall 1996), v zadnjem času pa tudi na napetost razmerij med posameznikom in družbo (Biggs in dr. 2003: 5, 6) ter v perspektivah – normativni, interpretativni ali kritični (Hendricks 1992; Marshall 1996; Phillipson 1998). Vendar se kljub vsej teoretski razdrobljenosti zaloga znanja na tem področja kopiči po enotnih spremenljivih težiščih: od staranja kot osebnega in družbenega »problema« prek spoznavanja »normalnega« staranja do »raznovrstnosti«[2] staranja, kot ugotavlja Suzzane Kunkel (2003). Ta enotnost je podlaga, da lahko različnosti zornih kotov razumemo kot prispevek k našemu razumevanju pojava (Putney in dr. 2005: 96), ne pa kot oviro pretoka idej (razpravo o tem glej na primer v Katz 2006; Dannefer 2011). Ima pa ta enotnost zaradi vzpostavitve kritične struje v socialni

1. Socialna gerontologija preučuje dva vidika človeškega staranja, psihološkega in družbenega (tretji, biološki, je predmet biogerontologije). Sicer pa je gerontologija širok pojem, saj gre na eni strani za interdisciplinarno vedo, ki združuje naravoslovne (npr. biologijo, medicino) in družboslovne vede (sociologijo, psihologijo, ekonomijo, politologijo), vključuje pa tudi področje humanistike in stroki, tj. socialno delo in zdravstvo.
2. Pojma raznovrstnost (*heterogenity*) in raznolikost (*diversity*) staranja je v najsplošnejšem smislu možno razumeti kot sopomenki. Pojma se med sabo delno prekrivata in prepletata, vendar je smiselno razlikovanje med njima, in sicer po Toniju Calasantiju (1996: 148) tako, da heterogenost razumemo kot variabilnost znotraj populacije, izraz pa se kot **širši** pojem uporablja v primerih nasprotovanja starizmom ali starističnim stereotipom (npr. stereotipi za skupino starih ljudi ne veljajo za nekatere ali večino posameznikov ali posamezniki »se starajo« z različno hitrostjo); pojem raznolikost je na drugi strani omejen na odnose med družbenimi skupinami glede na prepletenost njihovih položajev in moči.

gerontologiji še en, sicer bolj posreden prispevek, tj. da ozavešča avtorje gerontoloških raziskav o političnosti njihovih zornih kotov in vprašanj, na katera odgovarjajo (Wilson 2001), saj – kot kažejo feministična teoretiziranja avtoric, kot so npr. Toni Calasanti (1996), Ann McMullin (2000), Carroll L. Estes (2006) in tudi širše, v Sloveniji npr. Maca Jogan (2001, 2014) – je to pri preučevanju družbenih skupin, ki so predmet večplastne neenakosti, nujno, če naj bi jim odkritja (razkritja) moderne znanosti izboljšala življenjske možnosti.

Socialna gerontologija zaradi vključevanja različnih epistemologij in perspektiv v času svoje zgodovine danes uspe pokazati na raznovrstnost izkušnje poznejšega življenja v zahodnih postindustrijskih družbah, ki jo povezuje z naslednjimi trendi: (1) Daljše življenje posameznikom omogoča, da razvijejo bolj jasno sliko o tem, kdo mislijo, da so. (2) Življenja generacij v sodobni družbi so v primerjavi s preteklostjo izpostavljena več kulturnim potem. (3) V starosti se izrazijo v letih življenja nakopičene prednosti/prikrajšanosti (Biggs in Daatland 2006: 1). »Vsi ti trendi širijo paleto izkušenj staranja v današnji družbi – dobrih in slabih« (prav tam). Da je zato pri gerontoloških spoznavanjih izkušenj staranja vedno potrebno tudi njihovo vrednotenje, ki ga omogoča eksplicitno teoretiziranje, pa je ideja, ki jo zagovarja npr. tudi Vern L. Bengtson s sodelavci (2009). Se pa s to idejo kritični avtorji socialne gerontologije v svojih teoretiziranjih staranja že vse od konca 1970. let navezujejo na druga teoretično bolj razvita področja humanistike in družboslovja (Baars in dr. 2013; Hagestad 1999; Katz 2006). Tako npr. razkrivajo, da raznovrstnost staranja, ki se v starosti izrazi kot raznolikost med enako starimi posamezniki (znotraj ene starostne kohorte), ni zgolj posledica osebnostnih različnosti in na teh osnovanih izbirah posameznikov, ampak je tudi rezultat družbenih struktur (npr. institucij izobraževanja, trga dela, zdravstva); táko je tudi vprašanje družbene neenakosti (Dannefer 2011). Pa tudi, da so starostna razmerja v industrializiranih kapitalističnih družbah eno izmed razmerij moči (McMullin 2000), katerih značilnost je, da diskriminirajo stare na račun nestarih, za kar je zdravnik Rober Butler leta 1968 iznašel termin *starizem* (*ageism*).[3] Kritične analize področja ga ne zaznavajo samo v glavnih teoretskih usmeritvah, ampak tudi v kritični struji (Estes 1993; King in Calasanti 2006). Z drugimi besedami: pristopi, ki teoretizirajo družbene vidike staranja v navezavi na družbeno teorijo, širše razkrivajo, da pristopi, ki niso občutljivi za vprašanja (družbene) pravičnosti, podpirajo družbeni starizem. Na skupek znanja socialne gerontologije se zato v prispevku usmerjamo z vprašanjem, kako pristopi dveh struj – ena se razvija na epistemologiji pozitivizma in normativne znanosti (Putney in dr. 2005: 95, 96), druga pa na epistemologiji hermenevtike in kritičnih teorij – avtorjev, kot so Karl Marx, Antonio Gramsci, Jürgen Habermas (Estes in dr. 2003: 17–23), pojasnjujejo kopičenje prednosti/prikrajšanosti v življenjskem poteku posameznikov in/ali družbene in kulturne različnosti pri starih ljudeh.[4]

3. Namen Butlerja kot člana gibanja za pravice starih ljudi v ZDA je, da se na ta način pozornost širše javnosti obrne na predsodke o starih ljudeh in opozori na njihove posledice za izkušnjo starosti (Bytheway 1995: 28–30).
4. Tipologij pristopov je več. Tu navedena delitev Bengtsona s sodelavci ločuje pristope po namenu preučevanja: napovedovanje in nadzor vs. razumevanje in pomen (Bengtson in dr.

Za odgovarjanje na to vprašanje smo izbrali raziskovalno metodo tradicionalnega (vs. sistematičnega) pregleda literature po modelu hermenevtičnega kroga (Boell in Cecez-Kecmanovic 2014; Hart 1998). S tem pristopom lahko to interdisciplinarno področje vednosti predstavimo tako z vidika uveljavljenih pogledov in ciljev kot z ovrednotenjem njegove nakopičene zaloge znanja z odgovarjanjem na vprašanje, kako je dozdajšnje raziskovanje prispevalo k izboljšanju kakovosti življenja v starosti in k zmanjševanju (omejevanju) »problemov« staranja, dveh temeljnih ciljev gerontološke »znanosti« (Putney in dr. 2005: 90). Prek portala DiKUL smo v elektronski bibliografski bazi ProQuest Central in v portalu z e-znanstvenimi revijami ScienceDirect naredili izbor prispevkov, ki obravnavajo razvoj teoretiziranja socialne gerontologije. Za iskanje smo uporabili ključne besede družbeni vidiki staranja, socialna gerontologija, kritična gerontologija, kakovost življenja v starosti, raznovrstnost staranja. Na podlagi te analize je bila potrjena ugotovitev, do katere so prišli tudi drugi avtorji (npr. Dannefer 2006; Holstein in Minkler 2003; Kunkel 2003), da je prišlo do premika s predpostavk o homogeni starosti na predpostavke o njeni heterogenosti in/ali s pojmovanja staranja kot procesa propadanja in slabljenja na »pozitivno« staranje. Ker je eden izmed ciljev tega prispevka ovrednotiti ta premik s sociološkega vidika (oz. izpostaviti spremembo razumevanja družbene integracije in družbene neenakosti), smo z Boolovim in fraznim iskanjem, ki ga omogoča ScienceDirect, ta izbor omejili s ključnimi besedami starizem, družbena neenakost, družbena integracija.

Prispevek odgovarja na dve povezani vprašanji: (1) kakšno vlogo imajo vodilne predpostavke teoretiziranja družbenih vidikov staranja na razumevanje raznovrstnosti izkušnje starosti; (2) kako spremembe razumevanja staranja socialne gerontologije vplivajo na njeno vlogo zagovornika starih ljudi v postindustrijskih zahodnih družbah, saj je kritika njenih (socialnogerontoloških) pojasnjevanj predmeta spoznavanja med drugim tudi, da pogosto zgolj podpirajo družbeni starizem v zahodnih družbah (npr. Boudiny 2013; Calasanti in Slevin 2001; Walker 2012). Tako usmerjena analiza omogoča kritično izpostaviti nove družbene podobe starosti, ki jih obe struji nakazujeta v okviru bolj pozitivnega pristopa k staranju oz. spoznavnega težišča, imenovanega uspešno staranje (najdemo ga tudi pod pridevniki zdravo, dobro, aktivno, produktivno) (o tem na primer v posebni tematski številki Successful Aging znanstvene revije The Gerontologist 2014), oz. takšna primerjalna analiza izpostavlja pomen naslavljanja vprašanj pravičnosti v postindustrijskih družbah staranja na začetku 21. stoletja.

1997). V nadaljevanju prispevka se bomo navezovali tudi na tipologiji avtorjev Marshalla in Phillipsona. Prvi ločuje pristope po dveh sociologijah (reda vs. konflikta) ter razlikuje med normativnimi in interpretativnimi pristopi (Marshall 1996); drugi pa razlikuje še med kritičnimi, ki jih vidi kot neposredno kritiko normativnim, oz. osrednjim pristopom, predvsem njihovemu neodgovarjanju na vprašanja pravičnosti (Phillipson 1998: 22).

2. Teoretiziranje družbenih vidikov staranja

Ocena socialne gerontologije iz leta 1988, da je »podatkovno bogata, a teoretično revna«[5] (Birren in Bengtson 1988: xi), odpre razpravo o naravi njene zaloge znanja. Vse od takrat kritični avtorji na to vprašanje odgovarjajo z vprašanji, ali pristopi uspejo izpostavljati (preučevati) »prave« probleme starih ljudi (Bengtson in Parrott 1996) ali pa gre »zgolj za preverjanje vedno bolj trivialnih hipotez z vedno bolj elegantnimi metodami« (Kunkel 2003: 131) oziroma ali je spoznavno zanimanje usmerjeno na konstitutivne elemente družbene narave procesa (Dannefer 2011, 2013). V 90. letih prejšnjega stoletja so analize, usmerjene na teoretiziranje družbene narave pojava (največkrat implicitno), pokazale, da ne; raziskovalci so ugotavljali, da je to vezano na predpostavke razvojne psihologije, biomedicine ter »zastarele« sociološke in ekonomske teorije (Estes in dr. 1992: 50; Hagestad 1999).

Vendar pa danes njeni zalogi znanja z vidika števila družbenih teoretiziranj ne moremo očitati »neteoretičnosti«, kot npr. ugotavljata Stephen Katz (2006) in Chris Phillipson (2006). Prav tako ne moremo reči, da to teoretiziranje družbene narave staranja ne sledi uveljavljenim sociološkim smerem: med 1960. in 1980. leti strukturnemu funkcionalizmu (npr. teorija razbremenitve (umika), teorije modernizacije, teorija starostne stratifikacije), simboličnemu interakcionizmu (teorija aktivnosti, teorija subkulture), od 1990. let naprej pa še fenomenologiji in etnometodologiji (teorije družbenega konstruktivizma) ter tudi mikro-makro perspektivam (iz katerih izhajajo preučevanja življenjskega poteka), marksizmu, teorijam konflikta, kritični teoriji, feminizmu in postmodernizmu (perspektiva politične ekonomije staranja, feministična in kritična gerontologija) (Katz 2006: 87).[6]

Zaradi te raznovrstnosti se je za odgovarjanja na zgornje dileme o gerontološki zalogi znanja uveljavila analiza tipiziranja metod pristopov (Marshall 1996). Med najbolj grobimi je ločevanje pristopov po njihovi epistemološki usmerjenost na dve smeri. Prvo smer predstavljajo pristopi, ki pojav spoznavajo na predpostavkah pozitivizma in znanosti; ti so bolj uveljavljeni in jih zato imenujemo glavni tok. Drugo smer predstavljajo interpretativni in kritični pristopi, katerih spoznavanje temelji na predpostavki, da je pojav družbeno konstituiran (o tem na primer Lynott in Lynott 1996; Baars in dr. 2006; Dannefer 2006).

Z ločevanjem pristopov v prispevku izpostavljamo, da ima področje dve razumevanji temeljnega načela socialne gerontologije – pomagati starejšim ljudem in blažiti njihove »probleme« (Putney in dr. 2005: 96). Drugače povedano, v socialni gerontologiji sta se oblikovali dve struji, ki se razlikujeta glede na razumevanje vloge zagovornika starih ljudi. To se na primeru družbene integracije starih ljudi kaže tako, da glavni tok zagovarja umik posameznika iz družbe, ko ta ne more več slediti zahtevam (pričakovanjem) in potrebam družbe (Phillipson 1998: 15). Kritična struja pa zagovarja politično, ne osebno

5. Ta ocena pomeni, da glavni tok zalogo znanja o določenih vidikih pojava kopiči z vprašanji, oblikovanimi iz povzetkov raziskav, in rezultate interpretira brez navezave na širši teoretični okvir (Bengtson in dr. 2009).
6. Preglednico družbenih teorij staranja glej v Bengtson in dr. (1997: 75) ter Marshall (1996: 4).

reševanje »problemov« družbene integracije v starosti in stališče, da mora reševanje temeljiti na načelu pravičnosti (Baars in dr. 2006). Vendar se je ta pogled pojavil šele v 90. letih prejšnjega stoletja, vse do tedaj pa se je zaloga znanja o družbeni naravi pojava kopičila na pristopih prve struje, kar med drugim pomeni tudi na teoretiziranjih, vezanih na razvojno psihologijo in funkcionalistično sociologijo (Dannefer in dr. 2008). Postavlja se torej vprašanje, kako so pristopi druge struje, ki se je začela vzpostavljati po družbeno konstruktivističnih kritikah razumevanj starih ljudi ter po kritiki politične ekonomije razumevanja samoumevnosti revščine in družbene marginalnosti starih ljudi, spremenili oz. prispevali k širitvi razumevanja raznovrstnosti staranja in neenakosti starih ljudi. Za razumevanje teh dveh povezanih vprašanj podajamo kratek zgodovinski pregled uveljavljenih teoretiziranj družbenih vidikov staranja.

2.1 Teoretiziranja glavnega toka

Socialna gerontologija vse do leta 1961 staranja ni preučevala z družbeno teorijo, ampak je družbeno plat njegove narave teoretizirala zgolj implicitno (Lynott in Lynott 1996: 750). Prvi pristopi so tako izkušnjo staranja in starosti preučevali na biomedicinski predpostavki, da je staranje proces (fizičnega in psihičnega) upadanja, na katerega se posamezniki v starosti bolj ali manj uspešno prilagajajo.[7] Odgovarjali so na vprašanja, kot so: kako so lahko starejši ljudje zadovoljni z življenjem, kako ostajajo dejavno vključeni v družbo in kako se prilagajajo na dana/predvidena stanja bivanja, kot so izguba, nemoč, revščina (prav tam). Leto 1961 pomeni mejnik, saj sta Elaine Cumming in William Henry k preučevanju izkušnje starosti pristopila tudi z izpostavljanjem razmerja med delovanjem družbenega sistema in starostjo ter prek tega oblikovala prvo družbeno teorijo staranja (Achenbaum in Bengtson 1994). Ob tem njuno težišče pojasnjevanj ostaja na psiholoških teorijah. V tej teoriji izkušnjo življenja starih ljudi, za katero je značilen umik iz družbenega življenja (npr. s trga dela), predstavljata kot pozitivno tako za posameznika kot za družbeni sistem; predpostavka o enakem interesu posameznika in družbe je seveda v skladu s takrat v svetu vodilno funkcionalistično paradigmo (Achenbaum in Bengtson 1994: 758). Ta pristop v širšem smislu lahko razumemo celo kot enega izmed akterjev, vključenih v politiko sovraštva do starih ljudi, ki je, kot ugotavlja Bryan S. Turner (1998), značilna za medgeneracijska razmerja v industrijskih kapitalističnih družbah, še posebej v času ekonomskih kriz.

Vsekakor je večina avtorjev socialne gerontologije, zlasti od srede 1970. let, njuno teoretiziranje izkušnje starosti zaradi predpostavk o umikanju starih ljudi iz družbe tudi razumela kot takšno. Tako so začeli pojasnjevati, da ljudje tudi v starosti ostajajo vključeni družbo in dejavni v njej (Batheway 1995: 28), so si pa nekateri njuno teoretiziranje prizadevali tudi nadgraditi. Rezultat je razvoj teoretiziranj, ki se navezujejo na širšo družboslovno metodološko tradicijo. Med prvimi so npr. teorija modernizacije, perspektiva starostne stratifikacije, teorija izmenjave in perspektiva življenjskega

7. Kritična struja pristope s to predpostavko označuje z izrazom »biomedicinski model(i) staranja« (glej na primer Powell 2006: 23–28; Estes in dr. 2003: 13) in ugotavlja, da so temelje postavili Ruth Shonle Cavan s sodelavci leta 1949 z delom *Personal Adjustment in Old Age* ter Robert J. Havighurst in Ruth Albrecht leta 1953 v delu *Older People* (Phillipson 1998: 15).

poteka (Phillipson 1998: 14). Takšni pristopi so sprožili razpravo o identiteti starosti v moderni družbi oz. pokazali, da so v državi blaginje družbeni »problemi starosti« na področjih zaposlovanja, denarne pomoči ter zdravstvenega in socialnega varstva, ki so jih izpostavile demografske, ekonomske in biomedicinske študije med 1960. leti in v začetku 1970. let (Estes in dr. 2003: 13), tudi vprašanja, ki zahtevajo pojasnjevanje družbenih vlog starih ljudi. So pa tako usmerjena teoretiziranja k dihotomiji krhek/močan, ki so jo v gerontologiji uveljavili biomedicinski modeli staranja, prispevala dihotomijo aktiven/izključen, danes pa sta rezultat njenega teoretičnega razvoja dihotomiji uspešen/neuspešen in produktiven/neproduktiven (Holstein in Minkler 2003).

2.1.1 Ideja uspešnega staranja

Ločevanje starih ljudi v socialni gerontologiji na uspešne/neuspešne se je začelo s teoretiziranjem ideje o aktivnem prilagajanju posameznikov na starost. To za razliko od teorije izključevanja staranje in življenje v zadnjem obdobju življenjskega poteka v moderni družbi predstavlja z bolj svetlih plati in je kot tak kritičen odziv na s prvim pristopom povezana pesimistična razumevanja staranja in starosti. Ključna predpostavka je, da »bolj ko so starejši ljudje aktivni, bolj zadovoljni so z življenjem« (Estes 2003: 221). Novejši pristopi s to predpostavko ostajajo pretežno usmerjeni na mikrosvet posameznikov; tovrstna spoznavanja podajajo številne dejavnike »dobrega staranja«. Tako se npr. socialno-psihološko teoretiziranje o aktivnem staranju nadgrajuje z navezovanjem na psihološko teorijo kontinuitete Roberta Atchleyja in s tem razumevanje, da je zadovoljstvo z življenjem starih ljudi rezultat zrele integrirane osebnosti (Estes 2003: 221).V zadnjem obdobju pa je k razvoju te ideje in prikazovanja staranja s svetle plati prispeval konceptualni okvir »uspešnega staranja« (podrobno analizo njegovega razvoja glej na primer v Martin in dr. 2014), ki sta ga zasnovala zdravnik John Wallis Rowe inpsiholog Robert L. Khan. Avtorja uspešnost staranja posameznika opredeljujeta s tremi točkami: majhna možnost za bolezen, visoka raven funkcionalnosti (telesne in kognitivne) ter aktivna vključenost v življenje (Rowe in Khan 1999). Ta konceptualni okvir je danes najbolj uveljavljen ne samo v socialni gerontologiji, temveč tudi v gerontologiji v širšem smislu oz. v naravoslovnih pristopih (o tem glej na primer Fries 2012). Cilj teh preučevanj je, kako v doseženi dolgoživosti razvitih (post)industrijskih družb pri posameznikih podaljšati obdobje samostojnosti, kot sta denimo telesna in (vedno bolj) tudi finančna samostojnost (Walker in Maltby 2012).

Ključni očitek družboslovnim preučevanjem staranja s tem težiščem je, da kakovostno starost predpostavljajo s teorijo kontinuitete (Angus in Reeve 2006; Boudiny 2013). Z drugimi besedami: da na ta način zgolj ugotavljajo, da se uspešno starajo tisti posamezniki, ki ohranjajo življenjski slog iz obdobja odraslosti. Takšne trditve pa, če npr. pogledamo na področje produkcije, podpirajo podaljševanje starostne meje za upokojitev ali različne oblike neplačanega dela, kot sta prostovoljstvo in skrbstveno delo. Druga kritika tako zastavljenim preučevanjem izkušnje starosti pa je, da kakovostno starost enačijo z delom, zdravjem ali odsotnostjo bolezni kot edinim načinom za družbeno vključenost (Estes in dr. 2003: 70–72). To zaradi heterogenosti staranja in raznovrstnosti potreb kot posledice raznolikosti med ljudmi (s tem povezanih prednostnih nalog in

življenjskih okoliščin) nikakor ni ustrezno merilo za aktivno življenje v starosti v družbah 21. stoletja (obširno razpravo o tem glej npr. Gilleard in Higgs 2013). Predlog, ki nakazuje tudi idejo, kako naj bi gerontološko področje odgovarjalo na vprašanja o družbeni vključenosti starih ljudi v družbah staranja 21. stoletja, je, da uravnoteženo usmerjajo spoznavno zanimanje na zadovoljevanje psiholoških in socialnih potreb v starosti ter pri tem predpostavljajo, da so ljudje v starosti raznolika starostna kategorija (Boudiny in Morteimans 2011: 12), oziroma: idejo, kako naj bi starajoče se postindustrijske družbe v 21. stoletju zagotavljale medgeneracijsko sožitje (Moody 2007), naj bi razvijali z navezovanjem pristopov glavnega toka na kritične pristope socialne gerontologije (o tem na primer Dannefer 2006). Preden usmerimo pozornost na predpostavke in ideje družbenih teoretiziranj kritične struje, naj na kratko predstavimo spoznavna dognanja novejših pristopov glavnega toka, ki tudi razvijajo družbeno teorijo staranja.

2.2 Staranje kot družbeni konstrukt

Danes je med pristopi, ki teoretizirajo staranje na makroravni, v glavnem toku najbolj uveljavljen pristop s spoznavnim težiščem na razmerju med staranjem in družbo (nasledil je teorijo starostne stratifikacije). Razvila ga je Matilde W. Riley s sodelavci. Ta pristop je bil med prvimi, ki je uspel v tako usmerjeno preučevanje vključiti teoretiziranje o starostni organiziranosti življenja (več o tem glej npr. Dannefer in dr. 2005: 296). Pri tem na eni strani izpostavlja vlogo in vpliv (družbenih norm) družbenih struktur na staranje kot individualni vseživljenjski proces, na drugi strani pa starost kot značilnost kulture in družbenih sistemov (oz. starostne stratifikacije) (Estes 2003: 223). Ključno, kar temu pristopu uspe izpostaviti, je, da se starostne vloge same po sebi »ne starajo«, tj. da so bolj ali manj stabilne, vendar v času (življenja kohorte) znotraj kohorte prihaja do njihovega spreminjanja, kar pa njeni člani doživljajo na sebi lasten način (Dannefer in dr. 2005: 296). Kot tak[8] ta pristop v preučevanje družbenih vidikov staranja vpeljuje skepso do vsake izjave družbenih institucij (npr. medicine, izobraževanja, psihologije ali drugih strok) o lastnosti starosti, kot pravi Dale Dannefer s sodelavci (prav tam).

Ta okvir je sprva uspel izpostaviti družbeni starizem, v novejši različici pa razvija tudi koncept strukturnega zaostajanja (*structural lag*), s čimer je še dopolnil svojo kritiko načinov družbene integracije starejših ljudi v postindustrijskih zahodnih družbah. Pojav nastopi, ko družbene strukture niso v koraku s časom ter kot take ne sledijo spremembam prebivalstvenih dinamik in individualnih življenj. V postindustrijskih družbah je to npr. institut upokojevanja, ki je določen s kronološko starostjo posameznikov, kar je (največkrat) pri 65 letih (Riley in Riley 1994), s čimer tudi omogoča oblikovanje vizij družbe staranja. Splošno priporočilo pristopa sodobnim družbam staranja pa je, da morajo okrepiti starostno integracijo na področjih, kot so delo, družina, izobraževanje in prosti čas. Pri tem avtorja pristopa opozarjata, da tako zastavljena politika staranja in starosti zahteva posebno občutljivost do vprašanj družbene neenakosti ter tudi razmerij moči znotraj posameznih institucij, saj v nasprotnem primeru to vodi do povečanega razslojevanja (Riley in Riley 2000).

8. O konceptualnem modelu pristopa glej v Dannefer in dr. (2005: 297).

Med pristopi v glavnem toku, ki teoretizirajo staranje tudi na makroravni, so najbolj uveljavljeni pristopi, ki starost raziskujejo in pojasnjujejo z vidika življenjskega poteka posameznikov (Alley in dr. 2010). Njihova preučevanja starosti sicer ostajajo na mikroravni, a pri tem upoštevajo vplive makroravni na individuum (Estes 2003: 222). Pogosto denimo preučujejo vpliv zgodnje izkušnje, ki jo povezujejo s socialno-ekonomskim položajem in zdravjem, na psihološke in družbene rezultate poznejšega življenja. Tako pojasnjujejo, kako družbenozgodovinski okvir, v katerem je nekdo odraščal, odločilno vpliva na »izide« življenjskega poteka, ki so izraženi v starosti (Estes 2003: 222). Njihova teoretiziranja imajo več kritik.[9] Med njimi je tudi ta, da pri »izidih« življenjskega poteka ne zajemajo učinkov okolja (družbe) v celotnem obsegu (Dannefer 2011: 8, 9), saj med drugim ne upoštevajo učinkov javne politike (Estes 2003: 222).

Če povzamemo, se pojmovanje izkušnje starosti v glavnem toku razvija tudi prek teoretiziranj in epistemološko analitičnih pristopov, ki se navezujejo na sociologijo. Ti omogočajo, da se poleg dejavnikov tveganja starih ljudi, kot so bolezen ali nesamostojnost, fizično in psihično slabljenje, upošteva tudi družbena izključenost. Vendar pa je k poglabljanju razumevanja staranja kot psihološkega, biološkega in družbenega pojava bistveno prispeval premik spoznavnega težišča s problemov staranja na uspešno staranje. V primerjavi s predhodnimi teoretskimi usmeritvami, ki staranje pojmujejo kot proces zmanjševanja ali izgubljanja, na katerega se morata tako posameznik kot družba prilagoditi, je zdajšnja usmeritev pozitiven premik v razvijanju gerontološke imaginacije, saj gradi »preventivni model« staranja posameznikov, kot utemeljeno poudarjata Martha Holstein in Meredith Minkler (2003). Vendar Carroll L. Estes ostaja kritična, saj ugotavlja, da se izkušnja starosti preučuje na predpostavkah družbenega konsenza (vs. konflikta) in da družbeni vidiki staranja kljub spremenjenemu spoznavnemu težišču večinoma ostajajo opredeljeni od zunaj, tj. zorni kot pojasnjevanj je biomedicinski in psihološki (Estes 2003: 223). Tako ti pristopi sicer predstavljajo različne načine osebnega prilagajanja, a na »dano« družbeno ureditev, ki nima samo starostne, ampak tudi razredno, spolno in etnično (rasno) segregacijo (razslojenost) (prav tam). V nadaljevanju se usmerjamo na interpretativne in kritične pristope ter tako odgovarjamo na vprašanje, kako ti razvijajo alternativni pogled na izkušnjo starosti (stare ljudi) in vzpostavil kritično strujo v socialni gerontologiji.

3. Premik v pojmovanju starosti: interpretativne perspektive in kritična gerontologija

Pred pristopi, ki so kritični do predpostavke glavnega toka o družbenem konsenzu v starističnih zahodnih družbah, so pristopi družbenega konstruktivizma že ovrgli predpostavke o homogeni starosti in/ali o »normalnem/univerzalnem staranju« (Dannefer 2006), in sicer tako, da so uspeli pokazati, da so stari ljudje raznovrstna družbena

9. Razpravo o intelektualnih problemih pristopa glej v Dannefer in Uhlenbergh (1999: 309–311). Obširno razpravo o posledicah nerazvijanja pojasnjevalnega okvira za razumevanje družbene narave staranja pa glej v Dannefer (2013).

skupina. Ključna za to je sprememba načina preučevanja izkušnje staranja. Ta ni več določena po vnaprej opredeljenih »problemih staranja«, kot to delajo pristopi funkcionalistične sociologije in razvojne psihologije, temveč so usmerjeni na spoznavanja osebnih doživljanj starih ljudi z biografskimi metodami (Phillipson 1998: 23). Na tem mestu je treba omeniti Jaberja Gubriuma, ki je pristop razvil v smeri, ki odgovarja tudi na vprašanja, vezana na razmerje med osebnimi mislimi in občutji ter družbenimi strukturami in družbenimi definicijami (več glej v Phillipson 1998: 24–26).[10]

Slednji pristopi v gerontoloških revijah med pristopi, ki preučujejo staranje z družbenega vidika, ostajajo ob pristopih, ki teoretizirajo staranje z vidika življenjskega poteka, vodilni (Alley in dr. 2010). Z vidika novejše kritične socialne gerontologije pa ti pristopi (poleg humanistične misli v kritični struji) omogočajo bolj kakovostno starost, zato ker prispevajo k opuščanju predpostavk o starosti kot stanju oz. razumevanju starosti kot življenjskega obdobja, ki ima zmogljivosti in zmožnosti ustvarjene zgolj v prejšnjem življenju (Phillipson 2008). Ima pa njihovo spoznavanje izkušnje staranja dve pomanjkljivosti. Prva je, da ne pojasnjujejo makroravni, kot so kohorta, zgodovina in starostna stratifikacija, ter da minimizirajo vlogo družbene moči (Bengtson in dr. 1997: 74, 77). S tem je spoznavni domet teh pristopov na instrumentalnem delovanju posameznikov v različnih družbenih okoljih (situacijah) in brez kritike institucionaliziranih praks staranja. Zato Chris Phillipson (1998: 27) pravi, da ne ponujajo potrebnih načel za krepitev moči starih ljudi v zahodnih (post)modernih družbah, za katere je značilna ideologija starizma.

4. Socialna gerontologija in neenakosti starih ljudi

V 1990. letih je predmet preučevanja postalo samo teoretiziranje socialne gerontologije. Tako usmerjeni pristopi so okrepili zavedanje socialnih gerontologov o pomenu teoretiziranja družbenega vidika staranja in hkrati podprli očitek o družbenem starizmu v zahodnih državah blaginje, ki so ga ugotavljali prvi pristopi, usmerjeni na vprašanja politične ekonomije v zahodnih družbah staranja iz konca 1970. let. Ključno spoznanje slednjih o represivnih praksah in netolerantnosti do starih ljudi v zahodnih državah blaginje ter s tem kritike vrednotnemu sistemu medikalizirane družbe so pristopi, usmerjeni na preučevanje zaloge znanja socialne gerontologije, nadgradili, saj so izpostavili gerontologijo kot producenta staranja in starosti. Ugotavljajo, da gerontologija zanemarja vprašanja o družbenih problemih in pogojih življenja starejših ljudi (Katz 2006) ter s tem podpira družbeni starizem. K preučevanju gerontološkega področja s tega stališča pristopa npr. Elizabeth Binney s sodelavci (1990) in na ta način razkriva, da v gerontoloških razumevanjih procesa prevladuje medicinski pogled, in to na račun družbenega. Carroll Estes s sodelavci pa ima vse tako usmerjene analize za dokaz, da je moderna znanost s svojim biološkim redukcionizmom odgovorna, da v državah blaginje, kot so ZDA ali Velika Britanija, med sredstvi, namenjenimi za »potrebe« starih ljudi, največji delež predstavlja medicinsko-industrijski kompleks,

10. Primere spoznanj in kritiko teh pristopov glej v Bengtson in dr. (1997: 77).

in to na račun rezov v programe zdravstvene in socialne varnosti, zlasti v obdobjih ekonomske krize (Estes in dr. 2003: 85). Na začetku 21. stoletja pa Harry R. Moody ugotavlja, da je tako razumevanje staranja v severnoameriški družbi uveljavljeno oz. sprejeto tudi od starajočih posameznikov. Poudarja, da tudi kritična gerontologija ne sme spregledati uveljavljanja tega pogleda na staranje in starost, če želi v prihodnosti ohraniti svoj vpliv na oblikovanje socialne politike kot glas, ki zastopa interese starih ljudi; v nasprotnem primeru ne bo mogla financirati svoje dejavnosti (Moody 2004). Sporočilo avtorja tako je, da mora kritična struja upoštevati zdajšnja pričakovanja posameznikov o staranju in starosti v postindustrijskih družbah ter s tem v teh družbah ohraniti kolektivni glas, ki poziva, da odgovornost za osnovna tvegana stanja nosi družba, ne posameznik in njegova družina.[11]

Drugo vprašanje o izkušnji staranja, povezano s pravičnostjo v staristični družbi, na katerega odgovarjajo pristopi s to predpostavko, pa zadeva naravo družbene neenakosti. Od konca 70. let do začetka 80. let prejšnjega stoletja so avtorji, kot so Alan Walker, Chris Phillipson, Meredith Minkler, Carroll L. Estes, John Myles idr., najprej izpostavljali politično ekonomijo v družbah staranja (oz. so preučevanje staranje in starost povezali z vprašanji, kot so npr. zgodovina kapitalistične produkcije, delitev dela, politični temelji staranja prebivalstva, država blaginje) in pokazali, da potrebe starejših ljudi niso povezane samo z osebnimi izbirami posameznikov v času življenja, temveč so tudi rezultat družbene zgodovine in strukturnih virov (Katz 2006: 88). Od konca 80. in v 90. letih prejšnjega stoletja je ta perspektiva svojo kritiko razširila z odgovarjanjem na vprašanja slojne (razredne), spolne, regijske, etnične in rasne neenakosti. Danes je rezultat razvoja tako usmerjenega teoretiziranja staranja in starosti, da je raznolikost starih ljudi povezana tudi z družbeno in kulturno različnostjo (Baars in dr. 2006: 6). Tako npr. ta struja v preučevanju življenjskega poteka posameznikov pozornost usmerja na proces kopičenja prednosti/prikrajšanosti in razkriva, da so npr. slabše zdravje, odvisnost od socialnih pomoči in družbena izključenost starih ljudi povezani z družbeno neenakostjo (glej na primer Dannefer 2003).

Na ta način kritična struja ne samo opozarja, da privatizacija sistemov socialne varnosti v starosti najbolj prizadene najranljivejše družbene skupine, kot so ženske, ki imajo zaradi nege družinskih članov v življenjskem poteku prekinitve na trgu dela (Estes 2008), in manj kvalificirane ljudi, saj to v sodobnem življenjskem poteku pomeni nestalno zaposlitev (Walker 2006), priseljence ali predstavnike podrejenih družbenih skupin, kot so npr. domorodci v Avstraliji, ki imajo zaradi kulturnih razlik omejen dostop ter slabšo kakovost socialnih in zdravstvenih storitev (Phillipson in Ahmed 2006; Ranzijn 2010). S svojimi pristopi tudi izpostavlja, da mora aktivna politika staranja, ki se uveljavlja v državah blaginje, upoštevati, da ostaja pri vseh teh podrejenih družbenih skupinah ljudi v času življenja kot v starosti različnost pričakovanj, potreb in življenjskih okoliščin (Boudiny in Mortelmans 2011). Avtorici Toni M. Calasanti in Kathleen F. Slevin, ki se v preučevanju izkušnje staranja navezujeta na feminizem,

11. Obširno je ta problem na primeru severnoameriške družbe predstavljen v zbirki, ki sta jo uredili Ruth E. Ray in Toni Calasanti (2011).

pa tudi razkrivata, kaj te različnosti, zlasti povezane s spolom posameznikov (pa tudi slojem, raso in starostjo), pomenijo za doživljanja starosti znotraj različnih družbenih institucij (več glej v Calasanti in Slevin 2001, 2006).

5. Kritična struja in pozitivno staranje

Glavni tok je spremenil pogled na izkušnjo poznejšega življenja s tem, da je preučevanje z vprašanja, kako staranje kot proces telesnega in duševnega slabljenja vpliva na zmožnosti posameznika, preusmeril na vprašanje, kaj staranje je in kakšne možnosti staranja ima posameznik na podlagi dognanj znanosti, kot so biomedicina, psihologija, sociologija in druge družboslovne vede. Drugače povedano, novejša gerontologija ne podpira starostnih politik, vezanih na propadanje in izgubo, temveč politike uspešnega, produktivnega in zdravega staranja (Estes in dr. 2003; Holstein in Minkler 2003; Walker in Maltby 2012).

Najbolj uveljavljen pristop socialne gerontologije – ki staranje in starost preučuje s perspektive življenjskega poteka – je tudi dobra podlaga za oblikovanje enotnih spoznavnih temeljev (predpostavk in načel, vezanih na vprašanje, kaj staranje je) oz. za skupno »gerontološko imaginacijo« tega interdisciplinarnega področja (Dannefer 2011, 2013; Ferraro 2006: 572). Pri tem pa je treba v prihodnosti posvetiti pozornost številnim pomanjkljivostim tako usmerjenih pristopov. Med drugim je treba pojasnjevalni okvir pristopov, ki staranje in starost preučujejo s perspektive življenjskega poteka, nadgraditi, saj zdajšnji nima celostnega razumevanja kopičenja prednosti/prikrajšanosti v času življenja oz. konstituirane narave življenjskega poteka posameznikov. Oziroma, kot ugotavlja Dale Dannefer (2013), ni zadostne uravnoteženosti v njegovih pojasnjevanjih psiholoških in družbenih plati staranja. Kar je, kot pravi Dannefer, posledica dejstva, da je teoretiziranje staranja razvito pretežno na psiholoških pojasnjevanjih. Ena od težav takšnega pristopa je razumevanje izbir posameznikov (pogosto vezanih na prvo obdobje življenja), ki jih opredeljujejo kot dejavnik biološko pogojene osebne različnosti; npr. za razliko od institucionalnih pojasnjevanj (tj. socioloških in kritičnih perspektiv teoretiziranj), ki jih avtor vidi kot ustrezno dopolnitev, saj izbire posameznikov v času življenja povezujejo s političnimi, ekonomskimi in kulturnimi procesi v sodobnih družbah (Dannefer 2011: 11, 12). Ta pristop, katerega teoretiziranje je prispevalo k dekonstrukciji gerontoloških pojmovanj staranja in starosti (zlasti predpostavk o homogenosti starosti), pa bi bilo treba v prihodnje po mnenju Danneferja in sodelavcev (2008) okrepiti tudi z vključitvijo teoretično podprte (vodene) praktične konstrukcije sveta. S tem bi, kot na primeru preučevanja izkušnje življenja v domu za ostarele dokazujejo zgoraj omenjeni avtorji, gerontološka zaloga znanja pridobila uporabno in emancipatorno vrednost, saj bi razumevanje potrebe (zelo) starih ljudi z institucionaliziranih praks (npr. doma za ostarele) razširila predvsem tako, da bi jo obravnavala kot eno izmed možnih, ne pa edine. Na to raznovrstnost potreb pa kažejo tudi pristopi, usmerjeni na spoznavanje osebnega doživljanja staranja pri skupinah, kot so invalidne osebe (razpravo o tem glej npr. v Gilleard in Higgs 2013: 69–86) ali pa zelo stari ljudje (v t. i. četrti starosti, ki je obdobje po t. i. tretji starosti) (npr. Twigg 2002).

Ugotovitev kritične struje tako je, da se mora novejša socialna gerontologija preučevanja zadnjega obdobja življenjskega poteka posameznikov lotevati ob več vprašanjih. Denimo ob vprašanju zdravja in bolezni, na katere je začela odgovarjati po letu 1945. Seveda tudi ob vprašanjih strahu pred onemoglostjo ter pogosto izraženimi potrebami po finančni in zdravstveni varnosti, s katerimi se ukvarja od srede 1970. let. V družbah staranja 21. stoletja pa jim mora priključiti tudi vprašanja humanistične sociologije, kot so človekovi interesi ter pomen in smisel življenja (več o tem glej v Baars 2013). Kritična struja tega prehoda na izpostavljanje pozitivnih plati staranja prav tako ne vidi kot samodejne večje občutljivosti glavnega toka do vprašanj, kot je starostna diskriminacija. Ugotavlja namreč, da pristopi glavnega toka ne uspejo upoštevati potreb in pričakovanj starih ljudi oziroma da podpirajo t. i. konfliktni starizem, ki je v modernih državah blaginje sredi 70. let 20. stoletja nasledil »sočutnega« (Arber in Ginn 1991: 53). Drugače povedano, države blaginje so s predpostavke, da so stari ljudje zaradi telesnega in duševnega slabljenja upravičeni do javnih sredstev sistema socialne varnosti, prešle na predpostavko, da vedno večje število starih ljudi ogroža družbeni razvoj (v smislu ekonomskega in tehnološkega napredka), saj so kot družbena skupina neproduktivni ter imajo večje potrebe po negi in zdravstvenih storitvah kot ostale starostne skupine prebivalstva. Oziroma: te in podobne kolektivne opredelitve starih ljudi podpirajo pogled, da so ti družbena skupina, ki ima največ zaslug za finančne krize moderne države blaginje, in da se jih pri prerazporejanju javnih sredstev za zagotavljanje blagostanja obravnava kot »manj zaslužene« (glej na primer Lloyd in dr. 2014). Primer pristopa, ki podpira tovrstni starizem, so npr. preučevanja tretje starosti, saj stare ljudi predstavljajo kot finančno preskrbljeno in politično vplivno družbeno skupino (Gilleard in Higgs 2000: 37).

Kritična struja, ki to spreminjanje pogleda ter s tem povezanih položajev in statusov starih ljudi v državah blaginje preučuje tudi s pozornostjo pri vprašanju medgeneracijske politike v postindustrijskih družbah oz. pri vprašanjih družbene pravičnosti (ekonomske in distribucijske) ter norm, kot sta recipročnost in generacijska enakost, pa med drugim npr. na primeru ZDA ugotavlja, da politiko večje socialne in zdravstvene varnosti, ki jo zagotavlja država, v enaki meri podpirajo mlajše in starejše skupine prebivalstva (Irwin 2003). Poleg tega se tudi v postindustrijskih družbah 21. stoletja, kot so evropske, vzdržuje recipročnost na razmerju starš – otrok (Arber in Attias-Donfut 2000). Takšna spoznanja pa kritično gerontologijo postavljajo na stran zagovornikov neutemeljenosti obstoja »medgeneracijskega konflikta«, kot ga prikazujejo akterji (npr. postindustrijske države in mednarodne organizacije) pod vplivom neoliberalnih idej. Do takšnih dokazovanj o neobstoju medgeneracijskega konflikta je kritičen Bryan S. Turner (1998), ki razkriva, da je v (post)industrijskih zahodnih družbah mesto ustvarjanja medgeneracijskega konflikta trg dela, ne pa ožja skupnost (družina), zato je po njegovem pozornost treba usmeriti na pojave, kot so brezposelnost mladih, predčasno upokojevanje, starostne kompetence in staristična zakonodaja. Opozarja še, da je zato vprašanje o medgeneracijski solidarnosti treba nujno postaviti na dnevni red javnih razprav, zlasti v obdobjih ekonomske krize, saj ugotavlja, da takrat stari ljudje (pa tudi mladi) postanejo tarče »politik sovraštva« (the politics of resentment) (Turner 1998).

Seveda se s to Turnerjevo ugotovitvijo strinja tudi kritična struja. Predvsem pristopi od 1990. let, ki se v svojih preučevanjih vloge socialne politike na staranje in starost navezujejo na feministično epistemologijo in kritično refleksijo. Kažejo namreč, da je rezultat socialne politike (ključna področja so trg dela, družina in življenjski potek), ki podpira interese akumuliranja kapitala, ideologije spola ter kapitalističnih in patriarhalnih razmerij, odvisnost starejših žensk od javnih socialnih pomoči in storitev (Estes in dr. 2003: 44) oziroma da so prav ženske (najbolj so izpostavljene pripadnice nižjih slojev, priseljencev, drugih ras in verstev) v zahodnih državah blaginje tista družbena skupina, ki je v starosti najbolj izpostavljana tveganju revščine, ter da je ta v tesni povezavi tudi s slabim zdravjem in socialno izključenostjo (Arber in dr. 2014; Walker in Naegele 2009).

Takšna spoznanja o neenakosti življenjskega poteka spolov (tudi ras, slojev, verskih prepričanj) in njihovih posledicah na izkušnjo starosti v (post)industrijskih zahodnih družbah morajo biti sodobnim oblikovalcem politik aktivnega staranja v Evropski uniji jasno opozorilo, da brez ustreznih politik za odpravljanje (zmanjševanje) neenakosti v času življenja posameznikov ne bo mogoče uspešno implementirati ideje, da se z aktivnim staranjem posameznikov zniža stroške države blaginje in hkrati vsem družbenim skupinam zagotavlja kakovostno starost (Foster in Walker 2013). Prav tako so tudi kritika privatizaciji sistema socialne varnosti, ki je trend, značilen ne samo za ZDA in Veliko Britanijo, temveč tudi za države srednje in vzhodne Evrope (manj za zahodno Evropo) (Walker 2006: 66), oziroma, kot ugotavlja Chris Phillipson (2006), za socialno politiko pod večjim vplivom mednarodnih organizacij, kot so Svetovna trgovinska organizacija, Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka. Pri tem pa tako usmerjena teoretiziranja, ki vprašanje ekonomske in zdravstvene zaščite ljudi v industrijskih družbah s kapitalističnim načinom produkcije obravnavajo v okviru življenjskega poteka, napovedujejo, da bo v primeru nadaljevanja tega trenda ogrožena kakovostna starost vedno večjega števila posameznikov (Walker 2006). Z drugimi besedami, v globaliziranih družbah na Zahodu, ki pooblaščajo posameznika in njegovo družino, ne države (ali korporacij), za zaščito pred tveganji življenja, je pričakovati večanje neenakosti med ljudmi, s tem pa vedno večjo skupino prebivalstva z nižjo kakovostjo življenja v starosti. Kajti v primeru, če se trendi, kot sta privatizacija javnega pokojninskega sistema ali prenašanje skrbstvenega dela na družino, v prihodnosti nadaljujejo, to pomeni dva razreda upokojencev, pogojena s starostno kohorto (Hamilton 2012) pa tudi s spolom (Casey in Yamada 2002) in raso ali migracijsko biografijo (Phillipson in Ahmed 2006). Drugače povedano, ta trend v socialni politiki prispeva k povečevanju neenakosti med starimi ljudmi.

Prav tako pristopi opozarjajo, da takšno vodenje starostne politike ob večanju dohodkovne neenakosti ne pomeni samo večje ekonomske neenakosti med starimi ljudmi (Zaidi 2012), temveč v globalnem svetu v manj razvitih skupnostih (tudi razvitih družb) večje tveganje družbene izključenosti (Phillipson in Ahmed 2006). Preučevanje izkušnje staranja in globalizacije z zornega kota politične ekonomije staranja pa tako ni samo kritika razumevanja kakovostnega staranja v pozitivni gerontologiji (v smislu novejših pristopov glavnega toka), ki izpostavlja »produktivnost« in na posameznika

prelaga odgovornost ostati aktiven, vključen v družbo, temveč hkrati tudi dokazuje, da kakovostno staranje vedno bolj postaja stvar globalne družbe (skupnosti) oz. so zanj odgovorne (poleg države) tudi že prej omenjene mednarodne organizacije, poleg njih pa še Združeni narodi in Svetovna zdravstvena organizacija (Phillipson 2006).

Globalizacija razkriva še eno pomanjkljivost pristopov pozitivne paradigme staranja glavnega toka: gre za njeno predpostavko kakovostne starosti, saj stalnost (neprekinjenost) izkušnje (osebne in družbene) vrednotijo kot pozitivno, spremembo pa kot negativno (Marshall 1999). Na upravičenost te kritike kažejo avtorji v zbirki *Ageing and diversity: Multiple pathways and cultural migrations* (Daatland in Biggs 2006). Eno od pomembnejših spoznanj te zbirke je, da so spremembe življenjskega poteka povezane tudi s pretrganostjo zaradi migracij prebivalstva. Ta oblika pretrganosti pa starosti poleg osnovnih tveganj (tj. bolezni in revščine) ter tveganj, ki so rezultat spremembe »moralne ekonomije v družbah staranj« (Phillipson 1998), kot so postati nezaposlen po 50. letu, negotove oblike dela z malo socialne zaščite (Walker 2006), dodajajo nova; gre denimo za pojave, kot so transnacionalne skupnosti, saj je prav z njimi v razvitih zahodnih družbah v prihodnosti povezana nevarnost, da pripadniki teh v starosti postanejo nov »urbani podrazred« (Phillipson in Ahmed 2006).

6. Sklep: Pozitivna in kritična gerontologija v vlogi zagovornice starih ljudi

Kritična struja danes na tem znanstvenem področju v vlogi zagovornika starih ljudi nastopa drugače kot glavni tok. Ta jim ponuja vedno nove načine, kako se s pomočjo novih dognanj biomedicine in potrošniških praks »ne starati«. Prva pa s pojasnjevanjem vloge in vpliva strukturnih sprememb znotraj sistema blaginje opozarja na njihove posledice za izkušnjo starosti oz. se na ta način postavlja v vlogo nadzornika moderne države blaginje. S tem ščiti pravice do ekonomske in zdravstvene varnosti starih ljudi, ki jim jih je država blaginje dodelila sredi 20. stoletja.

Družbenokonstruktivistični pristopi prispevajo tudi k opuščanju predpostavk o starosti kot stanju oz. razumevanju starosti kot življenjskega obdobja, ki ima zmožnosti in zmogljivosti, ustvarjene zgolj v prejšnjem življenju. S tem se pridružuje humanistični smeri kritične gerontologije pri razvijanju pojmovanja starosti kot obdobja »osvoboditve« (Phillipson 2008: 167) oz. pri odgovarjanju na vprašanja »produktivnega« družbenega vključevanja in smisla v starosti. V perspektivi politične ekonomije staranja pa se ta druga plat staranja in izkušnje starosti orisujejo ne samo z razkrivanjem tveganj, ki so jim posamezniki v starosti v (post)industrijskih zahodnih družbah izpostavljeni, temveč tudi s tem, katere podskupine starih ljudi so jim izpostavljene bolj.

Ti pristopi oz. kritična struja tako v prvi vrsti opozarja, da mora sodobna (moderna) znanost[12] poleg svoje temeljne vloge nosilca medicinskega in biotehnološkega razvoja

12. Z vidika politične ekonomije staranja so nosilne institucije starosti v moderni družbi (vs. tradicionalni) upokojevanje, moderna znanost in država blaginje (Phillipson 1998). Na to se navezuje tudi predpostavka, da teoretiziranje staranja v gerontologiji vpliva na politike

v postindustrijskih družbah staranja nujno prevzemati tudi vlogo akterja za pravičnejšo družbo, če naj bi kot družbena institucija prispevala k večji kakovosti življenjskega poteka posameznikov in k bolj kakovostni starosti vseh ljudi. S tem njenim predlogom, kako naj postindustrijske družbe pristopajo k vprašanjem staranja prebivalstva, se strinja in ga podpira tudi ena izmed mednarodnih organizacij, ki postajajo vedno bolj pomembni sooblikovalci politik staranja in starosti, Svetovna zdravstvena organizacija (WHO 2013).

Literatura

Achenbaum, W. Andrew, in Bengtson, Vern L. (1994): Re-engaging the disengagement theory of aging: on the history and assessment of theory development in gerontology. The Gerontologist, 34 (6): 756–763.

Alley, Dawn. E., in dr. (2010): The Increasing Use of Theory in Social Gerontology: 1990–2004. Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences and Social Sciences, 65 (5): 583–590.

Angus, Jocelyn, in Reeve, Patricia (2006). Ageism: A threat to »aging well« in the 21st century. Journal of Applied Gerontology, 25 (2):137–152.

Arber, Sara, in dr. (2014): Subjective financial well-being, income and health inequalities in mid and later life in Britain. Social Science & Medicine, 100: 12–20.

Arber, Sara, in Attias-Donfut, Claudine (2000): The Myth of Generational Conflict: The Family and State in Ageing Societies. London: Routledge.

Arber, Sara, in Ginn, Jay (1991): Gender and later life: a sociological analysis of resources and constraints. London: Sage Publication.

Baars, Jan, in dr. (2013): Ageing, meaning and social structure: Connecting critical and humanistic gerontology. Bristol: Policy Press.

Baars, Jan, in dr. (2006): Introduction: Critical Perspectives in Social Gerontology. V J. Baars, D. Dannefer, C. Phillipson in A. Walker (ur.): Aging, globalization and inequality: the new critical gerontology, 1–16. New York: Baywood Publishing Company.

Bytheway, Bill (1995): Ageism. New York: Open University Press.

Bengtson, Vern L., in dr. (1997): Theory, explanation, and a third generation of theoretical development in social gerontology. Journal of Gerontology: Social Sciences, 52B: 72–88.

Bengtson, Vern L., in Parrott, Tonya M. (1996): Progress and pitfalls in gerontological theorizing. The Gerontologist, 36 (6):768–772.

Bengtson, Vern L., in dr. (2009): Theories about age and aging. V V.L.Bengtson, in dr. (ur.): Handbook of the theories of aging, 2nd ed.: 3–24. New York: Springer.

Biggs, Simon, in Daatland, Svein O. (2006): Ageing and diversity: a critical introduction. V S. O. Daatland in S. Biggs (ur.): Ageing and Diversity: 1–12. Bristol: The Policy Press.

Biggs, Simon, in dr. (2003): Introduction: The need for theory in Gerontology. V S. Biggs, A. Lowenstein in J. Hendricks (ur.): The need for theory: critical approaches to social gerontology. Society and aging series: 1–14. Amityville, N.Y: Baywood.

Binney, Elizabeth A., in dr. (1990): Medicalization, public policy and the elderly: social services in jeopardy? Social Science & Medicine, 30 (7): 761–771.

in življenjske položaje ljudi (Estes in dr. 2003).

Birren, James E., in Bengtson Vern L. (ur.) (1988): Emergent Theories of Aging. New York: Springer.

Bytheway, Bill (1995): Ageism. New York: Open University Press.

Boell, Sebastian K., in Cecez-Kecmanovic, Dubravka (2014): A Hermeneutic Approach for Conducting Literature Rewievs and Literature Searches. Communications of the Association for Information Systems, 34: 257–286.

Boudiny, Kim M. (2013): »Active ageing«: from empty rhetoric to effective policy tool. Ageing & Society, 33 (6):1077–1098.

Boudiny, Kim M., in Mortelmans, Dimitri (2011): A critical perspective: Towards a broader understanding of »active ageing«. Electronic Journal of Applied Psychology, 7 (1): 8–14.

Calasanti, Toni M. (1996): Incorporating Diversity: Meaning, Levels of Research, and Implications for Theory. The Gerontologist, 36 (2): 147–156.

Calasanti, Toni M., in Slevin, Kathleen F. (2006). Age Matters: Realigning Feminist Thinking. New York: Routledge.

Calasanti, Toni M., in Slevin, Kathleen F. (2001): Gender, Social Inequalities, and Aging, Gender lens: AltaMira Press.

Casey, Bernard, in Yamada, Atsuhiro (2002): Getting older, getting poorer? A study of the earnings, pensions, assets and living arrangements of older people in nine countries. OECD Labor Market and Social Policy Occasional Papers, št. 60. OECD Publishing. Dostopno prek: *http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/getting-older-getting--poorer_345816633534 (10. 5. 2014).*

Dannefer, Dell (2013): Age and sociological explanation: expanding horizons in the study of aging and the life course. Contemporary Sociology (6).

Dannefer, Dale (2011): Chapter 1: Age, the Life Course and the Sociological Imagination. V R. H. Binstock in L. K. George (ur.): Prospects for Theory. Handbook of Aging and the Social Sciences: 7th ed.: 3–16. San Diego, CA: Academic Press.

Dannefer, Dale (2006): Reciprocal Co-Optation: The Relationship of Critical Theory and Social Gerontology. V J. Baars, D. Dannefer, C. Phillipson in A. Walker (ur.): Aging, Globalization, and Inequality: 103–122. New York: Baywood Publishing Company.

Dannefer, Dale, in dr. (2008): The concept of care and the dialectic of critique. Journal of Aging Studies, 22: 101–108.

Dannefer, Dale, in dr. (2005): On the Shoulders of a Giant: The Legacy of Matilda White Riley for Gerontology. Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences & Social Sciences, 60B (6): 296–304.

Dannefer, Dale (2003): Cumulative Advantage/Disadvantage and the Life Course: Cross-Fertilizing age and social science theory. The Journal of Gerontology, 58 (6): 327–337.

Dannefer, Dale, in Uhlenberg, Peter (1999): Paths of the life course: a typology. V V.L. Bengtson in D.K. Warner (ur.): Handbook of Theories of aging, 306–326. New York: Springer.

Dillaway, Heather E., in Byrnes, Mary (2009): Reconsidering successful aging: a call for renewed and expanded academic critiques and conceptualizations.

Estes, Carroll L. (1993): The aging enterprise revisited. The Gerontologist, 33 (3): 292–298.

Estes, Carroll L., in dr. (1992): The gerontological imagination: social influences on the development of gerontology, 1945–present. International Journal of Afinf and Human Development, 35 (1): 49–65.

Estes, Carroll L., in Phillipson, Chris (2002): The globalization of capital, the welfare state, and old age policy. International Journal of Health Services, 32 (2): 279–297.

Estes, Carroll L., in dr. (2003): Social Theory, Social Policy and Ageing. Berkshire: Open University Press.

Ferraro, Kenneth F. (2006): The gerontological imagination. V J.M. Wilmonth in K.F. Ferraro (ur.): Gerontology: Perspectives and issues, 3th ed.: 325–342. New York: Springer.

Foster, Liam, in Walker, Alan (2013): Gender and active ageing in Europe. European Journal of Ageing, 10 (1): 3–10.

Fries, James F. (2012): The theory and practice of active aging. Current Gerontology and Geriatrics Research. Dostopno prek: *http://www.hindawi.com/journals/cggr/2012/420637/* (10. 5. 2014).

The Gerontologist 2014: Special Issue: Successful Aging. Dostopno prek: *http://gerontologist.oxfordjournals.org.nukweb.nuk.uni-lj.si/search?tocsectionid=Special+Issue:+Successful+Aging&sortspec=date&submit=Submit* (10. 5. 2014).

Gilleard, Chris, in Higgs, Paul. (2013): Ageing, Corporeality and Embodiment: Key Issues in Modern Sociology. New York: Anthem Press.

Gilleard, Chris, in Higgs, Paul. (2000): Cultures of ageing: self, citizen, and the body. Harlow: Prentice Hall.

Hagestad, Gunhild O. (1999): A gray zone? Meetings between sociology and gerontology. Contemporary sociology-a Journal of Reviews, 28 (5): 514–517.

Hamilton, Myra (2012): Just deserts? »Privatisation« and the history of deservingness in Australia‘s retirement incomes system. Australian Journal of Social Issues, 47 (4): 457–477.

Hart, Chris (1998): Doing a Literature Review: Releasing the Social Science Research Imagination. London: Sage Publications.

Hendricks, Jon. (1992): Generations and the generation of theory in social gerontology. International Journal of Aging & Human Development, 35 (1): 31–47.

Holstein, Martha B., in Minkler, Meredith (2003): Self, society, and the »new gerontology«. The Gerontologist, 43 (6): 787–796.

Jogan, Maca (2014). Sociologija in seksizem. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Jogan, Maca (2001): Seksizem v vsakdanjem življenju. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Katz, Stephan (2006): Critical gerontological theory. V S. Katz (ur.): Cultural aging: 85–100. Toronto: Broadview press.

King, Neil, in Calasanti, Toni (2006): Empowering the Old: Critical Gerontology and Anti-Aging in a Global Context. V J. Baars in dr. (ur.): Aging, Globalization, and Inequality: 139–158. New York: Baywood Publishing Company.

Kunkel, Suzanne (2003): Mapping the field: shifting contours of social gerontology. A review essay of the Handbook of Aging and the Social Sciences. The Gerontologist, 43 (1): 128–131.

Lloyd, Liz, in dr. (2014): Look after yourself: active ageing, individual responsibility and the decline of social work with older people in the UK. European Journal of Social Work, 17 (3): 322–335.

Lynott, Robert J., in Lynott, Patricia (1996): Tracing the Course of Theoretical Development in the Sociology of Aging. The Gerontologist, 36 (6): 749–760.

Marshall, Victor W. (1999): Analyzing social theories of aging. V V. L. Bengtson in L. W. Schaie (ur.): Handbook of Theories of Aging: 434–455. New York: Springer.

Marshall, Victor W. (1996): The state of aging theory in aging and the social sciences. V R. H. Binstock in L. George (ur.): Handbook of Aging and the Social Sciences, 4th ed.: 12–30. San Diego, CA: Academic Press.

Martin, Peter, in dr. (2014): Defining Successful Aging: A Tangible or Elusive Concept? The Gerontologist: Special Issue: Successful aging (v tisku). Dostopno prek: *http://www.researchgate.net/profile/Donald_Willcox/publication/262529346_Defining_Successful_Aging_A_Tangible_or_Elusive_Concept/links/004635390169dcee3f000000* (10. 5. 2014).

McMullin, Julie Ann (2000): Diversity and the State of Sociological Aging Theory. The Gerontologist, 40 (5): 517–530.

Moody, Harry R. (2007): Justice between generations: the recent history of an idea. V M. Bernard in T. Scharf (ur.): Critical perspectives on ageing societies, 125–137. Bristol, UK: Policy Press.

Phillipson, Chris (2008): Authoring aging: Personal and social constructions. Journal of Aging Studies, 22: 163–168.

Phillipson, Chris (2006): The dynamic nature of societal aging in a global perspective. V D. J. Sheets, D. B. Bradley in J. Hendricks (ur.): Enduring questions in gerontology, 131–158. New York: Springer.

Phillipson, Chris (1998): Reconstructing Old Age: New Agendas in Social Theory and Practice. London: Sage Publications.

Phillipson, Chris, in Ahmed, Nilufar (2006): Transnational communities, migration and changing identities in later life: a new research agenda. V S. O. Daatland in S. Biggs (ur.): Ageing and diversity: Multiple pathways and cultural migrations, 157–174. Bristol, UK: The Policy Press.

Powell, Jason L. (2006): Social Theory and Aging. Maryland: Rowman & Littlefield Publishing Group.

Putney, Norella, in dr. (2005): Social Gerontology as Public Sociology in Action. American Sociologist, 36 (3/4): 88–104.

Ranzijn, Rob. (2010): Active ageing – another way to oppress marginalized and disadvantaged elders?: Aboriginal elders as a case study. Journal of Health Psychology, 15 (5): 716–723.

Ray, Ruth E., in Calasanti, Toni M. (ur.) (2011): Nobody‘s burden: lessons from the Great Depression on the struggle for old-age security. Lanham, MD: Lexington Books.

Riley, Matilda W., in Riley, Jakob W. (2000): Age integration: conceptual in historical background. Gerontologist, 40 (3): 266–250.

Riley, Matilda W., in Riley, Jakob W. (1994): Age integration and the lives of older-people. Gerontologist, 34 (1): 110–115.

Rowe, John W., in Kahn, Robert L. (1999): Successful aging. New York: Dell Pub.

Turner, Bryan S. (1998): Ageing, status politics and sociological theory. The British Journal of Sociology, 40 (4): 588–606.

Twigg, Julia (2002): Bathing – the Body and Community Care. London: Taylor&Francis.

Walker, Alan (2012): The New Ageism. *Political Quarterly*, 21: 117–130.

Walker, Alan (2006): Reexaming the Political economy of Aging: Understanding the Structure/Agency Tension. V J. Baars, D. Dannefer, C. Phillipson in A. Walker (ur.): Aging, Globalization, and Inequality: 59–80. New York: Baywood Publishing Company.

Walker, Alan, in Maltby, Tony (2012): Active ageing: A strategic policy solution to demographic ageing in the European Union. International Journal of Social Welfare, 2 (Issue Supplement s1): 117–130.

Walker, Alan, in Naegele, Gerhard. (2009): Social policy in ageing societies: Britain and Germany compared. New York: Palgrave Macmillan.

Wilson, Gail (2001): Conceptual frameworks and emancipatory research in social gerontology. (Forum). Ageing and Society, 21 (4): 471–487.

World health report 2013: Research for universal health coverage. Dostopno prek: *http://www.who.int/whr/en/* (10. 5. 2014).

Zaidi, Asghar (2012): Exclusion from material resources: poverty and deprivation among older people in Europe. V T. Scharf in N. C. Keating (ur.): From Exclusion to Inclusion in Old Age: a global challenge, 71–88. Bristol, UK: Policy Press.

Summary

The purpose of this paper is to present the development of theories concerning social aspects of ageing in social gerontology and to define the value of its critical thought in maintaining the quality of life in old age in postindustrial societies. The reality in ageing societies at the beginning of the 21st century is that there is a trend of carrying into effect the politics of active aging, that do not always meet the needs and expectations of elderly people. Furthermore, the scientific knowledge that guides these policies is built on diverse theoretical approaches and research methods, and therefore gives considerably different answers to questions such as, who is an elderly person, what constitutes normal ageing, and who is responsible for quality of life in old age. Another specific of this field of scientific enquiry (gerontology) is its common but constantly changing paradigm (accepted perspective of ageing), with the latest one offering new insights into the diversity of ageing processes. Its critical strand especially strives to redress the previous assumptions of homogeneity of ageing processes among elderly people, with the development of approaches sensitive not just to diversity but also to inequalities in life in old age. Therefore this paper tries to answer two questions; first why is the diversity in contemporary ageing also a matter of social inequality, and second what this means for the welfare state, and its policies concerning ageing and living in old age, which should keep the quality of life in old age in its view.

To present and reflect on the scope of current gerontological knowledge that has its roots in social theories of ageing processes we chose a hermeneutic approach and conducted a literature review. The research was carried out using literature search database ScienceDirect and ProQuest; the key words used in the search were: social aspects of ageing, social gerontology, critical gerontology, quality of life in old age, and heterogeneity (diversity) and/in ageing. To obtain an answer on how social structure and culture contribute to the diversity of the ageing population we limited our search using key words ageism, social inequality, and social integration.

A critical analysis and synthesis of this material shows that the understanding of what "quality of life in old age" means in contemporary social gerontology is developing in two distinct schools of thought (they differ in epistemological predispositions). The more popular and leading school in the field theorizes on the diversity and the experiences

of ageing, and is built on functionalist perspectives in sociology and developmental psychology. Its approaches reveal more and more characteristics of successful (active, productive) ageing, and indicate the various means of how individuals and societies can make an active approach to their own ageing, with the aim to avoid old age (the period of dependence when the need for care emerges) for as long as possible. Another hypothesis of this school of thought is that the reason for the increasing diversity in the lifetime of a birth cohort is each individual's force to create their own lifestyle, and that this can hardly be restricted by the constraints of the social structures and culture placed upon persons as they grow older. From the sociological perspective the key issue that these approaches put forward is social inclusion of different social groups. In addition to these approaches the second, critical current reveals other social aspects of ageing in postindustrial societies. Central to the approaches taken by critical gerontology is the idea of socially constructed nature of later life; its established approaches study the experience of ageing from the perspective of political economy, and try to explain the differences in the ageing process, and what old age means to different social groups. They disclose the key role of the state in regulating and distributing individuals' life chances, and the subsequent differences between old people emerge as the consequence of the state's policies towards ageing and old age. To put it another way, they explore the influence of class, gender, race and other forms of socially or culturally based inequalities on the quality of life in old age. To further develop these insights, feminist gerontology adds the means to incorporate the issue of diversity in theory and research. All these approaches reveal that diversity is also a marker of inequalities in life chances.

The conclusion of this analysis is that the significance and circumstances of ageing have changed over the past decades, owing among other things to the changing relationship between old age and the welfare state. Critical gerontology sees these changes as a result of changed social conditions, and reveals that the idea of the welfare state is to promote an active aging policy. In its role as an advocate for elderly people living in postindustrial societies, social gerontology strives to address the needs of old age people by also addressing the issues of diversity, and social justice. This is a necessary precondition, especially if quality living in old age should be equally attainable for all social groups.

Podatki o avtorici:

Katarina Štebe
Knobleharjeva 18, 1000 Ljubljana
e-mail: *katarina.sstebe@gmail.com*

Pregledni znanstveni članek UDK 316.353-055.34

Nina Perger

MED QUEER TEORIJAMI, QUEER POLITIKAMI IN GEJEVSKO-LEZBIČNIMI GIBANJI

IZVLEČEK: Namen prispevka je analizirati queer politike in njihova teoretska izhodišča, queer teorije, in jih primerjati z identitetnimi politikami gejevsko-lezbičnih gibanj. Queer politike in queer teorije namreč opozarjajo na izključevalsko logiko identitetnih politik, saj slednje vključujejo le tiste subjekte, ki ustrezajo kriterijem specifičnih identitetnih kategorij. Queer disidentitete tovrstnim ekskluzivnim identitetnim kategorijam in konceptom (hetero- in homo-) normativnosti nasprotujejo in se postavljajo izven zamejujočih binarizmov v polju spola in seksualnega, svoje boje pa osnujejo na podlagi interesnega, ne identitetnega, združevanja. Queer politike in queer teorije s tem ponujajo upravičeno kritiko gejevsko-lezbičnih gibanj in vzpostavljajo alternative, koalicijske politike.

KLJUČNE BESEDE: queer teorije, queer politike, queer disidentiteta, gejevsko-lezbična gibanja.

Between queer theories, queer politics and gay and lesbian movements

ABSTRACT: The purpose of this paper is to analyse queer politics and their theoretical framework along with queer theories, and to compare them to the identity politics of gay and lesbian movements. Queer politics and queer theories are critical of the exclusionary logic of identity politics since the latter only include those subjects who meet the criteria for specific – gay and lesbian – identity categories, which serve as a basis for political representation in which non-normative subjects are excluded. Queer subjects are opposed to these exclusive identity categories and concepts of (hetero- and homo-) normativity by positioning themselves outside of identity binarisms in the field of gender and sexuality – in the case of queer disidentity queer politics and struggles are established on the basis of common interests, not identities. Queer politics and queer theories thus offer legitimate criticism of gay and lesbian movements.

KEY WORDS: queer theories, queer politics, queer disidentity, gay and lesbian movements

1. Uvod

Queer teorije in politike nastanejo kot odziv na šibke točke identitetne politike, ki je od gejevske osvoboditve naprej značilna za gibanja LGBT. Slednja so zaradi izpeljevanja iz identitetnih konstruktov nujno zamejena oziroma vključujoča le do tistih subjektov, ki ustrezajo identitetnim normativnim pogojem, medtem ko so ostali »seksualni odpadniki« (Bornstein 1994) iz omenjenih gibanj izključeni, niso reprezentirani in predstavljajo margino znotraj margin. Gibanju LG(BT) se s strani queer teorij in politik očitajo asimilacijska naravnanost, konservativnost in podrejanje heteronormativom oziroma zahtevam in pričakovanjem družbene večine. Nasproti hetero-homonormativnosti obstoječim gejevsko-lezbičnim gibanjem queer teorije in politike postavljajo idejo koalicijske/dialoške politike, v središču katere je subjekt, pozicioniran izven binarizma homo-hetero in spolne dihotomije – subjekt, ki tovrstnim identitetam z videzom nespremenljivosti in fiksnosti nasprotuje tako, da se postavi zunaj njih, v prostor nedefiniranega, fluidnega, nejasnega.

Namen prispevka je analizirati razkorak med identitetno politiko gejevsko-lezbičnih gibanj na eni in koalicijsko/dialoško queer politiko na drugi strani ter razmisliti, kako se lahko tako različna koncepta političnega udejstvovanja, ki sta na ravni teorije praktično nekompatibilna, v praktičnem življenju in političnih bojih potencialno dopolnjujeta oziroma krepita kritični učinek. Ob tem skušam upoštevati tudi izzive, s katerimi se srečujejo queer teorije in politike oziroma disidentiteta queer. Tovrstni izzivi se osredotočajo predvsem na točke neenake dostopnosti disidentitete queer, ki jo prečijo s strani queer teorij nenaslovljene modalitete, in abstraktnost queer teorij, ki se v prakso prevaja kot nezadostno upoštevanje realnih učinkov delovanja družbenih institucij, ki subjekta naslavljajo znotraj določenih identitetnih kategorij. Zastavljeni namen presega prispevek, hkrati pa s tem opozarja, da so omenjene teme in razkoraki nekaj, kar je v Sloveniji treba še raziskovati, saj bo tema – ob okrepljeni prisotnosti queer gibanj – vedno bolj aktualna.

2. Od gejevsko-lezbičnih gibanj do queer politik

2.1 Od gejevske osvoboditve do gejevsko-lezbičnega gibanja po etničnem modelu[1]

Queer politike zastopajo podobna gesla kot tista, ki so vodila »gejevsko osvoboditev« v 70. letih prejšnjega stoletja v obliki gibanja *Gay liberation front* (GLF) s primarnim ciljem seksualne in spolne osvoboditve ob predpostavki subjektu inherentnega polimorfnega in androgenega značaja, torej s ciljem destrukcije spolnih in seksualnih binarizmov, ki individuuma zamejijo v ekskluzivne homo/hetero in feminilne/maskuline vloge.[2] »Gejevska osvoboditev« na začetku 70. let 20. stoletja zagovarja »ideal

1. Kratek pregled gejevsko-lezbičnih gibanj, obravnavanih v prispevku, vključuje gibanja, ki so se od 1970. let naprej razvijala in dogajala v ZDA.
2. Hkrati pa gejevska osvoboditev zavrne vključitev transspolnih oseb, deloma tudi zaradi tega, ker se je slednja v takratnem obdobju »zdravila« le pod pogojem, da je oseba po zdravljenju

resnične koalicijske politike, politike, ki presega legitimacijo homoseksualne identitete, politike, ki gradi na re-kreiranju teles in vsakdanjega življenja« (Nicholson in Seidman 1995: 5) ter poziva k transformaciji družbenih odnosov do spola in seksualnosti prek osvobajanja zatirane biseksualne potencialnosti v vsakem individuumu, potisnjene v navidezen neobstoj zaradi binarnih kategorij homo/hetero, ki so v obdobju gibanja že prepoznane kot zamejujoče, umetne in socialno konstruirane ter kot take denaturalizirane (Jagose 1997).

Kljub osnovni predpostavki gibanja – osvoboditev za vse – se je gibanje GLF že sredi 70. let borilo z notranjimi razdori, paradoksno ravno zaradi dominantnosti homoseksualnih belih moških, katerih primarna politična agenda se preusmeri na izgrajevanje skupnosti in pridobivanje civilnih pravic. Gibanje GLF se razcepi z nastankom lezbičnega feminizma,[3] ki se na podlagi močno esencializiranih identitet ženske in lezbijke distancira od bojev gejev ter biseksualnih in transspolnih oseb (Monro 2006).

Od 1970. let naprej se torej revolucionarna politika gejevske osvoboditve postopoma pretvori v politiko, ki skuša čim bolj ustrezati prevladujočim družbenim normam. Tovrstna »asimilacija« je mogoča na podlagi fiksne, stabilne in koherentne (politizirane) identitete geja in lezbijke (Agar 2013; Fouz-Hernandez 2013; Hall 2003; Jagose 1997; Monro 2006; Rollins in Hirsch 2003; Seidman 1993; Weeks 2000), percipirane kot nujne za izgradnjo skupnosti in zastopanost v polju reprezentacijske politike (Jagose 1997). Iz *modela etnične skupnosti* (Jagose 1997; Seidman 1993; Seidman 1997: Stein in Plummer 1994), ki ga sredi 1970. let (tj. po gejevski osvoboditvi) prevzamejo gejevsko-lezbična gibanja, so tako izključene raznolike seksualne prakse in fluidnost identitet, zaradi česar je etnični model gibanja LG do konca 1980. let že izpostavljen močnim kritikam s strani subjektov, izključenih zaradi homonormativnih nocij (Collins in Talcott 2011; Giffney 2009), v okviru katerih se vzpostavljajo nove meje med diametralnim, medsebojno pogojenim *normalnim in patološkim* (Canguilhem 1987) ter v novi dialektiki vzpostavljajo »dobrega, družbeno nenevarnega geja« (*good gay citizen*, Bell in Binnie 2000: 23) na eni strani in polimorfnega perverzneža,[4] tj. *seksualnega odpadnika* (Bornstein 1994) na drugi. Slednji zdaj v hierarhiji seksualnosti, razdeljeni tudi na »dobre« in »slabe« seksualne manjšine, vse bolj predstavlja enako sprevrženo, nevarno manjšino, kot jo je v preteklosti podoba homoseksualne osebe

»postala« heteroseksualna – v ozadju gejevsko-liberacijske izključitve transspolnih oseb je bil torej strah, da se tako »zdravljenje« subtilno uporablja tudi v namene »zdravljenja« potencialno homoseksualnih transspolnih oseb, ki so v 1970. letih ustanovile gibanje *Street Transvestite Action Revolutionaries* (Monro 2006: 93).

3. Identiteta lezbijke in ženske se združi v identiteto lezbične feministke in med drugim izhaja iz prepričanja, da transženske niso »prave« ženske in da so biseksualne osebe izdajalci/-ke, saj še vedno uživajo privilegije heteronormativnosti (Monro 2006). Na tej točki se v kontekstu lezbičnega feminizma pokaže problematičnost cisnormativnosti, katere norma – cisspolnost – reproducira »binarno delitev ljudi na moške in ženske na podlagi ob rojstvu določenega spola« (Koletnik 2014).
4. Paradoksno je zdaj polimorfno seksualen značaj – v 70. letih percipiran kot izjemno revolucionaren in subverziven – tisti, ki je v etničnem modelu argument ekskluzije individuumov, ki ne ustrezajo hetero-homonormativom (Daumer v Jagose 1997: 65).

(Rollins in Hirsch 2003). S poudarjanjem pomena spola objekta privlačnosti, ki se obravnava kot temeljna kategorija seksualne in socialne identitete (Seidman 1993; 1995; 1997) se vzpostavi homoseksualni subjekt s privlačnostjo do objekta istega spola, ki privilegira »dolgotrajne monogamne, intrageneracijske, intrarasne romantično seksualne in intimne odnose« (Seidman 1997: 150) ter vzpostavlja hierarhijo prek poskusa normalizacije seksualnosti v okviru kategorij hetero-homo in devalorizacije vseh ostalih seksualnih praks, poželenj in fantazij ter seksualnih odnosov, izključenih iz normativnih socialnih navad, dominantnih reprezentacij in političnih strategij. V ozadju konstruktov hetero- in homoseksualnosti stoji reprodukcija spolne dihotomije, usidrane v izključevalski logiki ali – ali, torej ali moški ali ženska, v kateri so ostale pozicije subjekta v polju spola percipirane kot patološke.

Gejevske in lezbične skupnosti so tako usidrane v konceptu stabilne homoseksualne identitete, ki se pri samolegitimaciji opira na iste socialne mehanizme nadzora kot heteroseksualna večina v relaciji do gejev in lezbijk, tj. normalizacija, delujoča prek utišanja, marginaliziranja in patologiziranja razlik (Seidman 1997) ali – kot zapiše Winnbust (2006: 19): »Pojav ‚homoseksualne identitete' in homoseksualne identitetne politike je ultimativno samo še eno orodje falične belosti.« Homonormativom neustrezajoči subjekti kritizirajo gejevski in lezbični mainstream, v katerem »gej« pomeni »izkušnje bele urbane kulture srednjega razreda, organizirane okoli spolnosti, konzumerizma in civilnih pravic« (Seidman 1993: 120), za doseganje legitimacije agende socialne inkluzije pa se naslanjajo na logiko moralnosti seksualnega vedenja oziroma na normalnost homoseksualnosti s sklicevanjem na modernizirano znanstveno-medicinsko znanje (Seidman 1997: 16) – gibanja se pretvorijo v instrument normalizacije gejev in lezbijk ter marginalizacije ostalih »seksualnih odpadnikov«.

2.2 Queer politike in queer teorije

V sredini 1980. let, v obdobju krize aidsa, se poprejšnja konfliktna heterogenost znotraj gejevsko-lezbičnih gibanj začasno preseže, kot odziv na homofobne politike javnih institucij pa se v ZDA vzpostavita dve organizaciji: ACT UP (*The AIDS Coalition to unleash power*), ki deluje pod gesloma *tišina = smrt* (Shepard 2010: 73) in *akcija = življenje* (prav tam: 132), in Queer nation (QN)[5] (Halberstam 1993; Hall 2003; Warner 1999).

Organizaciji s svojimi nekonvencionalnimi političnimi akcijami ustvarjata razkorak med gejevskimi in lezbičnimi gibanji, ki svojo energijo usmerjajo v pridobitev »hetero« pravic za udejstvovanje v zatirajočih (imperialističnih, seksističnih) institucijah (zakonska zveza, vojska ...), in novo, »postmoderno« *in-your-face*, konfrontacijsko – queer politiko z geslom *we're here, we're queer – get used to it* (Gamson 1995: 395; Hall

5. Zanimivo pri tem je, da Queer nation hkrati opozarja na konstruiranost identitet, ki naj bi individuuma vedno že zamejevale, in promovira fluidnost, ne-usidranost subjekta, v svojem imenu organizacije pa se poslužijo koncepta »nation«, nacije, ki je ravno tako socialno konstruirana in za subjekta nujno zamejujoča. Socialno konstruiranost nacionalnosti in nacionalnih meja obravnavajo že drugi avtorji, izven polja queer teorije, npr. Pikalo, Ilc in Banjac (2011).

2003: 53; Hoogland 2000: 166; Kirsch 2001: 33), torej politiko, ki nasprotuje omenjenim institucijam, jih skozi konkretne akcije in demonstracije v javnih prostorih subverzira ter ustvarja antiasimilacijske pritiske (Collins in Talcott 2011). Omenjena politika izvira iz prej omenjenih organizacij, kamor se med delovanjem vključuje sicer majhno število mladih aktivistov in aktivistk, je pa zanje značilno, da prihajajo iz urbanega, študentskega oziroma akademskega okolja – ravno ta populacija predstavlja povezavo med radikalno aktivistično zavestjo in radikalno teoretizacijo, ki kmalu postane znana kot queer teorija (Hall 2003), osnovana na poststrukturalističnem jeziku (Garber 2006; Namaste 1994; Parisi 2009; Plummer 2003; Seidman 1997); ki se s temeljnimi besedili queer teoretičark uspešno vključi v akademsko okolje.[6]

Queer politike zagovarjajo seksualno samodeterminacijo za vse in se ne podrejajo singularnim identitetam (Shepard 2010; Warner 1993); biti queer je identiteta brez esence, pomeni *po-glagol-iti pridevnik* queer (v *to queer* – ‚poqueerjenje‘) (Winnbust 2006). Bistvo queer politik lahko strnemo v poskus preseganja dialektike *heteroseksualnost – homoseksualnost* s politiko (dis)identifikacij na strani nenormativnega kot odpora proti normativnim konstruktom, ki zamejujejo alternative identitetne pozicije v produkciji foucaultovskega *disciplinirnega telesa* (Foucault 2004). Queer teorije izpostavljajo in problematizirajo stabilno in poenoteno nocijo identitete oziroma razkrivajo normalizirajoče in disciplinske mehanizme politike seksualnih identitet (Seidman 1997) – v tem kontekstu lahko torej homoseksualnost[7] razumemo kot tisto hrbtno plat, ki pravzaprav šele omogoča konstrukcijo heteronormativnosti, saj se vsaka identiteta konstruira in vzpostavlja relacijsko (Bower 1994; Butler 2001) na osnovi razlike *od drugega*, fundamentalne diametralnosti »normalno – patološko« (Canguilhem 1987): heteroseksualnost je torej heteroseksualnost ravno toliko, kolikor obstaja jasna razločitev od homoseksualnosti.

Na tej točki lahko vpeljemo tudi dialektiko *gospodar – hlapec*, kot jo konceptualizirata Adorno in Horkheimer (2006), pri čemer izpostavljata hlapčevstvo v obratni vlogi, tj. hlapec je tisti, ki z lastno podreditvijo gospodarju slednjemu daje moč; v ozadju potemtakem stoji predpostavka, da je v tej dialektiki pravzaprav hlapec tisti, ki je paradoksni *gospodar* odnosa, ki konstituira in reproducira oblastno razmerje, ki traja toliko časa, kolikor se element v podrejenem položaju prepoznava kot podrejenega. Slednje queer teorije in politike aplicirajo v kontekst homoseksualnosti, kjer se z identitetnimi pozicijami geja in lezbijke individuum podreja identitetnim normativom (ki homoseksualnost vzpostavljajo kot patološko (narobno) plat normativnega) in si

6. To so po navedbah Seidmana (1995: 116–141) predvsem: Epistemology of the closet (Kosofsky Sedgwick 1990), Gender trouble (Butler 1990) in Essentially speaking (Fuss 1990). Prvič pojem »queer« v teoriji uporabi de Lauretis leta 1989 (Calvin 2009; Garber 2001; Hall 2003; Jagose 1997; Kirsch 2001), ki kasneje zapiše, da je cilj koncepta queer transgresiranje in transcendiranje ali pa vsaj problematizacija pojmov lezbijka in gej (de Lauretis v Garber 2001).
7. Sara Ahmed (2006) pri tem izpostavlja dejstvo, da je zgolj homoseksualni subjekt tisti, ki je *spolno usmerjen*, heteroseksualnost je – podobno kot velja za družbeni spol moškega – tisto univerzalno in nevtralno, pri katerem ni potrebe po dodatnem definiranju.

prizadeva preseči oblastno razmerje z lastno heteronormalizacijo. S sklicevanjem na podobnost z oblastnim polom (heteronormativnost) negira inherentne razlike in prelome znotraj juridično vzpostavljenih identitetnih kategorij, ki ne le reproducirajo oblastno razmerje znotraj okvira hetero-homo (Butler 2001), temveč tudi proizvajajo vse tiste subjekte, ki se v omenjeno diadno razmerje zaradi poudarjenih – z oblastnim diskurzom patologiziranih – razlik ne morejo ali ne želijo pozicionirati. Znotraj diade nepozicionirani mnogoteri subjekti, katerih seksualne prakse, vedenja, fantazije (ipd.) ne dosegajo hetero-in-homo-normativnih zahtev in pričakovanj (npr. S/M-prakse, nemonogamno seksualno razmerje) (Sullivan 2009; Weeks 2002) glede uspoljenosti in seksualnosti, ki je znotraj diade zreducirana na genitalno seksualnost in jasne enokategorialne spolne preference,[8] se tako znajdejo v novem polju »perverznega, patološkega«.

Butler (2001) pri tem opozarja, da je v konstruktu spolne usmerjenosti nujno vključen tudi koncept spola: izključevalnost spolnih kategorij, ki omogoča identifikacijo (in reprezentacijo) subjekta (moškega *ali* ženskega spola), napaja tudi diadnost kategorij seksualnosti (heteroseksualnost *ali* homoseksualnost). Z dekonstrukcijo koherentne, stabilne identitete, reproducirane s subjektovim performativom, Butler (2001: 18) ruši koncept spola s teoretizacijo slednjega kot radikalno neodvisnega od biološkega. Spol s tem postane *prosto drseč izum* (prav tam: 18), saj Butler (prav tam) razbije vzročno-posledično povezavo, ki veže biološki (vzrok) in družbeni spol (posledica oziroma učinek), ter razkrije, da je biološki spol vselej že družbeno konstruiran, z biologizacijo spola pa se z obratom legitimizira družbena spolno specifična pričakovanja (učinek se prekrije z vzrokom): družbeni spol torej nastopa kot utemeljevalna iluzija identitete (Butler 2001: 46). V tem kontekstu podobno tematizira tudi Bourdieu (2010) s konceptom dehistorizacije učinka družbenih institucij, ki skozi naturalizacijo spolov in razlik med spoloma ustvarjajo varljivo domačnost, ki napaja tudi heteronormativnost oziroma heteroseksualizacijo želje. Heteronormativnost se torej vpeljuje s trojno, medsebojno pogojeno konceptualizacijo biološkega spola = družbeni spol = heteroseksualna želja, zapisana matrica pa je utrjena s konceptualizacijo identitete kot nespremenljive, koherentne in stabilne identitete, ki se vzpostavlja, reproducira, osmišlja in legitimira s performativnimi dejanji oziroma ontoformativnimi (telesno-refleksivnimi) praksami (Connell 2012) in retrospektivnimi razlagami subjektov (Braidotti 2011; Butler 2001).

2.2.1 Queer disidentiteta

Iz dekonstrukcije stabilne identitete (v polju spola in seksualnega), ki se vzpostavlja v odnosu do in vedno prek izključevanja Drugega, izhaja potencial queer teorij, tj. v zavrnitvi identitete, osnovane v polju homoseksualnosti, ter v disidentitetni lociranosti izven omenjenih binarizmov in zamejujočih dialektik, v polju prelomov, partikularnosti in momentarnosti (Braidotti 2011): queer disidentiteta je torej antiidentiteta oziroma, natančneje formulirano, antiidentiteta, kot jo proizvajajo oblastni mehanizmi,

8. Tudi biseksualna spolna usmerjenost je zaradi svoje »nejasnosti« glede spolne preference objekta privlačnosti oziroma »pretirane inkluzivnosti« podvržena tako imenovani »bifobiji«, tudi s strani gejevsko-lezbičnih gibanj (Monro 2006).

antikoherentna-stabilna-nespremenljiva-identiteta, ki kategorično zamejuje polje vizij ter s tem tudi (z)možnosti uporov in odporov, transgresij. V tem kontekstu R. Braidotti (2011) opozarja na nesmiselnost utopičnih vizij subverzivnosti (v) seksualnosti izven polj moči in dominance[9] ter poudarja, da moramo misliti subverzijo znotraj tega polja, znotraj regulativnih struktur, ki jih queer z reapropriacijo in redefinicijo koncepta, uporabljenega kot žaljivko za homoseksualne osebe (Johnson 2010; Severson in Stanhope 1998), izziva z disidentitetnim pozicionaniranjem subjekta ter tako predstavlja strategijo za destabilizacijo individualne in kolektivne identitete (Gamson 1995).

S tem ko subjekt prevzame disidentiteto queer , pravzaprav ne zavzame nobene jasne, točne družbene pozicije v medsebojno pogojenih družbenih identitetnih kategorijah, je označevalec, katerega vsebina se – idealno – polni individualno, od spodaj navzgor in mimo (represivnih) identitetnih kategorij, pri čemer temelj pozicije predstavlja nasprotovanje režimom normativnosti. Queer torej vzpostavlja tiste momente, ki jih Davies (2006) – sicer v kontekstu oblikovanja spolne identitete – poimenuje *sinkope*, momente pretresa in refleksivne kritičnosti, ki jih moramo (kot izpostavlja tudi Ahmed 2006) (znati) izkoristiti: transformiranje obstoječih regulativnih struktur je odvisno od tega, kaj uspemo narediti s temi momenti, saj slednji sami po sebi struktur še ne spreminjajo. Potrebna je socialna refleksija, ki jo lahko razumemo v bourdieujevskem smislu uzrtja struktur habitusa, ki vedno že omejujejo individualno odzivanje, vedenje in delovanje, tudi z izločitvijo vseh »čudaških« delovanj ter samokonstitucijo kot druge narave, utelešene, a pozabljene zgodovine. Z uzrtjem teh struktur, njihovo ozavestitvijo jih šele lahko začnemo presegati in spreminjati, saj je igra razkrita kot arbitrarna, kot umetni družbeni konstrukt (Bourdieu 2002).

2.2.2 Queer disidentiteta v Sloveniji: Težave z reapropriacijo

V Sloveniji zaradi »uvoženosti« koncepta queer pri »prevajanju v prakso« nastopi problem manka vsebinske zgodovine »queer«, kot je značilna za angleško govoreča okolja (tj. žaljivka za homoseksualne osebe). Disidentiteta queer je v Sloveniji tako v večini primerov v praksi privzeta prek top-down relacije, tj. iz akademskih in/ali aktivističnih okolij, kar dostopnost disidentitete queer in njen kritični potencial močno zmanjša, tudi zaradi »neustreznih« branj s strani okolja: disidentiteta queer ima pogosto učinek le med seksualnimi in spolnimi manjšinami oziroma tistimi individuumi, ki so že seznanjeni s pomenom queer, sicer prevlada oziroma se sproži proces »branja« queerovstva kot identitete seksualne manjšine (na mesto queerovske vsebine, kot jo razume

9. V kontekstu oblikovanja spolne identitete, kjer se gradi utopija preseganja spolov oziroma vzpostavljanje nevtralnega, univerzalnega spola, razrešenega negativnih konotacij in omejitev, R. Braidotti (2011) zapiše, da obstaja precejšnja nevarnost (ponovnega) zdrsa ženske v moško univerzalno. Na podobno nevarnost »spolne nevtralnosti« v navezavi na kapitalizem opozarja tudi T. Rener (2007): rezultat kapitalistične mantre individualnih, deklarativno spolno nevtralnih sposobnosti je namreč nova moška elita, ki jo označuje »transnacionalna podjetniška moškost«, kjer velja, kot zapiše T. Adorno (2007: 100): »/N/amesto da bi moška družba rešila žensko vprašanje, je svoj lastni princip tako zelo razširila, da žrtve tega vprašanja sploh ne morejo več postaviti.«

samoidentificirani subjekt, namreč stopi branje queer pred izvršeno reapropriacijo in vsebinsko prevetritvijo, tj. gej/lezbijka/»seksualni odpadnik«) ali pa se queer prevaja oziroma misli zgolj kot »želja po neopredeljevanju«, s tem pa subverzivni potencial queer politik oziroma individualnih praks v širši družbi precej oslabi in se oddalji od potenciala, ki ga obravnavajo queer teorije.

Ob tem se lahko upravičeno vprašamo, kakšen je lahko v tem trenutku potencial disidentitete queer, ko pa se v trenutku uporabe tudi znotraj skupnosti LG(BT) lahko razkroji in razpade zgolj v »neopredeljevanje«, v neko lagodno identiteto, umanjka pa globlje razumevanje queerovstva, tisti *zakaj neopredeljevanje*?, torej tisti element, ki v queer politikah pravzaprav nosi večjo težo subverzivnega potenciala. Problem pomanjkanja za angleško govoreča okolja značilne vsebinske zgodovine je predvsem v tem, da queer v Sloveniji ne nujno pomeni »jeznega queera«, ki ne želi pristajati na kompromise (*We're here, we're queer, get used to it'*) v nasprotju s »konzervativnimi in asimilacijskimi« gejevskimi in lezbičnimi gibanji, kot jih dojemajo queer gibanja, temveč se lahko queer bere kot lagodna pozicija. Obstaja torej verjetnost, da queer zgolj nadomesti identitete geja in lezbijke, a brez kritičnega potenciala, ki je sicer značilen za queer pozicije.

3. Med queer politikami in gejevsko-lezbičnimi gibanji

Jasno zamejena – in tako izključujoča – identiteta je v primeru gibanj LG(BT) sicer očitno politično učinkovita, s tega vidika pa nekateri avtorji in avtorice pozivajo k strateškemu oziroma operacionalnemu esencializmu (Spivak v Braidotti 2011; Gamson 1995; Spivak v Shepard 2010), ki izpostavlja pomen koherentne identitete s kolektivnim ozadjem za potrebe politične reprezentacije in doseganja politične enakopravnosti. Queer, na drugi strani, omenjene identitetne postavke zavrača in uvaja afinitetno – ne identitetno – polje političnega, vzpostavljenega na podlagi interesnega povezovanja z namenom zastopanja interesov v lezbično-gejevskih identitetno utemeljenih reprezentacijskih politikah izključenih subjektov (Phelan 1995), ne glede na njihove spolne, seksualne, razredne in druge razlike, ki v glavnem delu asimilacijskega gejevskega in lezbičnega aktivizma predstavljajo tiste prečne modalnosti, ki definirajo vključenost (srednji razred belih gejev in lezbijk) in izključenosti.

3.1 Izzivi queer teorij in politik

Glavni izziv queerovstva je (ob preizpraševanju *vsebine* kolektivnih identitet) torej preizpraševanje in problematiziranje *politične uporabnosti* spolnih in seksualnih identitet, ki reproducirajo obstoječa razmerja moči. Queer se proti tovrstni reprodukciji bori z lastno odprtostjo in nejasnostjo, ki je prignana do te mere, da sta tako vsebina identitete kot tudi ideja o njeni koherentnosti, fiksnosti, naravnosti in osrednjosti za subjektovo vsakdanje (politično) življenje prignana do nesmisla (Gamson 1995).

Ob tem queer teorije – zaradi nevarnosti samozamejevanja – ne ponujajo konkretnih potencialnosti oziroma vizij, temveč obstanejo v omenjenih momentih subjektove fluidnosti, disidentitetne odprtosti in transgresije, pri tem pa pozabljajo na elemente

vsakdanjega življenja ter učinke delujočih družbenih institucij in norm, ki queer politike oziroma njihove potenciale močno zamejujejo ali, kot zapiše Green (2002: 530): »/N/e pomaga mu, da citira /Judith/ Butler in protestira, da je njegova identiteta multipla in nestabilna, ko je soočen s homofobnim nasiljem (ali s homofobnim stanodajalcem ali delodajalcem).« Zavračanje ideje fiksne in koherentne identitete se mestoma torej kaže kot »privilegij *par excellence*« (Winnbust 2006: 135), dobrina, udobje, ki si ga oseba, subjekt nasilja in zunanje prisilne identifikacije ne more privoščiti (Shimizu 2007), saj živimo politično realnost učinkov identitetnih kategorij (Patton 1993). Obstaja nevarnost, da queer v praksi postane le neenako dostopna nova »intelektualna-šik identiteta« (Penn v Samuels 1999: 93), do katere imajo dostop subjekti, locirani v akademskem »slonokoščenem queer stolpu« (Weeks 2000: 7) ali vsaj blizu njega.

Queer teorije in politike zagovarjajo premik od identitetnih k dekonstruktivnim politikam (Garber 2006), hkrati pa ob sočasnem slavljenju individualnih razlik znotraj disidentitet queer paradoksno pozabljajo na modalnosti, ki določenim individuumom preprečujejo oziroma onemogočajo zavzemanje disidentitete queer. Queer torej v praksi predstavlja neenakomerno dostopno disidentiteto, dosegljivo določenemu segmentu radikalno seksualnega, mladega, akademskega in urbanega prebivalstva, za katerega identiteta geja in lezbijke predstavljata *togo staro moderno* v nasprotju s fluidnim, postmodernim, oboroženim z abstraktnim poststrukturalističnim jezikom, kateremu lahko očitamo odcepitev od konkretnega, materialnega (Stein in Plummer 1994). Opozicija normativnim strukturam s queer v svoji igri s »prosto plavajočimi označevalci v tekstu« (Stein in Plummer 1994: 184) pogosto pozablja in spregleduje realnost delovanja družbenih institucij, ki so v svojih učinkih še vedno – kljub poskusom subverzije queer teorij in politik – seksistične, rasistične ipd. (Plummer 2003). Zdi se, da queer disidentiteta, kot je predstavljena v akademski produkciji ob klicu k individualnim razlikam in nevpenjanju v »zamejujoče« kolektivne identitete, paradoksno vzpostavlja koherenten in enoten subjekt queer, ki v svojih izbirah resnično ni omejen, a ne zaradi nepozicioniranja znotraj rigidnih identitet, temveč zaradi dostopnih resursov, ki te izbire pravzaprav šele omogočajo. Ko queer teorije in politike slavijo razlike brez njihovega imenovanja in fiksiranja, jih pravzaprav v odsotnosti in tišini reproducirata (Seidman 1993). Avtorji in avtorice pri tem izpostavljajo predvsem spregledane modalnosti spola, rase, etnične pripadnosti in razreda, pa tudi osi urbano–ruralno ter generacijske razlike, ki ustvarjajo hierarhizacije znotraj queer disidentitet (zaradi katerih se Queer nation kot primarna in prototipska raven queer politik kmalu po začetku začne drobiti v ženske in druge podsekcije)[10] (Garber 2001, 2009; Halberstam 2004; Humphrey 1999; Jackson 2006; C. R. Johnson 2013; Khayatt 2002; Kirsch 2001; McLaughlin 2006; Monro, 2006; V. K. Namaste 1999; Samuels 1999; Seidman 1994; Sullivan 2009).

Za disidentiteto queer lahko velja, kot zapiše Kirsch (2001), da je politično zreducirana na življenjski stil, ki ga označuje sprejemanje raznolikosti, ne pa nujno

10. Zaradi notranjih drobitev v queer politiki tudi Theresa de Lauretis zavrne povezavo teoretskega koncepta queer z organizacijo Queer Nation oziroma queer politiko (Namaste 1994, 1999).

tudi aktivno zagovarjanje slednje v širši družbi. Queer lahko postane komodificiran življenjski stil, zreduciran na individualno mikroraven, saj izhodiščno točko upora in odpora predstavlja individuum, s tem pa queer politike (in teorije), kot zapiše Kirsch (prav tam), pravzaprav služijo ciljem poznega kapitalizma, tj. razkroju skupnosti, katere obstoj je pogojen z identifikacijo na skupni osnovni bazi oziroma na skupnih potezah vključenih subjektov.

Na drugi strani lahko v ozadju Kirscheve teze (prav tam) razberemo implicitno predpostavko, da se lahko skupnost v polju seksualnosti gradi le ob jasnih, enoznačnih identitetnih kategorijah (lezbijka, gej ...), ne pa tudi na skupnih interesih in vrednotah oziroma miselnosti, ob tem pa je politično udejstvovanje enoznačno zreducirano ob hkratni predpostavki, da imajo vsi geji in lezbijke enake (homoseksualne?) interese, želje in politične cilje. Omenjena predpostavka, ki jo v ozadju reproducira tudi Kirsch (prav tam), je bila ravno osrednje gonilo razcepitve gibanj na »asimilacijska« lezbično-gejevska na eni strani in queer gibanja/politike na drugi. Tovrstno neustrezno enačenje kolektivne identitete, skupnosti in politične aktivnosti sicer učinkovito presegajo nova družbena gibanja (ki jih lahko v kontekst queer politik prevedemo kot koalicijska gibanja/politike), ki se interesno oziroma problemsko povezujejo, pri čemer so osnovna mobilizacijska sila (vsaj nekateri skupni) interesi, vrednote in miselnost, ne pa kolektivna identiteta. Nova družbena gibanja preizprašujejo in izpostavljajo tako medskupinske kot tudi notranje razlike (Cole in Luna 2010; Cortese 2006; Ghaziani 2011; Kirsch 2001; Lott 2000), pri tem pa queer teorije takšne notranje refleksivnosti doslej niso pokazale. Queer teorije v ozadju razkrivajo, da je totalna inkluzija vseh seksualnih razlik znotraj queer disidentitet pravzaprav mogoča le ob njihovem paradoksnem izbrisu skozi nenaslavljanje razlik kot takih in njihovih institucionalnih učinkov oziroma materialnosti: »Brez materialnosti, brez razlik ni kontakta ali skupnosti, le paradoksna izolacija istosti« (Adams 2002: 16). Slednje se kaže tudi v odsotnosti marginaliziranih seksualnih odpadnikov tudi znotraj queer teorij, ki se v večji meri dotikajo in vključujejo tiste subjekte, ki so vključeni v seksualna vedenja in praske z objektom istega spola, ne vključujejo pa subjektov, vpletenih v nemonogamna razmerja, subjektov, vključenih v seksualne prakse z objektom različnega spola, tj. *heteroqueer*, ki v teoretskih besedilih ni nikoli prisoten (Mock 2003),[11] in drugih subjektov, udeleženih v marginaliziranih seksualnih praksah.

V svoji abstraktnosti queer teorije namreč pogosto ne upoštevajo, da je subjekt kljub samodisidentificiranju še vedno podvržen zunanjim identifikacijam in zunanjemu pripisovanju pomena identitete ter realnih učinkov le-tega. Disidentiteta queer ne odloži ali prepreči diskriminacije, ki se dogaja na osnovi subjektovih seksualnih praks in vedenj ali na podlagi drugih osebnih okoliščin, ki jim družbeno okolje že pripisuje določen – negativen – pomen. Queer ne more nastopati kot pozicija, ki sama na sebi izniči učinke družbeno-institucionalnega ustroja, posledično pa so queer subjekti vedno že podvrženi določenim in zanje specifičnim vplivom, ki jih queer teorije v svojih

11. Izjema je Butler (1993: 175), ki heteroseksualne osebe v koncept queer vključi na podlagi njihovega nasprotovanja homofobnim politikam.

abstraktnih in nikoli konkretiziranih subverzivnih vizijah ne zaznavajo, priznavajo in problematizirajo.

3.2 Queer dilema: Med identitetno politiko in dekonstruktivno politiko

Queer teorije pri izpostavljanju moči samoindentifikacije pogosto spregledajo tako imenovane prisilne interpelacije, identificiranje subjekta »od zunaj«, hkrati pa velja, da je ravno identitetna kategorija istospolno usmerjene osebe središče oblastnih razmerij, pa tudi učinkovitega (z vidika doseganja enakopravnih civilnih pravic, ne pa tudi z vidika zastopanosti raznolikih interesov) političnega aktivizma, osnovanega na identitetni politiki (Gamson 1995). Butler (2001) v tem kontekstu političnega aktivizma postavi koalicijsko/dialoško politiko kot alternativo identitetnim politikam ter preizprašuje pomen enotnosti in solidarnosti za naslavljanje političnih zahtev. Poudarja, da z odprtimi koalicijami omogočamo vzpostavljanje in razpuščanje identitet, ki se glede na namene izmenično vpeljujejo in opuščajo ter tako dopuščajo notranjo kompleksnost in se ne podrejajo »normativnemu telosu zaključene definicije« (Butler 2001: 28).

Koalicijsko politiko torej poganja »*pripoznana* fragmentacija, kjer enotnost /…/ ni niti predpostavljena niti zaželena« (prav tam: 27; poudarek avtorice). Ravno vzpostavljanje take politično aktivne, notranje kompleksne in fragmentirane politike je cilj queer politik. Z analizo preteklih bojev seksualnih manjšin, ugotovimo, da je gejevska osvoboditev v 1970. letih, ki je zastopala podobne kritične ideje kot queer teorije danes, neuspela ravno zaradi nezmožnosti ustreznega naslavljanja notranjih razlik, iz česar so kasneje izhajali razkoli, ki so gibanje gejevske osvoboditve onemogočili in hkrati omogočili vzpon lezbično-gejevskih gibanj po etničnem modelu skupnosti. Nasproti tovrstni identitetni politiki torej queer postavlja koalicijsko politiko, ki je ne razume le kot strateško povezovanje različnih skupin na podlagi skupnega interesa niti kot iskanje končne politične enotnosti, temveč kot *afiniteto* (ne identiteto) med subjekti, ki hkratno posedujejo multiple, tudi konfliktne identitete in lokacije (Haraway v Phelan 1995). Namesto identitete kot osnove gibanja queer politike torej uvajajo skupne vrednote, želje in cilje (Phelan 1995).

3.2.1 Queerdom?

Queer koalicijske politike ne pomenijo nujno totalne dekonstrukcije/destrukcije identitet geja in lezbijke; slednje še vedno lahko razumemo kot *enega izmed načinov* prihodnjega doseganja queer stanja, v kolikor se gejevsko-lezbični aktivizem ne ustavi le pri afirmiranju identitet, temveč »usidranje« teh identitet razume kot vmesno točko, mehanizem doseganja končnega queer stanja, tj. dekonstrukcije spolnih identitet in identitet v polju seksualnega (Moon 2012). Če je queer politika skupaj z ostalimi potencialnimi aliansami zmožna podati pozitiven odgovor na vprašanje, »ali se lahko odločimo, da smo zavezniki, in ali imamo moč, da tej odločitvi tudi sledimo« (Phelan 1995: 352), se queer politika in lezbično-gejevska gibanja (kljub teoretskemu razcepu) ne nujno izključujeta. Queer prakso namreč lahko beremo kot vizijo prihodnosti, h kateri stremimo in ki jo vedno poganja vprašanje *how queer can queer go?* (Ruffolo 2009: 46). Queer prakso lahko beremo kot *enega izmed načinov* političnega udejstvovanja, ki

je – znotraj koncepta koalicijskih politik – kompatibilen z drugimi, tudi gejevskimi in lezbičnimi gibanji (ob denaturalizaciji identitet geja in lezbijke). S tega vidika je najbolj bistven klic queer teorij in prakse h koalicijskim politikam na osnovi depolariziranih pluralitet, pri čemer mora takšna koalicijska politika nujno p-ostati dostopna subjektom, ki se združujejo na točkah intersekcije s ciljem ustvarjanja družbenih – *queerdom* (Humphrey 1999: 223) – prostorov, ki odpirajo in širijo potencialne izbire ter izpostavljajo družbene razlike in multiple solidarnosti prek dekonstruiranja naturaliziranih in normaliziranih družbenih norm (Seidman 1997).

Ob tem velja poudariti, da cilj ni (utopična) končna osvoboditev od oblasti kot take, temveč – kot poudarja Kurnik (2005) v kontekstu novih globalnih družbenih bojev: »Iskati je treba tisto vmes, no man's land, in na njegovi osnovi predstaviti politične alternative« (prav tam: 183), tovrstno vmesno življenje pa konceptualizira kot »kot da« življenje, katerega logika je precej podobna glavnim idejam queer teorije in politike, tj. »ostaneš suženj, vendar ker to uporabljaš na način, kot da ne, nisi več suženj« (Agamben v Kurnik 2006: 186). Pri tem se lahko vrnemo na že zgoraj omenjeno dialektiko gospodar – hlapec: ko hlapec (*gospodar odnosa*) preneha igrati vlogo hlapca, ni več hlapec; na podoben način se queer bori proti odnosom represije na ravni seksualnosti, ustvarja *an mileu* (Kurnik 2005: 195) kot ne-kraj, teren konstitutivne alternative – »/N/jena pot je eksodus, je ime za resnično demokracijo – ki ni predstavniška in parlamentarna« (prav tam: 195) – in pri tem opozarja na prisvajanje identitet s strani države kot instance oblasti, slednja pa vendarle vsebuje šibko točko, šiv, točko preloma, tj. vzpostavljanje skupnosti, ne-osnovane na identiteti (prav tam).

Problem, ki izstopi na tem mestu, je predvsem povezovanje različnih singularitet na skupni točki (problemu, zahtevi ipd.), torej pripravljenost ostalih singularitet, da slečejo svojo (na izključevanju utemeljeno) identitetno obleko in se interesno osredinijo zgolj okoli reševanja specifične točke političnega projekta. Ravno ta medkategorialna hierarhizacija na podlagi pripadnosti kategorijam, kolektivnim identitetam je tisto, kar oblast pravzaprav ohranja in vzdržuje: »/E/liminacija ‚drugega' je hkrati že odprtje prostora za politično« (Lefort 1999: 268). Queer teorije imajo velik potencial za dekonstrukcijo spolnega binarizma in rigidnih, izključevalskih identitet (v polju seksualnega), a za dosego tega cilja bo – vsaj v praksi/politiki – potrebnega več vpenjanja v konkretna realna življenja posameznikov, in ne le teoretsko deklarativno opevanje razlik, ki paradoksno vodi v njihovo utišanje znotraj queer umeščenosti. Potrebno je njihovo naslavljanje in upoštevanje: če queer razumemo kot sistem, logiko mišljenja (Kelly 2011) oziroma kot pristop k seksualnim in erotičnim praksam (skupaj s samimi praksami), torej kot glagol (*to queer*) oziroma pridevnik (Winnbust 2006), lahko queer umeščenost učinkovito združujemo z drugimi interesno podobnimi gibanji in disciplinami ter tako širimo »pot nevidnega bombarderja, ki izziva in problematizira vsake pozicije«, kot logiko poqueerjanja opiše Hwee Lim (v O'Rourke 2013: xii).

Queer sam po sebi torej ne zagotavlja učinkovitejših alians, koalicij in političnih rezultatov, pri čemer vključevanje seksualnih manjšin (sicer izključenih iz mainstream gejevskih in lezbičnih gibanj) ni nujno in vnaprej zagotovljeno; enako velja tudi za upoštevanje intersekcionalnosti. Queer se torej sooča z enakimi težavami kot

gejevsko-lezbična gibanja v preteklosti, pri čemer uspešnost preseganja omenjenih izzivov ni inherentna disidentiteti queer, temveč je treba izzive notranjih razlik ustrezno naslavljati (Phelan 1995).

Queer disidentiteta zaenkrat v teorijah sicer odpira nove prostore mišljenja nemisljivega in izrekanja neizgovorljivega, a osrednji queer trenutek, torej trenutek uzrtja zamejujočih struktur, identitetnih regulacij in barier v političnem še manjka ter se celo slabi v procesu teoretske sedimentacije queer kot nove *identitete* (ki nadomešča identiteto geja/lezbijke ali služi kot sinonim ali kot krajše poimenovanje zanjo). Na ravni queer teorij in politik je treba nadaljevati s procesom kritične refleksivnosti trenutnega stanja in vizij ter z naslavljanjem širših družbenih struktur, saj je to nekaj, kar obstoječim lezbično-gejevskim gibanjem resnično manjka. Queer teorije in politike tako lahko učinkovito nastopajo kot kritika, »glas vesti« trenutnim oblikam lezbično-gejevskih gibanj, ki so se usidrala v toku zahtevanja enakopravnosti *zgolj* gejev in lezbijk.

4. Sklep

Queer teorije ostajajo predvsem na izjemno abstraktni ravni in se ne vpenjajo v prakso, ne ponujajo koraka naprej, tistega koraka, ki je za transformacijo bojev v kontekstu vključevanja marginaliziranih seksualnih in spolnih pozicij ter za optimalni izkoristek queer potenciala najbolj bistven. Queer teorije z abstraktne, vzvišene akademske pozicije nudijo – ne neupravičene – kritike gibanj LG(BT) v kontekstu njihove »konservativnosti« in odsotnosti refleksije lastnih privilegijev ter načina bojev, hkrati pa se tudi queer teorije same – paradoksno – ujamejo v ta odsotni moment kritične samorefleksivnosti, predvsem na točki povezave queer teorij in queer politik oziroma prenosa queer teorij in queer vsebin v vsakdanje življenje subjektov, tudi ob vzporednem neproblematiziranju dejstva, da queer teorije niso enako dostopne vsem subjektom, temveč so s queer vsebinami seznanjene predvsem osebe, vključene v aktivistična in/ali akademska polja.

Kljub temu lahko pozicijo queer razumemo kot pomembno kritiko obstoječih gibanj LG(BT), ki se tudi v Sloveniji nagibajo v smeri konservativnosti, k ideji postopnosti pridobivanja pravic in pomembnosti pridobivanja razumevanja s strani večinske – heteroseksualne – populacije. Queer v teh kontekstih upravičeno opozarja na homonormativnost, ki reproducira nevidnost, izključenost ostalih nemonoseksualnih, nemonogamnih in necisspolnih subjektov ter opozori na ekskluzivnost bojev LG(BT). Na drugi strani v Sloveniji zaradi odsotnosti vsebinske zgodovine queer, ki sicer velja za angleško govoreča okolja, obstaja nevarnost zdrsa disidentitete queer v zgolj nadomestno poimenovanje lezbične in gejevske identitete, brez siceršnjega kritičnega potenciala.

Queer politiko lahko v Sloveniji, ki je do nedavnega obstajala predvsem na nekaj individualnih točkah, kar ji je oteževalo večji izkoristek potenciala kritične refleksivnosti, v zadnjem času pa se zgošča tudi v obliki iniciativ in aktivističnih skupin,[12]

12. TransAkcija – transfeministična iniciativa za podporo, informiranje, opolnomočenje in zavezništvo transspolnih oseb v Sloveniji in Kvartir – aktivističen varen prostor za vidnost,

razumemo kot pomemben moment, ki v prihodnje lahko preusmeri in preoblikuje tok oz. izhodišče ne samo gibanj LG(BT), temveč tudi drugih bojev, in sicer prek zagovarjanja in vpeljevanja ideje koalicijskih politik; kriterij, ki določa pomen tega queer momenta in njegov izkoriščeni potencial, pa je stopnja približevanja queer idej, queer načina oziroma logike mišljenja ostalim populacijam, za kar je nujno, da se razprave o queer konceptih in vsebinah iz akademskega okolja vsaj delno premaknejo v vsakdanje življenje individuumov.

Literatura

Adams, Katherine (2002): At the table with Arendt: Toward a self-interested practice of coalition discourse. Hypatia, 17 (1): 1–33.

Adorno, W. Theodor, in Horkheimer, Max (2006): Dialektika razsvetljenstva: Filozofski fragmenti. Ljubljana: Studia humanitatis.

Adorno, W. Theodor (2007): Minima moralia: Refleksije iz poškodovanega življenja. Ljubljana: Založba /*cf.

Agar, N. James (2013): Queer u Francuskoj: AIDS disidentifikacija u Francuskoj. V L. Downing in R. Gillett (ur.): Queer u Europi: 65–80. Zagreb: Zagreb Pride.

Ahmed, Sara (2006): Queer phenomenology: Orientations, objects, other. London: Duke University Press.

Bell, David, in Binnie, Jon (2000): The sexual citizenship: Queer politics and beyond. Cambridge: Polity Press.

Bornstein, Kate (1994): Gender outlaw: On men, women, and the rest of us. New York: Routledge.

Bourdieu, Pierre (2002): Praktični čut. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Bourdieu, Pierre (2010): Moška dominacija. Ljubljana: Sophia.

Bower, C. Lisa (1994): Queer acts and the politics of »direct address«: Rethinking law, culture, and community. Law & society review, 28 (5): 1009–1034.

Braidotti, Rosi (2011): Nomadic subject: Embodiment and sexual difference in contemporary feminist theory. New York: Columbia University Press.

Butler, Judith (1990): Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. New York: Routledge.

Butler, Judith (1993): Bodies that matter: On the discursive limits of »sex‘. Routledge: New York.

Butler, Judith (2001): Težave s spolom: Feminizem in subverzija identitete. Ljubljana: ŠKUC.

Calvin, Thomas (2009): On being post-normal: Heterosexuality after queer theory. V N. Giffney in M. O‘Rourke (ur.): The Ashgate research companion to queer theory: 17–32. Farnham: Ashgate Publishing Limited.

Canguilhem, Georges (1987): Normalno in patološko. Ljubljana: ŠKUC: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut.

povezovanje in ozaveščanje o biseksualnih, transspolnih, aseksualnih in queer identitetah v Sloveniji, ki med svojimi dejavnostmi izpostavlja tudi pomembno nalogo nudenja vsebinskih virov v slovenskem jeziku o identitetah BTQA+.

Cole, R. Elizabeth, in Luna, Zakiya T. (2010): Making coalitions work: Solidarity across difference within US feminism. Feminist studies, 36 (1): 71–98.

Collins, Dana, in Talcott, Molly (2011): »A new language that speaks of change just as it steps toward it«: Transnationalism, erotic justice and queer human rights praxis. Sociology compass, 5/7: 576–590.

Connell, Raewyn (2012): Moškosti. Ljubljana: Krtina.

Cortese, K. Daniel (2006): Are we thinking straight? The politics of straightness in a lesbian and gay social movement organization. New York in London: Routledge.

Davies, Bronwyn (2006): Identity, abjection and otherness: Creating the self, creating difference. V M. Arnot in M. Mac an Ghaill (ur.): The RoutledgeFalmer in gender & education: 72–90. New York: Routledge.

Foucault, Michel (2004): Disciplina in kaznovanje: nastanek zapora. Ljubljana: Krtina.

Fouz-Hernandez, Santiago (2013): Queer u Španjolskoj: Identiteta bez granica. V L. Downing in R. Gillet (ur.): Queer u Europi: 248–266. Zagreb: Zagreb Pride.

Fuss, Diana (1990): Essentially speaking: Feminism, nature and difference. London: Routledge.

Gamson, Joshua (1995): Must identity movements self-destruct?: A queer dilemma. Social problems, 42 (3): 390–407.

Garber, Linda (2001): Identity poetics: Race, class, and the lesbian-feminist roots of queer theory. New York: Columbia University Press.

Garber, Linda (2006): On the evolution of queer studies: Lesbian feminism, queer theory and globalization. V D. Richardson in dr. (ur.): Intersections between feminist and queer theory: 78–96. New York: Palgrave Macmillan.

Garber, Linda (2009): The curious persistence of lesbian studies. V N. Giffney in M. O'Rourke (ur.): The Ashgate Research Companion to queer theory: 65–78. Farnham: Ashgate Publishing Limited.

Ghaziani, Amin (2011): Post-gay collective identity construction. Social problems, 58 (1): 99–125.

Giffney, Noreen (2009): The »q« word. V N. Giffney in M. O'Rourke (ur.): The Ashgate research companion to queer theory: 1–16. Farnham: Ashgate Publishing Limited.

Green, Adam Isaiah (2002): Gay but not queer: Toward a post-queer study of sexuality. Theory and society, 31: 521–545.

Halberstam, Judith (1993): Imagined violence/Queer violence: Representation, rage, and resistance. Social text, 37: 187–201.

Halberstam, Judith (2004): In a queer time and place: Transgendered bodies, subcultural lives. New York: New York University Press.

Hall, Donald (2003): Queer theories. New York: Palgrave Macmillan.

Hoogland, C. Renee (2000): Fashionably queer: Lesbian and gay cultural studies. V T. Sandfort in dr. (ur.): Lesbian and gay studies: 161–174. London: Sage Publications Ltd.

Humphrey, C. Jill (1999): To queer or not to queer a lesbian and gay group? Sexual and gendered politics at the turn of the century. Sexualities, 2 (2): 223–246.

Jackson, Stevi (2006): Heterosexuality, sexuality and gender: Re-thinking the intersections. V D. Richardson in dr. (ur.): Intersections between feminist and queer theory: 38–58. New York: Palgrave MacMillan.

Jagose, Annamarie (1997): Queer theory: An introduction. New York: NYU Press.

Johnson, Patrick (2010): Quare studies, or (almost) everything I know about queer studies I learned from my grandmother. Text and performance, 21 (1): 1–25.

Johnson, R. Colin (2013): Just queer folks: gender and sexuality in rural America. Philadelphia: Temple University.

Kelly, Reese (2011): Gay marriage. Why now? Why at all? V S. Seidman in dr. (ur.): Introducing the new sexuality studies: 457–462. New York: Routledge.

Khayatt, Didi (2002): Toward a queer identity. Sexualities, 5 (4): 487–501.

Kirsch, H. Max (2001): Queer theory and social change. London: Routledge.

Koletnik, Anja (2014): Cisseksizem ni feminizem. Dostopno prek: *http://spol.si/blog/2014/11/13/cisseksizem-ni-feminizem* (22. 11. 2014).

Kosofsky Sedgwick, Eve (1990): Epistemology of the closet. Los Angeles: University of California Press.

Kurnik, Andrej (2005): Biopolitika: novi družbeni boji na horizontu. Ljubljana: Sophia.

Lefort, Claude (1999): Prigode demokracije: Izbrani spisi Clauda Leforta, ur. Jelica Šumič-Riha. Ljubljana: Liberalna akademija.

Lott, Eric (2000): After identity, politics: The return of universalism. New literary history, 31 (4): 665–680.

McLaughlin, Janice (2006): The return of material cycles of theoretical fashion in lesbian, gay and queer studies. V D. Richardson in dr. (ur.): Intersections between feminist and queer theory: 59–77. New York: Palgrave McMillan.

Mock, Roberta (2003): Heteroqueer ladies: Some performative transactions between gay men and heterosexual women. Feminist review, 75: 20–37.

Monro, Surya (2006): Gender politics: Citizenship, Activism and sexual diversity. London: Pluto Press.

Moon, Dawne (2012): Who I am and who are we? Conflicting narratives of collective selfhood in stigmatized groups. American journal of sociology, 117 (5): 1336–1379.

Namaste, Ki (1994): The politics of inside/out: Queer theory, poststructuralism, and a sociological approach to sexuality. Sociological theory, 12 (2): 220–231.

Namaste, Ki (1999): The use and abuse of queer tropes: Metaphor and catachresis in queer theory and politics. Social semiotics, 9 (2): 213–234.

Nicholson, Linda, in Seidman, Steven. 1995. Introduction. V L. Nicholson in S. Seidman (ur.): Social postmodernism: Beyond identity politics: 1–38. Cambridge: Cambridge University Press.

O'Rourke, Michael (2013): »Europa«: Projekt u posustajanju ili beskonačni zadatak? (Neki drugi pravci za queer teoriju?). V L. Downing in R. Gillet (ur.): Queer u Europi: xii–xix. Zagreb: Zagreb Pride.

Parisi, Luciana (2009): The adventures of a sex. V C. Nigianni in M. Storr (ur.): Deleuze and Queer Theory: 72–91. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Patton, Cindy (1993): Tremble, hetero swine! V M. Warner (ur.): Fear of a queer planet: Queer politics and social theory: 143–177. Minneapolis: University of Minnesota.

Phelan, Susan (1995): The space of justice: lesbians and democratic politics. V L. Nicholson in S. Seidman (ur.): Social postmodernism: Beyond identity politics: 332–356. Cambridge: Cambridge University Press.

Pikalo, Jernej, in dr. (2011): Meje globaliziranega sveta. Ljubljana: Sophia.

Plummer, Ken (2003): Queers, bodies and postmodern sexualities: A note on revisiting the »sexual« in symbolic interactionism. Qualitative sociology, 26 (4): 515–530.

Rener, Tanja (2007): Politična ekonomija družinskega dela in novo očetovstvo. Teorija in praksa: družboslovna revija, 44 (1–2): 127–141.

Rollins, Joe, in Hirsch, H. N. (2003): Sexual identities and political engagements: A queer survey. Social politics, 10 (3): 290–313.

Ruffolo, V. David (2009): Post-queer politics. Farnham: Ashgate Publishing Limited.

Samuels, Jacinth (1999): Dangerous liaisons: Queer subjectivity, liberalisms and race. Cultural studies, 13 (1): 91–109.

Seidman, Steven (1993): Identity and politics in a »postmodern« gay culture: Some historical and conceptual notes. V M. Warner (ur.): Fear of a queer planet: Queer politics and social theory, 105–142. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Seidman, Steven (1994): Symposium: Queer theory/sociology: A dialogue. Sociological theory, 12 (2): 166–177.

Seidman, Steven (1995): Deconstructing queer theory or the under-theorization of the social and the ethical. V L. Nicholson in S. Seidman (ur.): Social postmodernism: Beyond identity politics: 116–141. Cambridge: Cambridge University Press.

Seidman, Steven (1997): Difference troubles: Queering social theory and sexual politics. Cambridge: Cambridge University Press.

Severson, Kristin, in Stanhope, Victoria (1998): Identity politics and progress: Don't fence me in (or out). Off our backs: a women's newsjournal, 28 (4): 12–13.

Shepard, Benjamin (2010): Queer political performance and protest. New York: Routledge.

Shimizu, Akiko (2007): Scandalous equivocation: A note on the politics of queer self-naming. Inter-Asia cultural studies, 8 (4): 503–516.

Stein, Arlene, in Plummer, Ken (1994): »I can't even think straight«: Queer theory and the missing sexual revolution in sociology. Sociological theory, 12 (2): 178–187.

Sullivan, Nikki (2009): Smacking my bitch up: Queer or what? V N. Giffney in M. O'Rourke: The Ashgate research companion to queer theory: 435–450. Farnham: Ashgate Publishing Limited.

Warner, Michael (ur.) (1993): Fear of a queer planet: Queer Politics and Social Theory. Minneapolis: University of Minnesota press.

Warner, Michael (1999): The trouble with normal: Sex, politics, and the ethics of queer life. New York: The Free Press.

Weeks, Jeffrey (2000): The challenge of lesbian and gay studies. V T. Sandfort, in dr. (ur.): Lesbian and gay studies, 1–13. London: Sage Publications.

Weeks, Jeffrey (2002): Sexuality and its discontents: Meanings, myths & modern sexualities. New York: Routledge.

Winnbust, Sarah (2006): Queering freedom. Bloomington: Indiana University Press.

Summary

After the short period of radical politics of the U.S. Gay liberation front in the early 70', gay and lesbian movements begin to form their politics on the notions of homosexual identity. The movements are focusing mainly on the fight for civil rights of gays and lesbians while at the same time these movements continually exclude all those individuals who do not identify themselves as gay or lesbian, those who identify themselves with different identities which do not correspond to the dominant concepts of normativity in the field of sexuality and gender, where the subject is expected to assume one of the two possible identities, constructed in a binary manner (male – female, heterosexual – homosexual). Such identity based politics are reproducing existing power relationships in which heterosexuality is constructed as a superior and normal while homosexuality is necessarily constructed as the Other, inferior. Identity based politics of gay and lesbian movements in the process of fighting for civil rights are based on the notion of 'similarity' to heterosexual majority and in that process all other diverse non-hetero- and non-homo-normative identities are overlooked.

As a response to the mentioned exclusion and the HIV/AIDS crisis queer politics emerge, stating their position of non-compliance and opposition to the concepts of normativity by reappropriating the concept of 'queer' which is usually used as an insult for non-heterosexual individuals in English-speaking environment. Queer politics are formed as coalition politics which are not based on identity categories, but on affinity derived from more or less common interests. The main actor of the queer politics is the queer subject, who is opposing to normative concepts and identity categories that are always constructed in hierarchical relation and difference from other individuals and social groups. The opposition to mentioned concepts manifests in queer disidentity as the queer subject does not identify with expected identity categories but instead assumes the dis-identity position which is located outside of dominant binarisms of heterosexuality and/or gender. In opposition to gay and lesbian movements where emphasized 'similarity' to social majority serves as an legitimate basis for acquisition of civil rights, queer politics are stressing the differences in a non-compromising way which is also evident in their main slogan – *we are here, we are queer, get used to it.* Soon after the emergence of queer politics, queer theories based on postructuralism are formed. Despite the fact that queer theories derived from politics formed by queer individuals, theoretical representations of queer subjects are soon disconnected from the practical level, from everyday life of those who disidentify as queer. It looks like queer theories started to live a life on their own and as such they are now facing some criticism since on theoretical level the influence of structural identity interpellations and effects of these interpellations are not discussed along with the ignored influence of individually specific intersectionality, formed by different social modalities. That speaks of a greater need for reflexivity on the side of academic production of queer theories. In Slovenia, the queer disidentity and queer politics face another challenge. Queer in Slovenian language does not have the same semantic meaning as it has in English--speaking environment. As such the queer disidentity can be read in numerous ways

in which the critical potential of queer politics, queer disidentity and queer theories can be reduced. On the other hand, the similar problems can also be identified in English-speaking environments where the concept of queer is sometimes being used as a synonym for gays and lesbians or as an umbrella term for all non-heteronormative identities but without the critique, so characteristic for queer politics and queer theories. Despite of some weak points of queer theories, the queer disidentity, along with promoted (queer) coalition politics and queer theories, can and must be understood as an important field which can transform and push existing gay and lesbian movements, currently anchored in the identity politics, further in the way of inclusion of different interests of different individuals who do not identify as homosexuals and are as such often overlooked in the processes of political representations.

Podatki o avtorici:

Nina Perger, dipl. soc., dipl. soc.ped.
e-mail: *nina.perger@gmail.com*

RECENZIJE KNJIG / BOOK REVIEWS

Danijela Tamše

Marko Štempihar: Portret nomada: Deleuzova socialna filozofija. Ljubljana: Založba Krtina, Krt, 2013.
256 strani, (ISBN 978-961-260-071-6), 22 evrov

»Polemika ni prepir med dvema govorcema, katerih vsak zastopa »svoje stališče«, brani »svoj položaj« in skuša dokazati protislovnost nasprotnikovih postavk. Ni merjenje moči, kjer eden od sogovorcev postane zmagovalec, medtem ko mora drugi priznati njegovo premoč. Polemiko razumem zlasti kot ustvarjanje razlike, diference – polemika je diferenciacija« (Štempihar 2013, iz opombe na straneh 145–146).

Naj bo ta recenzija polemična diferenciacija!

S filozofijo Gillesa Deleuza se v Sloveniji precej ukvarjamo, vendar kljub temu še vedno izrazito premalo. Premalo se ukvarjamo z Deleuzom revolucionarjem filozofom in verjetno ravno v pravšnji meri z Deleuzom filozofom, ki morda tu in tam sramežljivo postaja nosilec antitotalitarne misli. Deleuze vsaj v Evropi, če že ne širše, velja za enega najpomembnejših teoretskih virov antiavtoritarnih družbenih gibanj, ki za navdih svojega osvobajajočega delovanja jemljejo njegovo filozofijo postajanj, srečanj, singularnosti, telesnosti, ljubezni, etike, diference, multiplicitete, nomadizma, resnice in politike – na kratko in kot jo poimenuje avtor monografije, ki jo imamo pred sabo, socialne filozofije.

Marko (Mare) Štempihar, profesor filozofije na Gimnaziji Bežigrad, v svojem delu odpre pot natanko takemu branju Deleuzove filozofije, kot ga opisujemo zgoraj. Znano dejstvo je, da je Deleuze dela svojih predhodnikov in sodobnikov vedno bral skladno s svojo filozofsko mislijo, torej kot da je vsako branje posebej (dobrodejno) srečanje, ki ustvarja sebi lastno ravnino, polno intenzivnosti in postajanj. To narekuje, da ga tudi mi beremo tako – branje Deleuza je tako vedno znova hkrati tudi sprejemanje odločitve o tem, s katerim delom njegove filozofije želimo vstopiti v proces postajanja. Štempiharjeva izbira je prvovrstna: odločil se je, da bo postajal z najpregnantnejšim delom Deleuzove filozofije in skozi njega, in sicer tistim, ki odpira pot transformativnim praksam kreacije novih konceptov oziroma – če je filozofija praksa in praksa filozofija te iste kreacije – transformativni filozofiji.

Monografija je v grobem razdeljena na dva dela; v daljšem prvem se avtor ukvarja s tistimi singularnostmi Deleuzove misli, iz katerih neizbežno izhaja, da je politično »tisto delovanje v skupnosti, ki ima za cilj doseganje nekega skupnega (občega) dobrega, ki torej ni zgolj dobro za nekega posameznika ali neko posamezno skupino ljudi« (glej opombo na strani 36), hkrati pa vsebuje mobilizacijsko dimenzijo, ki nas spodbuja k tej političnosti, ki je vedno politika organizacije srečanj in nikoli politika reda. Načeloma zamejujočega transcendentnega reda in neskončne imanentne organizacije je sicer posvečen del šestega poglavja z naslovom *Politika: subjekt, množtvo, srečanje*. To je po našem mnenju najpomembnejše za razumevanje potenciala, ki ga ima Deleuzova filozofija za prakse, ki jih avtor imenuje za emancipatorne, sami pa bi jih zaradi navezave procesa emancipacije na koncept identitete raje imenovali osvobodilne, saj gre natanko za »kreiranje samoorganiziranih občestev singularnosti« (str. 126), torej za čista postajanja, in ne za identitete. Za razumevanje tega poglavja, ki ga za kreacijo novih političnih praks oziroma filozofij razumemo kot ključnega, pa je nujno razumevanje nekaterih ostalih Deleuzovih predpostavk in konceptov – te avtor s preciznostjo, ki ne bi bila mogoča brez odličnega poznavanja Deleuzovega opusa ter njegovih srečanj s Spinozo, Nietzschejem, Bergsonom in Foucaultom (pa tudi s kom drugim), pretresa v prvih petih in naslednjih dveh poglavjih. V njih poleg akta samega filozofiranja obravnava tudi Deleuzovo razumevanje etike in resnice

kot imanentnih postajajočih substanc, pri čemer etika »temelji na problemu pravilne odločitve« (str. 94), resnica pa je vedno proizvedena in neločljivo vezana na idejo, ki je vgnezdena v »konkretno singularnost« (str. 43). Avtor prav tako vpelje koncepta singularnosti in diference kot notranje vitalne razlike, brez katerih ne moremo razumeti procesa postajanja, saj ostajamo zaprti v izključujoči logiki zunanje identifikacijske razlike, v kateri prevladuje logika A-neA. Kot nevedni učitelj, ki ga sicer obravnava v sedmem poglavju, se sreča z bralcem in ga popelje na nomadsko popotovanje, poglavitni del katerega je spoznanje, da

> ima vsako misleče bitje (bitje, ki si prizadeva vztrajati na kar najvišji stopnji moči mišljenja-delovanja) dvojno ali podvojeno bivanje. Kot subjekt družbenih praks je njegova eksistenca določena z njimi, potopljena je vanje, vendar nikoli do te mere, da ne bi s kar najbolj preciznimi in smelimi udarci kladiva vselej poskušal te prakse predrugačiti, preobraziti smisel, znotraj katerega se te prakse (re)producirajo, pokazati na tisto prazno *mesto ne-smisla* (in točko stika, kjer sta sámo življenje in to prazno mesto kakor nerazločena, da bi se sploh še lahko proizvedel kak smisel), ki šele omogoča vsako izvirnost mišljenja-delovanja in vsako preobrazbo, katere *telos* je pritrjevanje življenju (str. 28–29).

Prvi del monografije je tako dobro premišljeno seznanjanje bralca z osnovnimi koncepti Deleuzove naslovne socialne filozofije, ki jo avtor razume kot osnovni del družbenih gibanj: »/N/i zunanja refleksija niti o stanju stvari niti o ‚danih možnostih', ampak se kot teorija dogodka /…/ umešča v samo notranjost družbenih samoorganizacij ali političnih misli-praks« (str. 172). Še posebej hvalevredna je ideja »refrenov« oziroma »ritornellov«. Kot pravi avtor, ne gre za »ponavljanje že povedanega«, ampak za »re-afirmacijo Ideje, ki vodi [naše] pisanje« (opomba na str. 38). Refreni so krajši zapisi ob koncu poglavij, ki zajamejo bistvo povedanega, s čimer zarisujejo rdečo nit monografije in tako bralcu lajšajo potencialno vračanje v besedilu. Žal se zadnji dve poglavji zaključita brez njih, kar je verjetno posledica njihove kratkosti.
Drugi, krajši del monografije sestavljajo štiri singularnosti, v katerih avtor ponovno premisli temelje Deleuzove filozofije. Ti eseji so pravzaprav eksperiment: avtor se v stilu deleuzijansko-guattarijevskih platojev prek Deleuza sreča z Badioujem, Kundero, Spinozo ter pošastjo kapitalističnega izkoriščanja in nadzora. Eksperiment ocenjujemo za razmeroma uspešen: morda bi predvsem prvi esej potreboval nekaj dodatne vaje v slogu ter natančneje definirano povezavo med Badioujevimi deli in Borgesovo poezijo. Ostale tri singularnosti so v užitek, pri čemer zadnji plato presega druga dva: na trinajstih straneh končnega šprinta več kot dvesto strani dolgega maratona avtor zadene srž radostnega srečanja med Deleuzom in Spinozo. Zaključek monografije ne bi mogel biti boljši, saj se ravno v njem pokaže vsa vitalnost revolucionarne misli, ki je danes aktualnejša kot kadarkoli prej.

Neverjetni vsebinski izčrpnosti navkljub pa v delu pogrešamo pomemben del Deleuzove socialnofilozofske misli, ki bi jo lahko strnili v naslednje ključne besede: micelij, knjiga drevo, kraljevska (državna) in nomadska znanost ter vojni stroj. Umanjkanje nas čudi, ker se avtor zelo resno loteva vprašanja produkcije vednosti v najširšem smislu in ji praktično posveti dve poglavji, drugo z naslovom *O zmoti in ljubezni do resnice* in sedmo z naslovom *Izkušnja razlike: o učenju*. Res je, da so zgoraj navedene ključne besede v največji meri produkt srečanja med Deleuzom in Guattarijem, vendar brez njih ne moremo razumeti Deleuzovega videnja vloge, ki jo imata vednost in njena produkcija v politični igri razmerij moči. Koncept nomadizma je v delu pogosto in konsistentno rabljen (ne nazadnje nam že naslov daje vedeti, da gre za enega osrednjih konceptov monografije), vendar umanjka razlaga njegove vloge v kreiranju osvobajajočih, rizomatskih vojnih strojev vednosti. Avtor v uvodu pravi, da je Deleuze anarhistični mislec, pri čemer anarhizem definira kot »idejo, ki je hkrati vprašanje, saj ne ponuja nečesa že vzpostavljenega … /…/ Odgovor na vprašanje anarhizma je lahko samo ustvarjanje novih situacij ali možnosti za življenje, ki bodo nastajali, zvesti ideji univerzalne človeške emancipacije in solidarnosti« (str. 18). Toda ali niso eden od pogojev za ustvarjanje takih situacij ravno nomadski

vojni stroji vednosti? Verjamemo, da je avtor imel dobre razloge, da omenjenih konceptov v svojo analizo ni vključil, žal pa nam ostajajo skriti.

Sklenemo lahko, da je monografija Marka Štempiharja kljub nekaterim pomanjkljivostim, ki pa so glede na celoto razmeroma minorne, vsekakor izredno dragocen prispevek k razumevanju pomembnosti filozofije Gillesa Deleuza za antiavtoritarne, postajajoče militantne prakse, ki naj se napajajo tudi z njo.

Igor Vobič

Bernard Nežmah: Časopisna zgodovina novinarstva: na Slovenskem med letoma 1797–1989. Ljubljana: Študentska založba, 2012. *408 strani, (ISBN 978-961-242-558-6), 35 evrov*

V znanstveni monografiji Časopisna zgodovina novinarstva: na Slovenskem med letoma 1797–1989 se Bernard Nežmah, novinar in komentator Mladine in Studia City na Televiziji Slovenija ter docent na Filozofski fakulteti in Fakulteti za medije v Ljubljani, zgodovine novinarstva loteva skozi kontekstno občutljivo analizo izbranih časopisnih prispevkov in s kritično pozo do dosedanjega zgodovinopisja v tem okviru. Raziskovanje »formiranja časnikarske profesije« na Slovenskem (I. del), proučevanje boja za svobodo tiska v času socialistične Slovenije (II. del) in analiziranje novinarskih žanrov »rojstnega dneva vladarjev« in gledališke kritike (III. del) temelji na bogatem korpusu časopisnih prispevkov iz zadnjih dveh stoletij, ki pa ga Nežmah vpenja v konceptualno in metodološko šibak analitični okvir.

Čeprav avtor obljublja, da ne bo izhajal iz »sodobnih definicij in razumevanja novinarstva, ki bi jih aplicirali v zgodovino« (str. 10), se zdi, da natančno branje knjige ponuja ravno to, saj avtor proučevanje pojavov, odnosov in procesov zgodovinsko postavlja v teoretski in ontološki vakuum ter tako posredno analitično favorizira zdaj prevladujočo paradigmo novinarstva, ki izhaja iz nekakšne mešanice liberalnih in libertarnih idej državljanstva in demokracije. Hkrati Nežmah skorajda ne namenja pozornosti metodologiji, tako da bralcu prepušča odgovora na vprašanji, zakaj je »vredno slediti Braudelovi zgodovinski šoli Annales« (str. 10) in ne na primer njenim kasnejšim revizijam ter kako jo je avtor uporabil v svojem raziskovalnem dizajnu. Poleg tega avtor ignorira dela uveljavljenih slovenskih avtorjev, kot so na primer Smilja Amon, Karmen Erjavec, Dejan Jontes, Andrej Pinter, Maruša Pušnik, Slavko Splichal in France Vreg (po abecednem vrstnem redu priimkov), ki skozi diahron prerez analizirajo konceptualni razvoj tiska in družbeno vlogo slovenskega novinarstva v fluidnem času in prostoru, pri čemer se Nežmah le obregne ob, kot pravi, »številne zgodovinarje novinarstva«, ki da »bralcem ponujajo le shematične ocene posameznih časnikov, urednikov in časnikarjev«, kar »potem producira trivialne konstatacije in dihotomije« (str. 9). Kljub tem pomanjkljivostim je Nežmahova monografija v treh le deloma delih polna pomenljivih podrobnosti iz časopisne zgodovine novinarstva na Slovenskem, ki jih avtor reflektira v načelno kritičnem odnosu do prevladujoče zgodovine novinarstva kot biografije oblasti.

V prvem, najobsežnejšem delu, ki obsega 31. poglavij na 253 straneh, se monografija »zgodovine dogodka in formiranja časnikarske profesije« loteva z analizo novinarskega upovedovanja v izbranih obdobjih, »ki pa se ne dogajajo vedno v linearni osi, ampak potekajo prav aciklično« (str. 10). Tako Nežmah ponuja analizo časnikarske logike skozi čas, toda ne le, o čem novinarji in drugi časnikarji pišejo in kako to počno, temveč tudi, česa v tisku ni. Četudi je avtor pri tem občutljiv na zgodovinski kontekst in razmerja moči v posameznih obdobjih, njegovo zgodovinopisje ekspresnih etap zanemarja paradigmatsko raznovrstnost razvoja slo-

venskega novinarstva – od »predzgodovine« (str. 17–19), prvih »časnikarskih zvezd« Valentina Vodnika, Janeza Bleiweisa, Franceta Prešerna in Josipa Jurčiča od konca 18. do zadnje četrtine 19. stoletju (str. 20–60), sprememb v odnosu med tiskom in oblastjo v zadnjih treh desetletjih Habsburške monarhije (str. 61–104), obdobja med obema svetovnima vojnama (str. 105–124), druge svetovne vojne, boja za oblast in okupacije (str. 125–175), posebnosti slovenskega socialističnega novinarstva in cenzure (str. 176–253) do novih družbenih gibanj v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, liberalizacije tiska in »procesa proti četverici« (str. 261–270). Besedilo tako ponuja nekoliko zastrt vpogled v dinamike med kontinuitetami in diskontinuitetami slovenskega novinarstva, saj se z zgodovinsko specifičnimi paradigmami novinarstva kot normativno utemeljenimi mišljenji ne ukvarja. V orisu formiranja časnikarske profesije Nežmah namreč zanemarja krhanje »starih« paradigem novinarstva in artikuliranje »novih«, kar je ključno za razumevanje spreminjajočih se funkcij novinarstva, logik tiska in konceptualizacij pojma novinarja kot sporočevalca. Zaradi tega monografija le površinsko razlaga transformacije od političnega novinarstva 19. stoletja, utilitarizma v času jugoslovanske kraljevine, marksistično-leninistične propagande in samoupravnega novinarstva med in po drugi svetovni vojni do vzpona visokomodernega novinarstva v prehodu v kapitalizem in predstavniško demokracijo zahodnega tipa. Monografija z nabor novinarskih prispevkov, ki ga zaobjema monografija, bralcu prepušča, da sam prepoznava procese, kako se »nova« paradigma novinarstva zamišlja takrat, ko postaja jasno, da »staro« na normah utemeljeno poklicno mišljenje nima dovolj prožnosti, ki bi omogočalo zadovoljevanje profesionalnih novinarskih ciljev, ter da ne uspeva več ohranjati institucije tiska ter družbenega konsenza.

V sedmih poglavjih drugega dela proučuje »epoho komunisitčnega tiska kot tako« (str. 12) ter razkriva oblikovanje mehanizmov oblastnega nadzora nad časopisi in ideoloških poklicnih standardov v dobrih štirih desetletjih novinarstva v socialistični Sloveniji, pri čemer svoje analize ne poglablja s konceptualnimi orodji, ki jih ponuja bogata tradicija razprav o cenzuri in svobodi tiska. Nežmah tako na primer v komentarjih novinarjev kot »družbeno-političnih delavcev« prepoznava princip »treba bo« (str. 287–290), razkriva nujnost »branja med vrsticami« za polnejše razumevanje političnega in kulturnega življenja skozi (samo)cenzuriran tisk (str. 291–297) in analizira partijske pritiske na uredništva politično-kulturnega tednika Teleks, satiričnega tednika Pavliha ter političnega tednika Mladina in drugih mladinskih medijev (str. 298–352). Prav predstavitev Mladininega sistematičnega rušenja časnikarskih tabujev je najbolj dragocen prispevek monografije, saj avtor s kombiniranjem analize objav v Mladini in drugem tisku, intervjuji z nekaterimi novinarskimi akterji tistega časa in tudi osebno izkušnjo novinarja, komentatorja in v.d. glavnega urednika leta 1987 ustvarja kompleksno sliko takratnega družbenega ozračja in boja za meje tiskovne svobode: »Razbijanje tabujev je bil časnikarski princip Mladine, s katerim se je formiral novi žurnalizem, ki je zgodovinsko gledano obnovil časnikarsko avtonomijo.« (str. 336)

V tretjem, najkrajšem delu se avtor zgodovine novinarstva loteva z analizo dveh »žanrov«, ki da se pojavljata skozi vso časnikarsko izročilo na Slovenskem, tj. »slavljenje rojstnega dneva vladarja« (str. 355–381) in »gledališka kritika« kot prostor kontinuirane javne politike (str. 382–392). Toda avtor ne le, da metodološkega aparata ne prilagajanja analizi novinarskih žanrov, tudi teoretsko se žanru ne posveča. Na eni strani Nežmah s konceptualno in metodološko nejasno analizo upovedovanja rojstnih dni vladarjev – od cesarjev v Habsburški monarhiji, kraljev Karađorđević, Adolfa Hitlerja in Benita Mussolinija ter Josipa Broza Tita – poskuša približevati odnos tiska do institucionalizirane politike v različnih državnih tvorbah in transnacionalnih družbenih kontekstih. Avtor na primerih novinarskega sporočanja o rojstnih dnevih vladarjev pokaže različne značaje političnega oziroma ideološkega paralelizma v tisku, pri čemer se konceptualno ne loteva vprašanja, zakaj so te mitološke artikulacije lahko konstruirajo, razdirajo in ponovno konstituirajo v specifičnih družbenih okoliščinah. Na drugi strani izpostavlja pomembnost gledališke kritike v obdobjih, v katerih je bilo omejeno javno izražanje mnenj o

družbenih vprašanjih. Nežmah analizira primere iz Slovenskega naroda, Slovenskega doma in Slovenskega poročevalca ter samozavestno zatrjuje, »da je bila gledališka kritika edini avtorski žanr, v katerem je zaznati primere kontinuirane avtonomije pisanja, ne glede na obliko politične vladavine, na si bo to avstro-ogrska monarhija, nacistična okupacija ali pa komunistični režim« (str. 392).

V svoji tretji znanstveni monografiji Bernard Nežmah ne uspeva premoščati konceptualnih zagat, ki jih s seboj prinašajo zgodovinska študija novinarstva na eni strani in z njo povezane metodološke ovire totalnega zgodovinopisja po vzoru Fernanda Braudela, na katerega se avtor sklicuje. Tako Časopisna zgodovina novinarstva: na Slovenskem med letoma 1797–1989 predstavlja poskus naslavljanja nekaterih pomembnih vprašanj zgodovine novinarstva, odnosa med novinarstvom in oblastjo ter vloge novinarstva v življenju ljudi, vendar zaradi konceptualne površinskosti in metodološke nejasnosti kot celota ne ponuja »izčrpne analize«, kot obljublja na zadnji strani, temveč predvsem »podatkovno razkošno sliko« in »pogosto pikantne in poantirane detajle«, ki samo s specifičnim publicističnim stilom brez analitične globine in natančnosti ne more zadovoljiti zahtevnega bralca na področjih komunikacijskih, medijskih in novinarskih študij.

Nina Perger

Maca Jogan: Sociologija in seksizem. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2014. *324 strani, (ISBN 978-961-235-680-4), 23 evrov*

Delo Sociologija in seksizem vključuje izbor že objavljenih del, ki so nastala v desetletjih avtoričinega raziskovanja. Gre torej za »reciklažni izdelek« (str. IX), ki obravnava pomembna področja družbenega življenja z vidika spolne neenakosti. Avtorica se pri tem osredotoča na polje produkcije socioloških teorij in njihovih vlog pri podajanju legitimizacije družbeni realnosti, polje političnega (s spolno neenakostjo v diplomaciji) s fokusom na politični podreprezentiranosti žensk, družine (z obravnavo teme porodniškega dopusta), sfere plačanega dela (z obravnavo spolnega nadlegovanja na delovnem mestu, ekonomske nadeksploitiranosti ženske) in znanosti (v kontekstu možnosti znanstvenega vključevanja žensk in seksizma v intelektualni produkciji) ter religije kot opija ljudstva s fokusom na katoliški cerkvi in njeni vlogi pri produciranju podrejenosti ženske s produkcijo ideje o njeni družinski družbenosti. Pri tem pa avtorica kritično pretrese prispevek drugega vatikanskega koncila, ki sicer obravnava »znamenja časa«, ne predstavlja pa radikalne diskontinuitete na relaciji s starejšimi dokumenti katoliške cerkve. Avtorica na začetku dela opozori na pomembno vlogo sociologije pri ne le odsevanju, temveč tudi pri konstruiranju družbene realnosti, podeljevanju legitimitete in avri »koristnosti« obstoječemu družbenemu redu. Na drugi strani pa hkrati opozori in izpostavi njeno potrebno kritično obravnavo in vlogo pri dekonstrukciji usidranih konceptualizacij, »pustite-kot-je-ideologij« (str. 46). Pri tem se avtorica fokusira na sociološke obravnave obstoječe spolne neenakosti. Skozi delo lahko spremljamo razvoj sociologije od sociologije kot (ene izmed) moške vednosti do sociologije, ki je spolno ozaveščena in presega konceptualizacijo individuuma kot spolno nevtralnega, abstraktnega. V kontekstu sociologije kot moške vednosti avtorica kritično obravnava Durkheimovo funkcionalistično teorijo, ki se ob naslonitvi na dojemanje družbenih dejstev kot stvari, ki obstajajo same po sebi in so zunaj zgodovinske določenosti, osredotoča na reprodukcijo obstoječega družbenega reda v imenu »koristnosti« in funkcionalnosti, ter Parsonsov prispevek k reproduciranju hierarhije med spoloma.

V nadaljevanju »spolno ozaveščeno« sociološko obravnavo prenese tudi na druga področja družbenega življenja, pri tem pa je v ozadju neprenehoma prisotna tiha teza naturaliziranosti spolov. Avtorica namreč pogosto kritično obravnava le obstoječo spolno neenakost, kritično os uperi predvsem na spolno specifične lastnosti, ki se pripisujejo uspoljenim subjektom, medtem ko na mestu naturalizirane konceptualizacije spola tovrstna kritična analiza umanjka. Avtorica se torej zaplete v tiste naturalizirane nocije spola, ki skozi specifično in poenostavljeno branje telesnih materialnosti, spolno neenakost podpirajo in utemeljujejo »sprejem (empirično povsem očitne in z biološkega vidika nujne) predpostavke o dvospolnosti pripadnikov družbe, je prvi nujni pogoj, ki omogoča spoznavni zasuk /.../ pri proučevanju (je treba) upoštevati ključno značilnost dvospolnosti« (str. 107), pri tem pa je razviden podeljen primat biološkemu spolu. Kritična analiza se namreč osredotoča zgolj na raven družbenega spola, prisotna je dekonstrukcija ideje, da se družbeni spol izpeljuje iz »biološkega«, zmanjka pa kritika na podlagi dejstva, da je tudi biološki spol družbeno proizveden. Biologizirano branje telesa, ki se zameji (in zamejuje) v izključujoče kategorije moškega ali ženskega spola na temelju poenostavljenih kriterijev in meril telesnih materialnosti, je namreč – tako kot nocija družbenega spola – družbeno proizvedeno. Umanjka torej sočasna dekonstrukcija navezave »biološki« spol – družbeni spol, saj se analiza spolne neenakost fokusira le na zadnji element. Taka uporaba konceptov spola je sicer smiselna z vidika analize obstoječe spolne neenakosti do te mere, ko (še) služi za natančen prikaz v androcentrični kulturi podrejenega ženskega spola. Pri tem je namreč treba upoštevati tudi dejstvo, da je individuum z vidika družbenih struktur vedno postavljen na eno ali drugo pozicijo spola, s katere oziroma na katero se izvajajo realni učinki delovanja »uspoljenega naslavljanja« družbenih institucij na relaciji s subjektom, kar pa *popolne* odsotnosti kakršnekoli kritike biologiziranega branja spola in izključevalske logike spolnega binarizma, ki individuuma zajame v en ali drugi spol – *ali moški ali ženska* – ne opravičuje, tudi če se celotno delo v analizi obstoječe spolne neenakosti osredotoča na tista področja (politika, družina, znanost, religija, sfera plačanega dela), kjer je individuum interpeliran v eno izmed dveh prevladujočih kategorij spola.

Delo torej uspešno kritično naslavlja spolno specifične – pripisane in igrane – vloge ter obstoječe spolne neenakosti, a ob hkratni odsotnosti kritičnega naslavljanja oziroma ob neustreznem naslavljanju biološke podlage, brane skozi družbena očala. Koncept spola se v delu torej nekako dekonstruira zgolj »vsebinsko«, ne pa tudi v tistem polju, ki se sicer kaže in postavlja kot izvor spolno specifičnega družbenega delovanja, torej v polju »biološke dvospolnosti«. Dekonstruirana je vsebina ali, formulirano drugače, ideja »kakšna je ženska« (kritično pretresena je torej raven spolno specifičnih lastnosti oziroma lastnosti, ki se medsebojno izključujejo in v tej izključujočosti tudi dopolnjujejo glede na individualno pripadnost enemu ali drugemu spolu), ne pa tudi »kaj pomeni biti ženska«, ki ob vpeljevanju ideje o »biološko nujni« dvospolnosti ostane nedotaknjena in biološko usidrana.

Kot zapiše avtorica (str. 34): »Razkrivati in presojati je treba tudi prikrite, izvirne izhodiščne predpostavke /.../, zlasti predpostavke o naravi človeka (iracionalno, racionalno bitje) in družbe (stabilna ali nestabilna).« Predpostavka, ki jo je v tem primeru treba razkrivati, presojati, je tudi tista o nujni »biološki« dvospolnosti. Slednja namreč napaja izključevanje vseh tistih »odpadnikov«, ki poenostavljenim kriterijem družbeno proizvedenega biologiziranega branja telesa ne ustrezajo, in vseh tistih »odpadnikov«, ki se s prevladujočo konceptualizacijo spola oziroma s prevladujočim branjem spola ne identificirajo.

Ob tem pa je seveda treba upoštevati dejstvo, da je delo – kot bralca oziroma bralko opozori tudi avtorica – izbor besedil, izdanih v preteklih desetletjih in kot tako predstavlja kolaž izdelkov, ki so pomembno vplivali in oblikovali produkcijo sociološke vednosti v Sloveniji. Delo tako nudi natančen vpogled v obravnavo izbranih področij, a ga je treba brati kot to, za kar se tudi predstavlja, torej kot zbirko starejših besedil, izdanih v obdobju od sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja do leta 2006.

Robert Bobnič

Mitja Velikonja: Rock'n'retro: Novi jugoslavizem v sodobni slovenski popularni glasbi. Ljubljana: Sophia, 2013. *109 strani, (ISBN 978-961-6768-56-6), 15 evrov*

Bratstvo i jedinstvo je završilo na dva flora
U masovnim grobnicama i koncetracionim logorima
Na kojem od ta dva flora
Želiš, da ti sviram
Pičko jedna nostalgična

(Damir Avdić: Bratstvo i jedinstvo)

Če bi morali naši dobi dati kakšno predpono, ki bi v slogu slavnega Kantovega vprašanja o aktualnosti lastnega časa odgovorila na vprašanje, kaj smo in kje se nahajamo, potem bi to ne bila več predpona ***post-***, temveč bržkone predpona ***re-***. Lev Manovich na primer našo dobo opredeli s pojmom remiksa in remiksibilnosti, ko tako rekoč vsak objekt postane remiksibilen, dekompoziran na partikularne komponente, ki lahko tvorijo novo kompozicijo. Remiksibilnost pa se ne veže le na nove tehnologije, ki sploh niso več nove, temveč na dejstvo, da je vsa kultura že od nekdaj remiksibilna: Rim remiksa Grke, renesansa remiksa Rim, moderna remiksa renesanso in Rim hkrati, da o Grkih v postmoderni niti ne govorim. Tako predočeno načelo remiksibilnosti sledi slavnemu in famoznemu Deleuzovemu konceptualnemu tandemu razlike in ponavljanja, kjer se ponavlja razlika sama in kjer novo ni nikakršen fetiš starega. Kako pa misliti realnost nekega drugega re-načela, retra, ki – tako v knjigi ***Retromania*** pravi angleški glasbeni kritik Simon Reynolds – zavestno fetišizira določeno preteklo stilno formo in ki v sodobni popularni kulturi postaja prevladujoča ustvarjalna sila. In še huje, kako misliti realnost točno določenega postsocialističnega retra, ki znotraj aktualnih politično-kulturno-ekonomskih koordinat nostalgično »jamra« po dobrih starih časih nekih drugih politično-kulturno-ekonomskih koordinat?

Mitja Velikonja se s takšnimi pojavi, vezanimi na simbolno geografijo bivše Jugoslavije, ukvarja že dlje časa, pred leti je izdal knjigo o nostalgiji po Titu – ***Titostalgijo***, lani pa monografijo ***Rock'n'retro***, založeno pri Sophii. Kot pove že samo ime, knjiga naslovi fenomen jugonostalgije skozi zamejen spekter sodobne slovenske popularne glasbe. Hkrati pa ime tudi malce zavaja, kajti tu nimamo opraviti le z rokerskimi derivati, temveč z glasbenimi silami, ki preletavajo skorajda celoten horizont domačih popularnih muzik. Ta in takšen horizont je v knjigi tudi dodobra izmerjen in mapiran, predvsem empirično. Konkretno, govori se o imenih, kot so Zaklonišče prepeva, Magnifico, Rock Partyzani in Kombinatke, če navedem le nekaj najbolj očitnih, pa potem dalje Mirko, Jani Kovačič, Lepi Dasa, Dan-D, Brendi, Pankrti …

Kot bi moralo biti iz nabora tako širokega in glasbeno diferenciranega polja jasno, se avtor tega prisotnega in nenepomembnega pojava loti foucaultovsko, na ravni same površine raznolikih glasbenih izjav in njihovih medsebojnih razmerij brez transcendentalizma različnih režimov vrednotenj in drugih kritiških ali muzikoloških razlik, saj so te razlike in vrednotenja že notranji del teh razmerij. Velikonja vzame pojav jugonostalgične popularne muzike karseda resno. Zanima ga namreč, zakaj se na horizontu postsocialistične popularne glasbe pojavijo natanko te, in ne kakšne druge glasbene izjave. Takšen pristop k analizi kulturnih fenomenov gre vsekakor pozdraviti in pohvaliti, vendar pa se Velikonja z gladine kmalu, morda prekmalu, potopi v globino, na njemu znan teren ideoloških tokov sodobne postsocialistične realnosti, ki jo tu meri z novim konceptom jugoslavizma.

Na kratko, jugoslavizem predstavlja skup politično-mitoloških postopkov, s katerimi nastane imaginarna konstrukcija Jugoslavije po realni Jugoslaviji. Prav zato se delo zameji na sodobno slovensko, ne pa na preteklo jugoslovansko popularno muziko. To drugo in drugačno Jugoslavijo, kakor virtualno eksistira danes, preči notranji antagonizem kot nekakšna ideološka mašina, ki poganja to virtualnost. Podobno kot orientalizem in balkanizem ima tudi jugoslavizem, kot tretji pojem te vrste značilnosti konstrukcije Drugega kot tistega, ki hkrati fascinira in straši. Posledično Velikonja loči med pozitivnim in negativnim jugoslavizmom, med jugofilijo in jugofobijo, pri čemer danes dominira jugofilistični diskurz.

Med jugofilistično nostalgično orientacijo sodi tudi analizirani avditivni horizont sodobnih popularnih muzik, ki ga označuje odsotnost vsakršnih retro distopičnih elementov. Tok glasbenega jugofilizma, ki teče med tako različnimi mesti izjavljanja, kot sta Kombinatke na eni strani in Rock Partyzani na drugi, konstituira Jugoslavijo kot utopičen ne-kraj in ne-čas, kjer se cedita med in mleko, ali kot ne-kraj in ne-čas svobode in enakosti. Preteklost se simulira, ponavlja se tisto, česar nikoli ni bilo. Torej: ne manko spomina, temveč spomin manka. Nostalgija je delo spomina, ki se spominja tistega, česar nikoli ni bilo, spomin, ki se pravzaprav spominja preveč. Spomin ni predelava preteklosti, temveč predelava aktualnosti iz te aktualnosti same, ki pa vseskozi že postaja prihodnost.

Kljub temu da delu manjka nekaj diferenciacije in analitske minucioznosti, predvsem na ravni razmerij med različnimi muzikami in nasploh genealogije tega pojava, Velikonja v finalu analize jugofilistični glasbeni diskurz razkosa na dva dela. Kot pravi, prvič, na emancipacijski potencial, ki to polpreteklo zgodovino vzpostavi kot neločljiv del naše lastne zgodovine, kar se v dominantnih nacionalističnih diskurzih konstantno briše, hkrati pa tudi kot upor do aktualnosti, kjer se jugoslavistična virtualnost kaže kot sila zunanjosti, ki lahko intervenira v notranjost naše lastne sedanjosti. In drugič, kot strategije pasivizacije, ki vsakršno emancipatorno potencialnost zreducirajo na golo zabavljaštvo, joke, kvaziupor, na Jugoslavijo kot Drugega, ki nas sicer privlači in zabava, vendar ne sme zmotiti našega lastnega načina uživanja, če uporabim psihoanalitično terminologijo. »Naj grem po vrsti: dehistorizacija pomeni, da se jugoslovanska in socialistična preteklost sklesti na raven 'dobrih starih časov'; dekontekstualizacija, da razpade na raven izoliranih fragmentov; deideologizacija, da se banalizira na raven brezmejne zabave in lahkega življenja; nacionalizem, da se jugoslovanska in socialistična izkušnja zoži na samo slovensko plat« (str. 89).

Prav zato se zdi, kot da Velikonja knjigo zaključuje nekoliko preveč optimistično:

> Ta glasba s parodičnim simuliranjem in pretiranim reproduciranjem nekdaj dominantnih ideoloških elementov in podob pravzaprav rahlja samozadostnost, enostranskost, patetičnost in repetitivnost današnjih dominantnih ideoloških elementov in podob. Četudi se moramo zavedati njene dejanske politične nenevarnosti in četudi politični angažma večinoma niti ni namen njenih ustvarjalcev, ta glasbena produkcija nehote in pogosto duhovito razgrinja polpreteklo zgodovino, da bi znali razmišljati in se pripraviti nanjo (str. 102).

Z drugimi besedami, jugofilistični glasbeni pojavi naredijo viden sicer potlačen odnos do lastne preteklosti, do izbrisa jugoslovanske genealogije današnjega konstrukta slovenske identitete. Pa vendar je treba biti pri takšnih interpretacijah previden, kot sicer meni tudi sam Velikonja, pozitivni slovenski jugoslavizem lahko mislimo tudi kot imanenten del negativnega jugoslavizma, in obratno, seveda, kajti tako prvi kot drugi Drugega še vedno držita na varni razdalji. Natanko jugofilistični diskurz je, paradoksalno, tisti, ki preteklost rekonstruira kot hrbtno stran fantazme, kakršni se zoperstavlja jugofobični diskurz. Tako eno kot drugo bi potemtakem morali razumeti kot del(o) istega mitološkega postopka, ki homogenizira čas in identiteto.

Načelo retra, če si dovolim tako reči, ki je impliciten jugonostalgiji – te perspektive knjiga žal ne razdela dovolj – je načelo, ki skuša zastreti heterogenost tako preteklosti kot sedanjosti.

Namesto da bi se naredila vidnost eklektičnosti in remiksabilnosti tako sedanjega kot preteklega časa, se čas zapre v simulirano identiteto. Jugonostalgični retro na ravni popularne kulture onemogoča odnos do preteklosti, ki bi baziral, kot to nekje pravi Nietzsche, na dejanskem čutu za zgodovino. Ta preteklosti ne simulira kot homogeno in linearno polje, temveč jo ponovno (iz)najdeva kot heterogeno in vedno-že kompozicionirano, kot bojno polje, kot rezultat razmerja sil. Na to nezmožnost, pravzaprav na odsotnost možnosti čuta za dejansko zgodovino, z vso kompleksnostjo, ki temu nujno pripada, govori neki drugi glasbeni pojav, ki je v knjigi tudi omenjan, ni pa izdatno tematiziran – kdo drug kot Damir Avdić, nekakšen kontrapunkt tako jugofilistični kot jugofobični perspektivi.

Če kaj, potem *Rock'n'retro* ne predstavlja le pomembnega pristavka k študijam postsocialistične politično-mitološke realnosti, temveč pomemben pristavek, celo imperativ, k študijam popularne kulture, še posebej popularne glasbe, pa četudi gre za najbolj trivialne muzike v pravem pomenu te besede. Kljub institucionalizaciji kulturnih študij je popularna glasba namreč še vedno akademsko in raziskovalno podreprezentirano polje. Kot pa pokaže knjiga, to polje ne le da zahteva resno obravnavo, temveč je nemara tisto bojno polje, ki nas zaznamuje bolj kot katerokoli drugo.

Tjaša Pureber

Žiga Vodovnik. A Living Spirit of Revolt: The Infrapolitics of Anarchism. Oakland: PM Press, 2013.
232 strani, (ISBN 978-1-60486-523-3), 24 evrov (18,95 USD)

Vse od vstaje »ljudstva iz Seattla«, še posebej pa od arabske pomladi in gibanja Occupy se zdi, da je anarhizem – v svoji bolj ali manj eksplicitni obliki – postal ključna metoda organiziranja ljudi po vsem svetu. Vzporedno s tem narašča tudi zanimanje zanj v polju akademskega raziskovanja. Tudi na našem prostoru, kjer pa del o anarhizmu še vedno ne moremo prešteti niti na prste obeh rok. Z mislijo in prakso anarhizmov se v Sloveniji že vrsto let ukvarja Žiga Vodovnik, čigar knjiga *A Living Spirit of Revolt* je pred kratkem izšla pri priznani radikalni ameriški založbi PM Press.

Gre za idejno navezavo na njegovo zgodnejše delo v slovenskem jeziku *Anarhija vsakdanjega življenja*. V angleški različici poskuša avtor pisati zgodovino in sedanjost te politične misli akcije izven okvirov klasičnega anarhističnega kanona, saj pravi, da »čeprav izjemnih prispevkov klasikov anarhizma ne gre podcenjevati, so ti praviloma rezultat številnih anonimnih posameznikov« (str. 7). Vodovnik poskuša v svoji monografiji anarhizem preučevati onkraj ustaljenih norm objektivistične znanosti, saj si za zgled vzame pozicijo aktivista akademika, ki s svojim delom ne želi biti odtujen od družbenih bojev, temveč v njih tvorno sodelovati.

Poleg pogledov na nekaj ključnih tem znotraj anarhizma, kot so vprašanja nasilja, države, moči in demokracije, avtor raziskuje tudi ontološko zasidranost anarhizma znotraj polja ideje o delni družbeni pogojenosti človeške narave. V nadaljevanju ponudi še kratek opis genealogije anarhistične misli ter ključne shizme znotraj njega, ter se posveti doslej morda manj znanim aspektom anarhizma. V tem kontekstu je še posebej zanimivo avtorjevo raziskovanje zgodovine transcendentalističnih avtorjev v Združenih državah Amerike in njihovega vpliva na razvoj tamkajšnjih sodobnih oblik anarhizma.

Vodovnik anarhizma v prvi vrsti ne želi obravnavati kot monoliten pojav, saj eksplicitno poudarja njegove notranje kontradikcije, zaradi česar bi lahko upravičeno govorili o anarhizmih, in ne le anarhizmu. Vseeno ugotavlja, da različne struje druži »kombinacija idej socializma s svobodo in demokracije z ukinitvijo avtoritete« (str. 110). Čeprav pristane na osnovno delitev

na individualni in socialni anarhizem, se zdi, da se avtor zaveda generalizacije, ki jo takšna posplošitev nujno prinese s sabo. Pri poskusu zaobjetja anarhistične misli skozi koncept razlike pa se seveda odpira tudi vprašanje relevantnosti. Povedano drugače: je za razumevanje ključnih vprašanj, s katerimi se trenutno ukvarja anarhistično gibanje, politično produktivno odpiranje organizacijskih in strateških premislekov o vključevanju v širše družbene boje skozi prizmo (poglabljanja) političnih nesoglasij, ali je bolj smiselna gradnja zavezništev na podlagi skupnih imenovalcev.

Druga predpostavka, ki je skozi Vodovnikovo delo jasno razvidna, je njegovo zavračanje dogmatske zasidranosti anarhizma, teoretičnega purizma, strogega nasprotovanja kompromisom in reformizmu ter neomajno vztrajanje pri osnovnih načelih, ki jo avtor opaža (čeprav tovrstnih tokov, skupin in posameznikov eksplicitno večinoma ne omenja) predvsem pri samodeklariranih anarhistih. Avtorjeva kritika takšnega zapiranja delovanja je na mestu, saj ne glede na njegovo opažanje, da je to tudi eden od razlogov, da je anarhizem uspel ohraniti svoj ontološki radikalizem, tak trend potencialno lahko predstavlja nevaren obrat k samomarginalizaciji anarhističnih idej. Te kot takšne namreč ne morejo prispevati k temeljnim družbenim spremembam, saj v svojem ohranjanju »čistosti« ne morejo obstajati drugače kot v ozkih izoliranih skupinah brez možnosti testiranja svojih idej v širšem kontekstu.

Drugo vprašanje pa je, ali v sodobnem anarhističnem miljeju tovrstna samomarginalizacija dejansko obstaja na način, da vsi samodeklarirani anarhisti svoj projekt vidijo kot eksperimentiranje z revolucioniranjem praks vsakdanjega življenja na ravni ozkih krogov ljudi, ali pa sodobni anarhizem v resnici preizkuša predvsem, kako v širši zgodbi družbenega upora ustvariti pogoje, da se znotraj militantnih krogov razvite ideje in koncepti boja kot zgled razširijo tudi med ljudmi, ki ideološko niso povezani ali identificirani z anarhizmom, ter da se pri tem v skladu z nedogmatskim načelom seveda tudi nujno transformirajo skozi kolektivno delovanje.

V ozadju vprašanja o (ne)dogmatskem anarhizmu se namreč skriva temeljna diskusija znotraj anarhističnih krogov v zadnjem desetletju. Gre za to, ali je smiselno anarhizem dojemati kot metodo (znotraj česar, kot opaža Vodovnik, številni anarhisti, ki želijo tudi na diskurzivni ravni ohranjati odprtost, sebe eksplicitno ne deklarirajo za anarhiste), ali ideologijo. V lokalnem prostoru je to dilemo Nikolai Jeffs naslovil z vprašanjem latentnega ali manifestnega anarhizma, v tujini pa je pogosta delitev na anarhiste z malim oziroma velikim A-jem (o čemer Vodovnik piše v *Antologiji anarhizma 3*).

Kot opaža avtor, so se »anarhistična načela neavtoritarnega organiziranja razširili po svetu do te mere, da bi lahko številna družbena gibanja klasificirali kot anarhistična, čeprav sama te identitete ne bi prevzela« (str. 7). Avtor v svojem delu tako omeni upor v Oaxaci leta 2006 in zapatistično vstajo. Njegovo opažanje o razširjenosti metod, ki jih pogosto asociiramo z anarhizmom (denimo skupščine, vodene po neposredno demokratičnih načelih, neavtoritarna oblika organiziranja brez vodij, horizontalizem, avtonomija in decentralizacija) gotovo drži. A ta naracija hkrati poseže v srž poskusa razumevanja sodobnih globalnih vstaj in njihovih notranjih omejitev. Preden razvijemo to tezo, moramo seveda nujno opozoriti na težavo, ki se pojavi ob poskusu poenotenja kateregakoli družbenega gibanja v monolitno tvorbo, o kateri je mogoče presojati generalno, saj to po eni strani hudo poenostavi in izbriše notranje kontradikcije, ki so v trenutku družbenega prevrata sposobne ustvariti resnične politične inovacije, po drugi pa vrši (vsaj) diskurzivno nasilje nad posameznimi deli gibanja.

A če vseeno pogledamo le dva najbolj očitna primera v zadnjih letih: v primeru gibanja Occupy v ZDA je vztrajanje pri obliki neposredne demokracije (ki je sicer lahko označena za anarhistično, ne da bi se tako imenovala) ustvarilo le učinek ohranjanja sistema ter v najboljšem primeru liberalnih rešitev in minimalnih izboljšav obstoječih družbenih kontradikcij (izjema je bilo le nekaj zasedb, denimo tista v Oaklandu, kjer pa so bili (eksplicitno definirani) anarhisti v veliki meri soustvarjalci ritma dogajanja od samega začetka). V primeru Ukrajine je najbolj jasno razvidno, kako so avtonomni nacionalisti in fašistične grupacije uporabljali metode, ki

so lastne tudi anarhističnemu organiziranju, pa so te privedle le do izključevanja in zatiranja, ne pa svobode in temeljne družbene spremembe onkraj kapitalizma in drugih oblik prevlade. Še več, fašistične skupine v Ukrajini niso imele resne premoči, saj so bile razmeroma majhne; svoj zagon so dobile šele v točki, ko je njihove ideje prevzela večina prej ideološko nedefiniranih ljudi (s tem terminom se poskušam izogniti morda še bolj problematičnemu terminu »običajnih ljudi«, ki uvaja nekakšno razlikovanje med profesionalnimi aktivisti, ki posedujejo znanje in zavest, ter vsemi ostalimi), za katere se zdi, da so v trenutku družbenih vstaj (bolj) odprti za različne eksperimente z radikalnimi perspektivami transformiranja svojega življenja.

Posledično se torej zdi, da postaja v novih oblikah družbenih vrenj in gibanj vse bolj nevarno, da se metode delovanja ločijo od svojih radikalnih izvorov, saj kot takšne postanejo veliko bolj ranljive za rekuperacijo s strani kapitala, države, strank, paramilitarnih formacij ali nevladnih organizacij. Gotovo je beseda anarhizem tu zamenljiva, a ravno zaradi svojega (bolj ali manj jasnega) izvora in konsistentnosti zagovarjanja načel skozi zgodovino lahko ponudi trdno referenčno točko, iz katere je mogoče raznoliko premišljevanja ter boj proti njemu in onkraj obstoječega tako sistema kot v končni fazi tudi lastne identitete.

Vodovnikova knjiga je prek teh vprašanj pomembno izhodišče za diskusijo o premislekih anarhizma. Zaradi svoje jasnosti bo gotovo temeljno čtivo za vsakogar, ki se želi seznaniti z osnovami anarhistične zgodovine in kot taka dobra iztočnica za raziskovanje kompleksnih pojavnosti anarhizma v sodobnosti.

Mojca Vizjak Pavšič

Vladimir Batagelj, Patrick Doreian, Anuška Ferligoj, Nataša Kejžar: Understanding Large Temporal Networks and Spatial Networks: Exploration, Pattern Searching, Visualization and Network Evolution. New York: Wiley, Wiley Series in Computational and Quantitative Social Science, 2014.

456 strani, (ISBN: 978-0-470-71452-2), 80 USD

Analiza omrežij, ki se je več desetletij ukvarjala z majhnimi oziroma zelo majhnimi omrežji, na kar so vplivale predvsem tehnične omejitve pri zbiranju in analizi podatkov, se od devetdesetih let preteklega stoletja dalje osredotoča na raziskave velikih omrežij, ki obsegajo tudi več milijonov enot, saj hiter razvoj sodobne informacijske tehnologije omogoča shranjevanje in obdelavo vse večjih količin podatkov. Znanstvena monografija avtorjev Vladimirja Batagelja, Patricka Doreiana, Anuške Ferligoj in Nataše Kejžar *Understanding Large Temporal Networks and Spatial Networks: Exploration, Pattern Searching, Visualization and Network Evolution (Razumevanje velikih časovnih in prostorskih omrežij: Raziskovanje, iskanje vzorcev, prikazi in razvoj omrežij)*, ki je pred nedavnim izšla v zbirki za računalniške in kvantitativne družboslovne vede založbe Wiley, raziskuje družbene mehanizme, ki vodijo k spremembam omrežij in jih povezuje z ustreznimi modeli spreminjajočih se struktur za odkrivanje vzorcev.

Kot uvodoma poudarjajo avtorji, je bil njihov osnovni cilji pri pripravi knjige povezovanje vsebine in metod z namenom, da bi razumeli velika omrežja in procese, ki delujejo v njih in na njih. Za to je potrebna analiza kakovostnih empiričnih podatkov, bistvena značilnost znanstvenih raziskav. Povezovanje vsebine, metod in kakovostnih podatkov je ključno za razumevanje družbenih pojavov, kar pomeni, da je treba zelo skrbno izbirati sestavne dele te trojke, opozarjajo avtorji, katerih namen je pojasnjevanje velikih časovnih in prostorskih omrežij na način, ki presega enostavne splošne opise njihovih struktur. Pri analizi obeh vrst omrežij mora izvajanje

obeh zahtevnih nalog – opis struktur in razumevanje njihovega oblikovanja – potekati hkrati: če je opravljena samo ena naloga, brez druge, ostaja razumevanje teh omrežij nepopolno. Pregled strokovne literature kaže, da so zaradi izjemne zahtevnosti računskih postopkov številna omrežja raziskovali, ne da bi upoštevali čas, druga omrežja pa so raziskovali tako, da niso upoštevali prostora. V zadnjih letih je prišlo v raziskavah socialnih omrežij do pomembnega preobrata, saj se osredotočajo tako na prostor kot tudi na čas, pri čemer je postal razvoj novih metod bistvenega pomena.

Delo je sistematično razdeljeno na deset poglavij in opremljeno z odličnimi slikovnimi prikazi obravnavanih omrežij, ob zaključku pa so avtorji dodali tudi obsežno dokumentacijo podatkov. Po splošnem uvodnem v drugem poglavju podajajo osnovne pojme s področja analize omrežij, v tretjem pa predstavljajo nekatere zahtevnejše pristope, s poudarkom na velikih časovnih in prostorskih omrežjih. Med drugim podrobno opisujejo povezavne otoke in simbolno razvrščanje, saj so obe metodi pogosto uporabili pri analizah, ki jih izčrpno predstavljajo v knjigi.

Naslednja tri poglavja obravnavajo tri različna omrežja citiranj, in sicer omrežje znanstvenega citiranja, omrežje citiranja patentov in omrežje citiranj Vrhovnega sodišča ZDA. Medtem ko je lahko videti, da so si omrežja citiranj zelo podobna v svoji splošni strukturi z dokumenti, ki citirajo predhodne dokumente, je analiza pokazala, da se obravnavana omrežja medsebojno močno razlikujejo, ne le po velikosti in vsebini, temveč tudi po strukturi.
Avtorji najprej predstavljajo vrsto analiz literature o središčnosti v omrežjih ter omrežij sodelovanja med raziskovalci s področja analize socialnih omrežij (SNA – Social Network Analysis) in raziskovalci analize omrežij. Glede na to, da je delo avtorjev pričujoče knjige pomemben prispevek k literaturi o analizi socialnih omrežij, so bili še posebej pozorni na citiranja literature njihovega področja, zlasti na vpliv fizikov, ki so pred dobrim desetletjem vstopili na področje analize socialnih omrežij. Kot pravijo avtorji, je »vdor fizikov« vzbudil skrb v skupnosti SNA, saj večinoma niso upoštevali dolgoletnega teoretskega in aplikativnega dela na področju analize socialnih omrežij. Ko so razkrili glavno pot v literaturi o središčnosti, ki se začne z deli analitikov socialnih omrežij in se nadaljuje z deli fizikov, so menili, da je »vdor privedel do prevzema«, vendar se je glavna pot nadaljevala k nevroznanstvenikom. Torej ne gre za prevzem, ampak za prehode v smislu zaporednih dominanc, ugotavljajo avtorji. Rezultati so namreč pokazali, da gre za izjemno zapleten intelektualni svet, v katerem so bili podobni pojmi uporabljeni na več ravneh. Deli literature o središčnosti tako nimajo nič opraviti s socialnimi omrežji, saj so bili razviti popolnoma neodvisno na področjih atmosferske fizike in nevroznanosti.

Sledi poglavje, v katerem avtorji analizirajo omrežje citiranj med patenti v ZDA. Za družboslovce so patenti še posebej zanimivi zaradi njihove vloge v raziskavah inovacij in tehnoloških sprememb. Patenti so pravna sredstva, ki izumiteljem omogočajo zaščito njihove intelektualne lastnine. Ko so vložene vloge za patente, morajo ti zahtevki citirati ustrezne predhodne patente. Avtorji so vedeli, da v obdobju, v katerem živijo, so in še vedno prevladujejo računalniki ter komunikacijski sistemi, vendar so bili presenečeni, ko so njihove analize omrežja citiranj med patenti pokazale veliko bolj jasno, kot so pričakovali, kako pomemben je v sodobnem svetu ta del industrije, skupaj z več močnimi povezavami z nekaterimi drugimi tehnološkimi področji. Avtorji so razmišljali tudi o vlogi Vrhovnega sodišča ZDA v patentnem sistemu, o čemer med drugim razpravljajo v šestem poglavju. Patenti na Vrhovno sodišče najpogosteje pridejo prek primerov, ki vključujejo kršitve patentnih pravic. Z uporabo metode povezavnih otokov so analizirali nekatere močno citirane odločitve glede patentov, ki pokrivajo skoraj celo stoletje (1888–1981).

V sedmem in osmem poglavju avtorji analizirajo podatke o prestopih nogometašev med klubi in državami, kar ustvarja obsežna socialna omrežja, v devetem poglavju pa predstavljajo analizo prostorskega omrežja 48 kontinentalnih držav ZDA (izključili so Havaje in Aljasko), ki so razdeljene na 3111 okrožij. Vsaka država ima lastno zgodovino, vendar so meje med njimi

pogosto vidne samo na zemljevidih oz. na mejnih oznakah, saj socialni procesi delujejo prek državnih meja in ustvarjajo, ne glede na razmejitve, različne ekosisteme, na katerih živijo ljudje z različnimi kulturami, vrednotami in političnimi usmeritvami. Prizadevanja, da bi pojasnili te obsežne socialne procese, morajo torej presegati državne meje oziroma okrožja.

Obstajata dva širša pristopa k proučevanju prostorske porazdeljenosti gospodarskih in političnih značilnosti ZDA. Prvi poskuša opredeliti velika sosednja območja, znotraj katerih naj bi prevladovale podobne značilnosti. Tovrstni študiji sta opravila Joel Garreau, ki govori o devetih narodih ZDA, in Colin Woodard, ki ugotavlja, da je takih narodov enajst. Oba avtorja sta zbrala obsežne kvalitativne podatke v podporo svojim tezam. Čeprav je med obema opredelitvama narodov precej podobnosti, obstajajo med njima tudi znatne razlike. Primer drugega pristopa je študija Danteja Chinnija in Jamesa Gimpela, ki sta se oprla zgolj na statistične podatke o okrožjih in ugotovila zelo različne vzorce, razporejene prek okrožij in držav ZDA. Različni rezultati omenjenih študij so pritegnili pozornost avtorjev pričujočega dela, ki so se odločili, da bodo v svoji analizi oba pristopa združili, pri čemer so ugotovili, da je prostorska razporejenost značilnosti okrožij veliko bolj zapletena, kot so pokazale predhodne raziskave.

Metode, ki jih uporabljajo avtorji, so bile razvite kot sestavni deli programa *Pajek*, ki je namenjen analizi velikih omrežij z več milijoni točk in povezav. Pomembna prednost tega kompleksnega programa, ki sta ga razvila Vladimir Batagelj in Andrej Mrvar na Univerzi v Ljubljani, je med drugim velik poudarek na zelo nazornih prikazih strukture omrežij.

Obsežno raziskovalno delo, ki ga avtorji podrobno predstavljajo v pričujoči znanstveni monografiji, dokazuje nujnost povezovanja družboslovja z matematičnim modeliranjem, računalniško tehnologijo in ustreznimi podatki, kar omogoča boljše razumevanje družbe kot celote ter razvoj ustreznejših socialnih, gospodarskih in političnih ukrepov.